

Dierijsselsche
ALMANAK
VOOR
OUDEID EN LETTEREN.
1843.

Achtste Jaarqang.

DEVENTER
J. DE LANGE
1842.

Berigt voor den Kalender.

De Kalender is berekend voor Deventer, welks ligging door den Generaal KRAIJENHOFF trigonometrisch bepaald is op $52^{\circ} 15' 9''$ N. B. en $3^{\circ} 49' 12''$ (in tijd $15^m 17^s$) Oosterlengte van Parijs of $6^{\circ} 9' 37''$ (in tijd $24^m 38^s$) Oosterlengte van Greenwich.

Alle opgaven zijn in middelbaren tijd gesteld; de kolom middelbare tijd op den waren middag dient om dadelijk waren tijd tot middelbaren te herleiden en omgekeerd.

De dag begint op den middelbaren middernacht en wordt in twee gelijke deelen verdeeld: — het tijdsverloop van middernacht tot middag wordt morgen, van middag tot middernacht avond genoemd.

Op de eerste bladzijde der maand wenschte men de aanwijzing van feestdagen te behouden. Plaatsgebrek verhinderde ons dus, voor iederen dag den tijd van Maans op- en ondergang beide aan te geven. Men vindt daarom van nieuwe tot volle maan alleen den ondergang, van volle tot nieuwe maan alleen den

opgang, 't geen overigens tot gewoon gebruik voldoende is.

De overgeblevene ruimte, op de tweede bladzijde der maand, heeft men aangevuld met de opgave van den tijd van zichtbaarheid der voornaamste planeten, Venus, Mars, Jupiter en Saturnus. Van Mercurius, die, door de nabijheid der zon, slechts uiterst zeldzaam gezien wordt, en de verdere telescopische, is niet gesproken, daar het Jaarboekje toch niet voor sterrekundig gebruik is ingerigt.

I N H O U D.

Zons- en Maanverduisteringen.
 Jaartellingen en Feestdagen.
 Kalender.
 Genealogie van het Koninklijke huis.

	blz.
HERMAN EN PELGROM DE VOS VAN STEENWIJCK VAN PUTTEN, DOOR HAASLOOP WERNER	1
KAMPEN VOOR HET HANZE-GERIGT, DOOR E. MOULIN	16
HET ALOUDE OVERIJSSELSCHÉ GESLACHT VAN VOLLENHO- VEN, DOOR F. A. EBBINGE WUBBEN	79
OVERIJSSELSCHÉ GEDENKPENNING, DOOR J. H. V. R.	93
GESCHIEDKUNDIGE HERINNERINGEN OMTRENT DE STAD OOT- MARSUM, DOOR P. C. MOLHUIJSEN	100
AFSCHAFFING VAN DEN LOMBARD TE HASSELT, DOOR F. A. EBBINGE WUBBEN	127
KLEINE AANTEKENINGEN BETREKKELIJK BLOKZIJK, DOOR KAEMPPF	133
ARGIDIUS DE MONTE, DOOR P. C. MOLHUIJSEN	139
IETS OVER EEN OUD IJZEREN KANON OP DE IJZERGIETE- RIJ TE DEVENTER, DOOR J. H. L. R.	151
GESCHIEDKUNDIGE ATLAS VAN NOORD-NEDERLAND, DOOR G. MEES AZ.	155
SUGKYA SINHA, DOOR HALBERTSMA	192
OVER DE DADSIAS DER FRANKEN, DOOR J. WEELING	264
HET SINT ANTONIEGILD TE VOLLENHOVE	282
OVERIJSSELSCHÉ GEDENKPENNINGEN, DOOR P. E.	287
STRAFREGT VAN DE 16 EEUW	289
DE BOER MET DE TANDFIJN, DOOR A ^s WILMINK	294
VOCES QUÆDAM NEWARICAE, ET CUM ALIIS, ET CUM GERMANICIS COMPARATAE, DOOR J. H. HALBERTSMA	298

Zons- en Maanverduisteringen.

Er vinden in dit jaar twee Zonsverduisteringen en ééne Maanverduistering plaats, waarvan alleen de laatste in onze streken zal kunnen worden gezien.

- I. *Zonsverduistering* den 27 Junij. Bij ons onzichtbaar.
 - II. *Maanverduistering* den 6 en 7 December. De Eclips zal aanvangen den 6, 's avonds te 11^u 42^m en eindigen te 1^u 29^m na middernacht; hare grootte bedraagt 2^d 5.
 - III. *Zonsverduistering* den 21 December. Bij ons onzichtbaar.
-

JAARTELLINGEN EN FEESTDAGEN

VOOR HET JAAR 1843.

Het jaar na de Geboorte onzes Heeren is . . .	1843	
Na de schepping der wereld	5792	
Na de Joodsche tijdrekening beginnende 25 Sept.	5604	
Na de onafhankelijkheid der Nederlanden . . .	30	
Het Guldengetal	1	
De Epacta	XXX	
	De Zonnecirkel	4
	De Romeinsche indictie	1

De Zondagsletter A.

Septuagesima	12 Febr.	Hemelvaart	25 Mei.
Vastenavond	28 Febr.	Pinksteren	4 Junij.
Aschdag	1 Maart.	Eerste Advent	3 Dec.
Paschen	16 April.		

Quatertempers.

Den 8, 10 en 11 Maart.	Den 20, 22 en 23 Sept.
Den 7, 9 en 10 Junij.	Den 20, 22 en 23 Dec.

Joodsche Feestdagen.

Purimfeest	den 16 Maart.
Paschen	den 15, 16, 21 en 22 April.
Pinksteren of Wekenfeest	den 4 en 5 Junij.
Nieuwjaarsfeest	den 25 en 26 Sept.
Groote Verzoendag	den 4 October.
Loofhuttenfeest	den 9, 10 en 15 October.
Vreugde der Wet	den 17 October.

De Lente begint den 21 Maart smorgens te 6 u. 22 m.
 De Zomer begint den 22 Junij smorgens te 3 u. 19 m.
 De Herfst begint den 23 Sept. 's avonds te 5 u. 27 m.
 De Winter begint den 22 Dec. smorgens te 11 u. 5 m.

J A N U A R I J,

1	ZONDAG	NIEUW-JAARSDAG.	's av. on.
2	Maandag		6 0
3	Dingsdag		7 14
4	Woensd.		8 26
5	Donderd.		9 38
6	Vrijdag	<i>Drie Koningen.</i>	10 43
7	Zaturdag		11 51
8	ZONDAG		sm. on.
9	Maandag	Koppermaandag.	1 1
10	Dingsdag		2 11
11	Woensd.		3 23
12	Donderd.		4 34
13	Vrijdag		5 40
14	Zaturdag		6 57
15	ZONDAG	H. Naam Jezus.	7 23
16	Maandag		's av. op
17	Dingsdag		6 13
18	Woensd.		7 41
19	Donderd.	<i>Hare Majesteit de Koningin verj.</i>	9 7
20	Vrijdag		10 33
21	Zaturdag		11 38
22	ZONDAG		sm. op
23	Maandag		1 22
24	Dingsdag		2 45
25	Woensd.	Pauli Bekeering.	4 1
26	Donderd.		5 8
27	Vrijdag		6 1
28	Zaturdag	Agnes H. Driev.	6 42
29	ZONDAG		7 12
30	Maandag		's av. on.
31	Dingsdag		6 9

L O U W M A A N D.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand l u. 17 m. langer.
	u.	m.	s.	u. m.	u. m.	u. m.	u. m.	
1	12	3	42	8	13	3	54	Eerste kw. in den <i>Ram</i>
2	12	4	11	8	13	3	55	8 Jan. 's avonds te 8 36
3	12	4	39	8	13	3	56	Volle M. in de <i>Kreeft</i>
4	12	5	6	8	13	3	57	16 Jan. smorgens te 8 52
5	12	5	34	8	12	3	59	Laatste kw. in den <i>Scorpioen</i>
6	12	6	0	8	12	4	0	23 Jan. smorg. te 1 26
7	12	6	27	8	12	4	1	Nieuwe M. in den <i>Waterman</i>
8	12	6	53	8	11	4	3	30 Jan. 's av. te 0 26
9	12	7	18	8	11	4	4	<i>Venus</i> vertoont zich als
10	12	7	43	8	10	4	6	<i>morgenster</i> gedurende de negen eerste maanden van het jaar; zij komt op:
11	12	8	7	8	9	4	7	1 Jan. smorg. te 6 u. 23 m.
12	12	8	30	8	9	4	9	15 Jan. smorg. te 5 u. 16 m.
13	12	8	53	8	8	4	10	<i>Mars</i> staat bij <i>Spica</i> waarvan zij zich oostwaart verwijdert; zij komt in de vroegte op:
14	12	9	16	8	7	4	12	1 Jan. smorg. te 2 u. 17 m.
15	12	9	37	8	6	4	13	15 Jan. smorg. te 2 u. 7 m.
16	12	9	58	8	5	4	15	<i>Jupiter</i> wordt onzichtbaar in deze maand; zij gaat onder:
17	12	10	19	8	5	4	16	1 Jan. 's av. te 5 u. 31 m.
18	12	10	38	8	4	4	18	15 Jan. 's av. te 4 u. 52 m.
19	12	10	57	8	3	4	20	<i>Saturnus</i> ook komt smorgens laat op en gaat 's avonds vroeg onder.
20	12	11	15	8	1	4	22	
21	12	11	33	8	0	4	23	
22	12	11	49	7	59	4	25	
23	12	12	5	7	58	4	27	
24	12	12	20	7	57	4	29	
25	12	12	35	7	55	4	30	
26	12	12	48	7	54	4	32	
27	12	13	1	7	52	4	34	
28	12	13	13	7	51	4	36	
29	12	13	24	7	50	4	38	
30	12	13	34	7	48	4	40	
31	12	13	44	7	47	4	42	

Zon in ♒ Aquarius, den 20.

F E B R U A R I J ,

1	Woensd.		's av. on.
2	Donderd.	<i>Maria Lichtmis.</i>	8 28
3	Vrijdag		9 37
4	Zaturdag		10 45
5	ZONDAG		11 54
6	Maandag		sm. on.
7	Dingsdag		1 4
8	Woensd.		2 14
9	Donderd.		3 21
10	Vrijdag		4 22
11	Zaturdag		5 12
12	ZONDAG	<i>Septuagesima.</i>	5 52
13	Maandag		6 23
14	Dingsdag		's av. op
15	Woensd.		6 38
16	Donderd.		8 7
17	Vrijdag		9 36
18	Zaturdag		11 4
19	ZONDAG	<i>Sexagesima. Kroonpr. Will.</i>	sm. op
20	Maandag	<i>(Fred. Paul Alex. Lod. verj.</i>	0 29
21	Dingsdag		1 50
22	Woensd.	<i>Petri Cath.</i>	3 1
23	Donderd.		3 58
24	Vrijdag	<i>St. Matheus.</i>	4 42
25	Zaturdag		5 15
26	ZONDAG	<i>Quinquagesima.</i>	5 39
27	Maandag		5 59
28	Dingsdag	<i>Vastenavond.</i>	6 15

SPROKKELMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 48 m. langer.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	12	13	53	7	45	4	43	u. m. Eerste kw. in den <i>Stier</i>
2	12	14	0	7	44	4	45	7 Febr. 's avonds te 4 57
3	12	14	7	7	42	4	47	Volle M. in den <i>Leeuw</i>
4	12	14	14	7	40	4	49	14 Febr. 's avonds te 8 34
5	12	14	19	7	38	4	51	Laatste kw. in den <i>Schutter</i>
6	12	14	23	7	37	4	53	21 Febr. smorg. te 11 10
7	12	14	27	7	35	4	55	<i>Venus</i> komt op:
8	12	14	30	7	33	4	57	1 Febr. smorg. te 4 u. 50 m.
9	12	14	32	7	31	4	59	15 Febr. smorg. te 4 u. 47 m.
10	12	14	33	7	29	5	0	Den 7 Febr. heeft zij hare grootsten glans, en den 28 hare grootste Westelijke afwijking van de Zon.
11	12	14	34	7	28	5	2	
12	12	14	34	7	26	5	4	
13	12	14	32	7	24	5	6	
14	12	14	31	7	22	5	8	<i>Mars</i> komt op:
15	12	14	28	7	20	5	10	1 Febr. smorg. te 1 u. 55 m.
16	12	14	25	7	18	5	12	15 Febr. smorg. te 1 u. 42 m.
17	12	14	21	7	16	5	14	
18	12	14	16	7	14	5	16	<i>Jupiter</i> is onzichtbaar.
19	12	14	10	7	12	5	18	
20	12	14	4	7	10	5	20	<i>Saturnus</i> komt op in het Zuid-Oosten:
21	12	13	58	7	8	5	21	1 Febr. smorg. te 6 u. 44 m.
22	12	13	50	7	5	5	23	15 Febr. smorg. te 5 u. 55 m.
23	12	13	42	7	3	5	25	
24	12	13	34	7	1	5	27	
25	12	13	25	6	59	5	29	
26	12	13	15	6	57	5	31	
27	12	13	4	6	55	5	32	
28	12	12	54	6	52	5	34	

Zon in χ Pisces, den 19.

M A A R T,

1	Woensd.	Aschdag H. Driev.	's av. on.
2	Donderd.		7 24
3	Vrijdag		8 32
4	Zaturdag		9 42
5	ZONDAG	Quadragesima Gr. Vastenav.	10 50
6	Maandag		sm. on.
7	Dingsdag		0 0
8	Woensd.	Quatert. <i>Overijsselsche Biddag</i>	1 7
9	Donderd.	(voor het Gewas.	2 8
10	Vrijdag	Quatert.	3 2
11	Zaturdag	Quatert.	3 45
12	ZONDAG	Reminiscere.	4 19
13	Maandag		4 45
14	Dingsdag		5 8
15	Woensd.		5 28
16	Donderd.		's av. op
17	Vrijdag		8 32
18	Zaturdag		10 2
19	ZONDAG	Oculi.	11 29
20	Maandag		sm. op
21	Dingsdag		0 46
22	Woensd.		1 50
23	Donderd.		2 40
24	Vrijdag		3 16
25	Zaturdag	<i>Maria Boodschap.</i>	3 43
26	ZONDAG	Laetare.	4 4
27	Maandag		4 22
28	Dingsdag		4 36
29	Woensd.		4 50
30	Donderd.		5 4
31	Vrijdag		's av. on.

LENTEMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 7 m. langer.
	u.	m.	s.	u. m.	u. m.	
1	12	12	42	6 50	5 36	Nieuwe M. in de <i>Vis-</i>
2	12	12	30	6 48	5 38	<i>schen</i> 1 Maart smorg. te 6 27
3	12	12	18	6 46	5 40	Eerste kw. in de <i>Twee-</i>
4	12	12	5	6 43	5 42	<i>lingen</i> 9 Maart sm. te 10 13
5	12	11	52	6 41	5 44	Volle M. in de <i>Maagd</i>
6	12	11	38	6 39	5 45	16 Maart smorgens te 6 23
7	12	11	24	6 37	5 47	Laatste kw. in den <i>Steen-</i>
8	12	11	9	6 34	5 49	<i>bok</i> 22 Maart 's av. te 10 58
9	12	10	54	6 32	5 51	Nieuwe M. in den <i>Ram</i>
10	12	10	38	6 30	5 53	31 Maart smorgens te 0 13
11	12	10	23	6 27	5 54	<i>Venus</i> komt op:
12	12	10		6 25	5 56	1 Maart smorg. te 4 u. 46 m.
13	12	9	50	6 23	5 58	15 Maart smorg. te 4 u. 40 m.
14	12	9	33	6 20	6 0	<i>Mars</i> komt op:
15	12	9	16	6 18	6 2	1 Maart smorg. te 1 u. 23 m.
16	12	8	59	6 16	6 3	15 Maart smorg. te 1 u. 1 m.
17	12	8	41	6 13	6 5	<i>Jupiter</i> komt op:
18	12	8	24	6 11	6 7	1 Maart smorg. te 6 u. 3 m.
19	12	8	6	6 9	6 9	15 Maart smorg. te 5 u. 14 m.
20	12	7	48	6 6	6 10	<i>Saturnus</i> komt op:
21	12	7	30	6 4	6 12	1 Maart smorg. te 5 u. 4 m.
22	12	7	11	6 2	6 14	15 Maart smorg. te 4 u. 12 m.
23	12	6	53	5 59	6 15	
24	12	6	35	5 57	6 17	
25	12	6	16	5 54	6 19	
26	12	5	58	5 52	6 21	
27	12	5	39	5 50	6 22	
28	12	5	21	5 48	6 24	
29	12	5	2	5 45	6 26	
30	12	4	44	5 43	6 28	
31	12	4	26	5 41	6 29	

Zon in ♈ Aries, den 21.

A P R I L,

1	Zaturdag		's av. on.
2	ZONDAG	Judica.	9 49
3	Maandag		10 57
4	Dingsdag		sm. on.
5	Woensd.		0 0
6	Donderd.		0 54
7	Vrijdag		1 40
8	Zaturdag	<i>Princes Wilh. Maria Soph.</i>	2 16
9	ZONDAG	PALMZONDAG. (<i>Louisa verj.</i>)	2 48
10	Maandag		3 8
11	Dingsdag		3 29
12	Woensd.		3 48
13	Donderd.	Witte Dond. <i>II. Drievuldigh.</i>	4 7
14	Vrijdag	Goede Vrijdag.	's av. op
15	Zaturdag		8 56
16	ZONDAG	PASCHEN.	10 20
17	Maandag	2 ^c PAASCHDAG.	11 33
18	Dingsdag		sm. op
19	Woensd.		0 31
20	Donderd.		1 14
21	Vrijdag		1 48
22	Zaturdag		2 9
23	ZONDAG	Quasimodo.	2 27
24	Maandag		2 43
25	Dingsdag		2 57
26	Woensd.		3 11
27	Donderd.		3 26
28	Vrijdag		3 42
29	Zaturdag		's av. on.
30	ZONDAG	Misericordia.	8 48

GRASMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	12	4	7	5	38	6	31	De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 58 m. langer.
2	12	3	49	5	36	6	33	
3	12	3	31	5	33	6	35	
4	12	3	13	5	31	6	36	
5	12	2	55	5	29	6	38	
6	12	2	38	5	26	6	40	
7	12	2	20	5	24	6	42	
8	12	2	3	5	22	6	43	
9	12	1	46	5	20	6	45	
10	12	1	29	5	17	6	47	<i>Venus</i> komt op: 1 April smorg. te 4 u. 25 m.
11	12	1	13	5	15	6	49	15 April smorg. te 4 u. 5 m.
12	12	0	57	5	13	6	50	
13	12	0	41	5	10	6	52	<i>Mars</i> komt op: 1 April smorg. te 0 u. 28 m.
14	12	0	25	5	8	6	54	15 April 's av. te 11 u. 51 m.
15	12	0	10	5	6	6	56	Den 17 vertoont zij zich in de nabijheid der Maan.
16	11	59	55	5	4	6	57	
17	11	59	40	5	2	6	59	
18	11	59	26	4	59	7	1	<i>Jupiter</i> komt op: 1 April smorg. te 4 u. 15 m.
19	11	59	12	4	57	7	2	15 April smorg. te 3 u. 25 m.
20	11	58	58	4	55	7	4	
21	11	58	45	4	53	7	6	
22	11	58	33	4	51	7	8	<i>Saturnus</i> komt op: 1 April smorg. te 3 u. 9 m.
23	11	58	21	4	49	7	10	15 April smorg te 2 u. 15 m.
24	11	58	9	4	46	7	11	
25	11	57	58	4	44	7	13	
26	11	57	47	4	42	7	15	
27	11	57	37	4	40	7	16	
28	11	57	28	4	38	7	18	
29	11	57	19	4	36	7	20	
30	11	57	10	4	34	7	21	

Zon in ♋ Taurus, den 20.

M E I,

1	Maandag	<i>Philipp. en Jacobus.</i>	's av. on.
2	Dingsdag		10 30
3	Woensd.	Kruisvinding.	11 38
4	Donderd.		sm. on.
5	Vrijdag		0 17
6	Zaturdag		0 47
7	ZONDAG	Jubilate.	1 12
8	Maandag		1 32
9	Dingsdag		1 51
10	Woensd.		2 9
11	Donderd.		2 28
12	Vrijdag		2 50
13	Zaturdag		's av. op
14	ZONDAG	Cantate.	9 9
15	Maandag		10 15
16	Dingsdag		11 6
17	Woensd.		11 43
18	Donderd.		sm op
19	Vrijdag		0 10
20	Zaturdag		0 31
21	ZONDAG	Vocem.	0 48
22	Maandag	Kruisdag.	1 4
23	Dingsdag		1 17
24	Woensd.		1 32
25	Donderd.	CHRISTUS HEMELVAART.	1 47
26	Vrijdag		2 6
27	Zaturdag		2 27
28	ZONDAG	Exaudi.	2 56
29	Maandag		's av. on.
30	Dingsdag		9 36
31	Woensd.		10 18

BLOEMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 34 m. langer.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	11	57	2	4	32	7	23	u. m. Eerste kw. in den <i>Leeuw</i>
2	11	56	54	4	30	7	25	7 Mei smorgens te 8 49
3	11	56	47	4	28	7	26	Volle M. in den <i>Scorpioen</i> 13 Mei 's av. te 10 59
4	11	56	41	4	26	7	28	Laatste kw. in den <i>Wa- terman</i> 21 Mei smorg te 4 19
5	11	56	35	4	24	7	30	Nieuwe M. in de <i>Tweelingen</i> 29 Mei smorg te 7 19
6	11	56	30	4	22	7	31	
7	11	56	25	4	21	7	33	
8	11	56	20	4	19	7	35	
9	11	56	17	4	17	7	37	<i>Venus</i> komt op:
10	11	56	14	4	15	7	38	1 Mei smorg. te 3 u. 37 m.
11	11	56	11	4	14	7	40	15 Mei smorg. te 3 u. 10 m.
12	11	56	9	4	12	7	42	
13	11	56	7	4	10	7	43	<i>Mars</i> komt op:
14	11	56	7	4	8	7	45	1 Mei 's avonds te 11 u. 2 m.
15	11	56	6	4	7	7	46	15 Mei 's avonds te 10 u. 7 m.
16	11	56	6	4	5	7	48	
17	11	56	7	4	4	7	49	<i>Jupiter</i> komt op:
18	11	56	9	4	2	7	51	1 Mei smorg. te 2 u. 27 m.
19	11	56	11	4	1	7	52	15 Mei smorg. te 1 u. 36 m.
20	11	56	13	4	0	7	54	
21	11	56	16	3	58	7	55	<i>Saturnus</i> komt op:
22	11	56	20	3	57	7	57	1 Mei smorg. te 1 u. 13 m.
23	11	56	24	3	55	7	58	15 Mei smorg te 0 u. 18 m.
24	11	56	29	3	54	8	0	
25	11	56	34	3	53	8	1	
26	11	56	40	3	52	8	2	
27	11	56	46	3	50	8	4	
28	11	56	53	3	49	8	5	
29	11	57	0	3	48	8	6	
30	11	57	8	3	47	8	7	
31	11	57	16	3	46	8	9	

Zon in Π Gemini, den 21.

J U N I J,

1	Donderd.		's av. on.
2	Vrijdag		11 16
3	Zaterdag		11 38
4	ZONDAG	PINKSTEREN.	11 57
5	Maandag	2 ^e PINKSTERDAG.	sm. on.
6	Dingsdag		0 14
7	Woensd.	Quatert.	0 32
8	Donderd.		0 52
9	Vrijdag	Quatert.	1 16
10	Zaterdag	Quatert.	1 47
11	ZONDAG	<i>Dom. Trin. H. Drievaldigheid.</i>	2 28
12	Maandag		's av. op
13	Dingsdag	<i>Prins Will. Fred. Hendr. verj.</i>	9 38
14	Woensd.		10 10
15	Donderd.	<i>Sacrament.</i>	10 34
16	Vrijdag		10 53
17	Zaterdag	<i>Kroonprinc. Soph. Fred. Math. verj.</i>	11 9
18	ZONDAG	<i>Overw. bij Waterloo. Dank-</i>	11 24
19	Maandag	<i>(en Bededag.</i>	11 38
20	Dingsdag		11 53
21	Woensd.		sm. op
22	Donderd.		0 10
23	Vrijdag		0 30
24	Zaterdag	Johan Babtist.	0 55
25	ZONDAG		1 29
26	Maandag		2 12
27	Dingsdag		's av. on.
28	Woensd.	Vast.	8 52
29	Donderd.	<i>Petrus en Paulus.</i>	9 21
30	Vrijdag		9 44

Z O M E R M A A N D.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden van 1—21 Junij 22 m. langer; van daar tot aan het einde der maand 5 m. korter.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	11	57	25	3	45	8	10	t. m.
2	11	57	34	3	45	8	11	Eerste kw. in de <i>Maagd</i>
3	11	57	43	3	44	8	12	5 Junij 's avonds te 3 0
4	11	57	53	3	43	8	13	Volle M. in den <i>Schut-</i>
5	11	58	3	3	42	8	14	<i>ter</i> 12 Junij smorg. te 7 34
6	11	58	13	3	41	8	15	Laatste kw. in de <i>Vis-</i>
7	11	58	24	3	41	8	16	<i>schen</i> 19 Junij 's av. te 8 55
8	11	58	35	3	40	8	17	Nieuwe M. in de <i>Kreeft</i>
9	11	58	46	3	40	8	18	27 Junij 's avonds te 7 45
10	11	58	58	3	39	8	19	—
11	11	59	9	3	39	8	19	<i>Venus</i> komt op:
12	11	59	21	3	39	8	20	1 Junij smorg. te 2 u. 38 m.
13	11	59	33	3	38	8	21	15 Junij smorg. te 2 u. 20 m.
14	11	59	46	3	38	8	21	—
15	11	59	58	3	38	8	22	<i>Mars</i> komt op:
16	12	0	11	3	38	8	22	1 Junij 's av. te 8 u. 48 m.
17	12	0	23	3	38	8	23	15 Junij 's av. te 7 u. 34 m.
18	12	0	36	3	38	8	23	Den 6 Junij is zij in te-
19	12	0	49	3	38	8	24	genstand met de Zon.
20	12	1	2	3	38	8	24	—
21	12	1	15	3	38	8	24	<i>Jupiter</i> komt op:
22	12	1	28	3	38	8	25	1 Junij smorg. te 0 u. 32 m.
23	12	1	41	3	38	8	25	15 Junij 's av. te 11 u. 34 m.
24	12	1	54	3	39	8	25	—
25	12	2	7	3	39	8	25	<i>Saturnus</i> komt op:
26	12	2	20	3	39	8	25	1 Junij 's av. te 11 u. 6 m.
27	12	2	32	3	40	8	25	15 Junij 's av. te 10 u. 9 m.
28	12	2	45	3	40	8	25	
29	12	2	57	3	41	8	25	
30	12	3	9	3	41	8	24	

Zon in ☉ Cancer, den 22.

J U L I J ,

1	Zaturdag		's sav. on.
2	ZONDAG	Maria Visitatie.	10 22
3	Maandag		10 39
4	Dingsdag		10 58
5	Woensd.		11 20
6	Donderd.		11 47
7	Vrijdag		sm. on.
8	Zaturdag		0 25
9	ZONDAG		1 10
10	Maandag		2 10
11	Dingsdag		's av. op
12	Woensd.		8 36
13	Donderd.		8 57
14	Vrijdag		9 15
15	Zaturdag		9 50
16	ZONDAG		9 45
17	Maandag		9 59
18	Dingsdag		10 15
19	Woensd.	Honsdagen begin.	10 34
20	Donderd.		10 57
21	Vrijdag		11 26
22	Zaturdag		sm. op
23	ZONDAG		0 4
24	Maandag		0 54
25	Dingsdag	St. Jacob.	1 56
26	Woensd.		5 8
27	Donderd.		's av. on.
28	Vrijdag		8 9
29	Zaturdag		8 28
30	ZONDAG		8 46
31	Maandag		9 8

HOOGMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 10 m. korter.
	u.	m.	s.	u. m.	u. m.	
1	12	3	21	3 42	8 24	u. m.
2	12	3	33	3 43	8 24	Eerste kw. in de <i>Weeg-</i>
3	12	3	44	3 43	8 24	<i>schaal</i> 4 Julij 'sav. te 7 27
4	12	3	55	3 44	8 23	Volle M. in den <i>Steen-</i>
5	12	4	6	3 45	8 22	<i>bok</i> 11 Julij 's av. te 5 30
6	12	4	17	3 46	8 22	Laatste kw. in den <i>Ram</i>
7	12	4	27	3 47	8 21	19 Julij 'savonds te 2 3
8	12	4	36	3 48	8 21	Nieuwe M. in den <i>Leeuw</i>
9	12	4	46	3 49	8 20	27 Julij smorgens te 6 7
10	12	4	54	3 50	8 19	<i>Venus</i> komt op:
11	12	5	3	3 51	8 18	1 Julij smorg. te 2 u. 9 m.
12	12	5	11	3 52	8 18	15 Julij smorg. te 2 u. 14 m.
13	12	5	18	3 53	8 17	<i>Mars</i> gaat onder:
14	12	5	25	3 54	8 16	1 Julij smorg. te 1 u. 23 m.
15	12	5	32	3 56	8 15	15 Julij smorg. te 0 u. 23 m.
16	12	5	38	3 57	8 14	<i>Jupiter</i> komt op:
17	12	5	44	3 58	8 13	1 Julij 's av. te 10 u. 30 m.
18	12	5	49	3 59	8 12	15 Julij 's av. te 9 u. 34 m.
19	12	5	54	4 1	8 10	<i>Saturnus</i> komt op:
20	12	5	58	4 2	8 9	1 Julij 'savonds te 9 u. 4 m.
21	12	6	1	4 3	8 8	15 Julij 'savonds te 8 u. 4 m.
22	12	6	4	4 5	8 7	Den 15 is zij in tegen-
23	12	6	7	4 6	8 5	stand met de Zon.
24	12	6	9	4 8	8 4	
25	12	6	10	4 9	8 2	
26	12	6	11	4 10	8 1	
27	12	6	11	4 12	8 0	
28	12	6	11	4 13	7 58	
29	12	6	10	4 15	7 56	
30	12	6	8	4 16	7 55	
31	12	6	6	4 18	7 53	

Zon in Ω Leo, den 23.

AUGUSTUS,

1	Dingsdag		's av. on.
2	Woensd.	<i>Prins Will. Alex. Fred. Const.</i>	9 52
3	Donderd.	<i>(Nicol. Mich. verj.</i>	10 25
4	Vrijdag		11 7
5	Zaturdag		sm. on.
6	ZONDAG		0 1
7	Maandag	St. Albert.	1 7
8	Dingsdag		2 20
9	Woensd.		3 35
10	Donderd.	St. Laurens.	's av. op
11	Vrijdag		7 37
12	Zaturdag		7 52
13	ZONDAG		8 6
14	Maandag		8 22
15	Dingsdag	<i>Maria Hemelvaart.</i>	8 40
16	Woensd.		9 0
17	Donderd.		9 26
18	Vrijdag		10 0
19	Zaturdag	Hondsdagen einde.	10 44
20	ZONDAG		11 39
21	Maandag		sm. op
22	Dingsdag		0 46
23	Woensd.		2 2
24	Donderd.	St. Bartholomeus.	3 23
25	Vrijdag		's av. on.
26	Zaturdag		6 51
27	ZONDAG		7 11
28	Maandag		7 32
29	Dingsdag	St. Jans Onthoofding.	7 56
30	Woensd.		8 28
31	Donderd.		9 7

O O G S T M A A N D.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 55 m. korter.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	12	6	3	4	20	7	52	u. m.
2	12	6	0	4	21	7	50	Eerste kw. in den <i>Scorpioen</i> 2 Aug. 's av. te 11 51
3	12	5	56	4	23	7	48	Volle M. in den <i>Waterman</i> 10 Aug. smorg. te 5 19
4	12	5	51	4	24	7	46	Laatste kw. in den <i>Ster</i> 18 Aug. smorgens te 7 14
5	12	5	46	4	26	7	45	Nieuwe M. in de <i>Maagd</i> 25 Aug. 's avonds te 3 0
6	12	5	40	4	27	7	43	—
7	12	5	33	4	29	7	41	<i>Venus</i> komt op : 1 Aug. smorg. te 2 u. 43 m.
8	12	5	26	4	31	7	39	15 Aug. smorg. te 3 u. 22 m.
9	12	5	18	4	32	7	37	—
10	12	5	10	4	34	7	35	<i>Mars</i> gaat onder : 1 Aug. 's av. te 11 u. 20 m.
11	12	5	1	4	36	7	33	15 Aug. 's av. te 10 u. 42 m.
12	12	4	52	4	37	7	31	—
13	12	4	42	4	39	7	29	<i>Jupiter</i> komt op : 1 Aug. 's av. te 8 u. 24 m.
14	12	4	31	4	41	7	27	15 Aug. 's av. te 7 u. 26 m.
15	12	4	20	4	42	7	25	Den 16 is zij in tegenstand met de Zon.
16	12	4	8	4	44	7	23	—
17	12	3	56	4	46	7	21	<i>Saturnus</i> gaat onder : 1 Aug. smorg. te 2 u. 55 m.
18	12	3	44	4	47	7	19	15 Aug. smorg. te 1 u. 55 m
19	12	3	31	4	49	7	17	—
20	12	3	17	4	51	7	15	—
21	12	3	3	4	52	7	13	—
22	12	2	49	4	54	7	10	—
23	12	2	34	4	56	7	8	—
24	12	2	18	4	57	7	6	—
25	12	2	2	4	59	7	4	—
26	12	1	46	5	1	7	2	—
27	12	1	30	5	2	7	0	—
28	12	1	13	5	4	6	57	—
29	12	0	55	5	6	6	55	—
30	12	0	38	5	7	6	53	—
31	12	0	19	5	9	6	51	—

Zon in *my* Virgo, den 23.

S E P T E M B E R ,

1	Vrijdag		's av. on.
2	Zaterdag		11 0
3	ZONDAG		sm. on.
4	Maandag	<i>Prins Will. Nicol. Alex. Fred.</i>	0 10
5	Dingsdag	<i>(Karel Hendr. verj.</i>	1 24
6	Woensd.		2 57
7	Donderd.		3 80
8	Vrijdag	<i>Maria Geboorte.</i>	's av. op
9	Zaterdag		6 14
10	ZONDAG		6 29
11	Maandag		6 47
12	Dingsdag		7 6
13	Woensd.		7 30
14	Donderd.	<i>Kruisverheffing.</i>	8 0
15	Vrijdag		8 39
16	Zaterdag		9 29
17	ZONDAG	<i>St. Lambert.</i>	10 29
18	Maandag		11 39
19	Dingsdag		sm. op
20	Woensd.	<i>Quatert.</i>	0 56
21	Donderd.	<i>St. Mattheus.</i>	2 17
22	Vrijdag	<i>Quatert.</i>	3 41
23	Zaterdag	<i>Quatert.</i>	's av. on.
24	ZONDAG		5 34
25	Maandag		5 58
26	Dingsdag		6 27
27	Woensd.		7 5
28	Donderd.		7 54
29	Vrijdag	<i>St. Michiel.</i>	8 84
30	Zaterdag		10 2

HERFSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	De dagen worden gedurende deze maand 2 u. korter.
	u.	m.	s.			
1	12	0	1	5 11	6 48	u. m.
2	11	59	42	5 12	6 46	Eerste kw. in den <i>Schut-</i>
3	11	59	23	5 14	6 44	ter 1 Sept. smorg. te 5 47
4	11	59	4	5 16	6 41	Volle M. in de <i>Visschen</i>
5	11	58	44	5 17	6 39	8 Sept. 'savonds te 7 22
6	11	58	21	5 19	6 37	Laatste kw. in de <i>Tweelingen</i> 16 Sept. 'sav. te 11 37
7	11	58	4	5 21	6 34	Nieuwe M. in de <i>Weeg-</i>
8	11	57	44	5 22	6 32	<i>schaal</i> 23 Sept. 'sav. te 11 17
9	11	57	24	5 24	6 30	Eerste kw. in den <i>Steen-</i>
10	11	57	3	5 26	6 28	<i>bok</i> 30 Sept. 'sav. te 2 34
11	11	56	42	5 27	6 25	<i>Venus</i> nadert tot de Zon;
12	11	56	21	5 29	6 23	zij komt op:
13	11	56	0	5 31	6 21	1 Sept. smorg. te 4 u. 15 m.
14	11	55	39	5 32	6 18	15 Sept. smorg. te 5 u. 1 m.
15	11	55	18	5 34	6 16	<i>Mars</i> gaat onder:
16	11	54	57	5 36	6 13	1 Sept. 'sav. te 10 u. 5 m.
17	11	54	36	5 37	6 11	15 Sept. 'sav. te 9 u. 44 m.
18	11	54	15	5 39	6 8	<i>Jupiter</i> gaat onder:
19	11	53	54	5 41	6 6	1 Sept. smorg. te 3 u. 23 m.
20	11	53	33	5 42	6 4	15 Sept. smorg. te 2 u. 29 m.
21	11	53	12	5 44	6 1	<i>Saturnus</i> gaat onder:
22	11	52	51	5 46	5 59	1 Sept. smorg. te 0 u. 44 m.
23	11	52	30	5 47	5 57	15 Sept. 'sav. te 11 u. 43 m.
24	11	52	10	5 49	5 54	
25	11	51	49	5 51	5 52	
26	11	51	29	5 53	5 50	
27	11	51	9	5 54	5 47	
28	11	50	49	5 56	5 45	
29	11	50	29	5 58	5 42	
30	11	50	9	5 59	5 40	

Zon in ♎ Libra, den 23.

O C T O B E R ,

1	ZONDAG		's av. on.	11	15
2	Maandag		sm. on.		
3	Dingsdag			0	29
4	Woensd.			1	41
5	Donderd.			2	51
6	Vrijdag			4	1
7	Zaturdag			5	9
8	ZONDAG	Maria v. Rem.	's av. op		
9	Maandag			5	12
10	Dingsdag	Victor.		5	35
11	Woensd.			6	4
12	Donderd.			6	39
13	Vrijdag			7	24
14	Zaturdag			8	20
15	ZONDAG			9	24
16	Maandag	St. Gallus.		10	36
17	Dingsdag			11	53
18	Woensd.	St. Lucas.	sm. op		
19	Donderd.			1	13
20	Vrijdag			2	35
21	Zaturdag			4	1
22	ZONDAG			5	29
23	Maandag		's av. on.		
24	Dingsdag			4	53
25	Woensd.			5	43
26	Donderd.			6	40
27	Vrijdag			7	48
28	Zaturdag	Simon en Judas.		9	2
29	ZONDAG			10	17
30	Maandag			11	31
31	Dingsdag		sm. on.		

W I J N M A A N D.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 4 m. korter.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	11	49	50	6	1	5	38	Volle M. in den <i>Ram</i>
2	11	49	31	6	3	5	35	8 Oct. smorgens te 11 41
3	11	49	12	6	4	5	33	Laatste kw. in de <i>Kreeft</i>
4	11	48	53	6	6	5	31	16 Oct. 's avonds te 2 24
5	11	48	35	6	8	5	28	Nieuwe M. in de <i>Weegschaal</i>
6	11	48	18	6	10	5	26	23 Oct. sm. te 8 0
7	11	48	0	6	11	5	24	Eerste kw. in den <i>Waterman</i>
8	11	47	43	6	13	5	21	30 Oct. smorg. te 3 7
9	11	47	26	6	15	5	19	—
10	11	47	10	6	17	5	17	<i>Venus</i> verliest zich in de Zonnestrallen; den 2 October komt zij in conjunctie met de Zon; in het laatst der maand begint zij zich als <i>avondster</i> te vertoonen.
11	11	46	55	6	18	5	15	
12	11	46	39	6	20	5	12	
13	11	46	25	6	22	5	10	
14	11	46	10	6	24	5	8	
15	11	45	57	6	26	5	6	<i>Mars</i> gaat onder:
16	11	45	44	6	27	5	3	1 Oct. 's avonds te 9 u. 32 m.
17	11	45	31	6	29	5	1	15 Oct. 's avonds te 9 u. 24 m.
18	11	45	19	6	31	4	59	
19	11	45	8	6	33	4	57	<i>Jupiter</i> gaat onder:
20	11	44	58	6	35	4	55	1 Oct. smorg. te 1 u. 20 m.
21	11	44	48	6	36	4	53	15 Oct. smorg. te 0 u. 22 m.
22	11	44	38	6	38	4	50	
23	11	44	30	6	40	4	48	<i>Saturnus</i> gaat onder:
24	11	44	22	6	42	4	46	1 Oct. 's avonds te 10 u. 39 m.
25	11	44	14	6	44	4	44	15 Oct. 's av. te 9 u. 46 m.
26	11	44	8	6	46	4	42	
27	11	44	2	6	47	4	40	
28	11	43	57	6	49	4	38	
29	11	43	53	6	51	4	36	
30	11	43	49	6	53	4	34	
31	11	43	46	6	55	4	32	

Zon in η Scorpio, den 24.

NOVEMBER,

1	Woensd.	<i>Allerh. Overijss. dankdag</i>	sm. on.
2	Donderd.	(voor het Gewas.	1 82
3	Vrijdag	St. Hubert.	3 0
4	Zaterdag		4 8
5	ZONDAG		5 15
6	Maandag		6 23
7	Dingsdag	St. Willebrordus.	's av. op
8	Woensd.		4 40
9	Donderd.		5 23
10	Vrijdag		6 15
11	Zaterdag	St. Marten.	7 17
12	ZONDAG	St. Lebuinus.	8 25
13	Maandag		9 38
14	Dingsdag		10 55
15	Woensd.		sm. op
16	Donderd.		0 13
17	Vrijdag		1 34
18	Zaterdag		2 57
19	ZONDAG	Oct. St. Lebuinus.	4 24
20	Maandag		5 52
21	Dingsdag	Maria Presentatie.	's av. on.
22	Woensd.		4 21
23	Donderd.		5 26
24	Vrijdag		6 40
25	Zaterdag	St. Catharina H. Drievuld.	7 58
26	ZONDAG		9 14
27	Maandag		10 28
28	Dingsdag		11 40
29	Woensd.		sm. on.
30	Donderd.	St. Andreas.	0 49

SLAGTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand l u. 33 m. korter.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	11	43	44	6	57	4	30	Volle M. in den <i>Stier</i> u. m.
2	11	43	43	6	59	4	28	7 Nov. smorgens te 5 46
3	11	43	42	7	0	4	26	Laatste kw. in den <i>Leeuw</i>
4	11	43	43	7	2	4	24	15 Nov. smorgens te 2 58
5	11	43	44	7	4	4	23	Nieuwe M. in den <i>Scorpioen</i> 21 Nov. 's av. te 5 58
6	11	43	45	7	6	4	21	Eerste kw. in de <i>Viaschen</i>
7	11	43	48	7	8	4	19	28 Nov. 's avonds te 7 33
8	11	43	52	7	10	4	17	
9	11	43	56	7	12	4	16	<i>Venus</i> is <i>avondster</i> ; zij
10	11	44	2	7	13	4	14	gaat onder:
11	11	44	8	7	15	4	13	1 Nov. 's avonds te 4 u. 49 m.
12	11	44	15	7	17	4	11	15 Nov. 's av. te 4 u. 36 m.
13	11	44	22	7	19	4	9	
14	11	44	31	7	21	4	8	<i>Mars</i> gaat onder:
15	11	44	41	7	22	4	6	1 Nov. 's avonds te 9 u. 25 m.
16	11	44	51	7	24	4	5	15 Nov. 's av. te 9 u. 30 m.
17	11	45	3	7	26	4	4	Den 30 vertoonen sich
18	11	45	15	7	28	4	2	<i>Mars</i> en <i>Jupiter</i> digt bij
19	11	45	28	7	30	4	1	elkander.
20	11	45	42	7	31	4	0	
21	11	45	56	7	33	3	58	<i>Jupiter</i> gaat onder:
22	11	46	12	7	35	3	57	1 Nov. 's av. te 11 u. 16 m.
23	11	46	28	7	36	3	56	15 Nov. 's av. te 10 u. 27 m.
24	11	46	45	7	38	3	55	
25	11	47	3	7	40	3	54	<i>Saturnus</i> gaat onder:
26	11	47	21	7	41	3	53	1 Nov. 's av. te 8 u. 43 m.
27	11	47	41	7	43	3	52	15 Nov. 's av. te 7 u. 53 m.
28	11	48	1	7	45	3	51	
29	11	48	21	7	46	3	50	
30	11	48	43	7	48	3	49	

Zon in ↔ Sagitt., den 22.

D E C E M B E R ,

1	Vrijdag		sm. on.
2	Zaterdag		3 4
3	ZONDAG	1 Advent.	4 12
4	Maandag		5 19
5	Dingsdag		6 25
6	Woensd.	St. Nicolaas, Vast. <i>Z. M. Koning</i>	7 26
7	Donderd.	(<i>Willem II verj.</i> 's av. op	
8	Vrijdag	<i>Maria Ontvangen.</i> Vast.	5 9
9	Zaterdag		6 17
10	ZONDAG	2 Advent.	7 29
11	Maandag		8 44
12	Dingsdag		10 1
13	Woensd.	Vast.	11 19
14	Donderd.		sm. op
15	Vrijdag	Vast.	0 58
16	Zaterdag		2 0
17	ZONDAG	3 Advent.	3 25
18	Maandag		4 50
19	Dingsdag		6 12
20	Woensd.	Quatert. Vast.	7 23
21	Donderd.	St. Thomas.	's av. on.
22	Vrijdag	Quatert. Vast.	5 29
23	Zaterdag	Quatert.	6 48
24	ZONDAG	4 Advent. Vast.	8 6
25	Maandag	CHRISTUS GEBOORTE.	9 21
26	Dingsdag	2 ^e KERSDAG.	10 33
27	Woensd.	St. Johan Evangelist.	11 42
28	Donderd.	Onschuldige Kinder.	sm. on.
29	Vrijdag		0 50
30	Zaterdag		1 58
31	ZONDAG	Silvester.	3 5

WINTERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	De dagen worden van 1—21 Dec. 25 m. korter; van daar tot aan het einde der maand 6 m. langer.
	u.	m.	s.			
1	11	49	5	7 49	3 49	Volle M. in de <i>Tweelin-</i>
2	11	49	28	7 51	3 48	gen 7 Dec. smorg. te 0 25
3	11	49	51	7 52	3 47	Laatste kw. in de <i>Maagd</i>
4	11	50	15	7 53	3 47	14 Dec. 's avonds te 1 17
5	11	50	39	7 55	3 46	Nieuwe M. in den <i>Schut-</i>
6	11	51	4	7 56	3 46	ter 21 Dec. smorg. te 5 33
7	11	51	30	7 58	3 45	Eerste kw. in den <i>Ram</i>
8	11	51	56	7 59	3 45	28 Dec. 's avonds te 3 17
9	11	52	22	8 0	3 44	<i>Venus</i> gaat onder:
10	11	52	49	8 1	3 44	1 Dec. 's avonds te 4 u. 36 m.
11	11	53	17	8 2	3 44	15 Dec. 's av. te 4 u. 57 m.
12	11	53	44	8 3	3 44	
13	11	54	13	8 4	3 44	<i>Mars</i> gaat onder:
14	11	54	41	8 5	3 44	1 Dec. 's avonds te 9 u. 37 m.
15	11	55	10	8 6	3 44	15 Dec. 's av. te 9 u. 42 m.
16	11	55	39	8 7	3 44	
17	11	56	9	8 8	3 44	<i>Jupiter</i> gaat onder:
18	11	56	38	8 9	3 45	1 Dec. 's avonds te 9 u. 35 m.
19	11	57	8	8 9	3 45	15 Dec. 's av. te 8 u. 53 m.
20	11	57	38	8 10	3 45	
21	11	58	8	8 11	3 46	<i>Saturnus</i> gaat onder:
22	11	58	38	8 11	3 46	1 Dec. 's avonds te 6 u. 58 m.
23	11	59	8	8 12	3 47	15 Dec. 's av. te 6 u. 10 m.
24	11	59	38	8 12	3 47	
25	12	0	8	8 12	3 48	
26	12	0	38	8 13	3 48	
27	12	1	8	8 13	3 49	
28	12	1	38	8 13	3 50	
29	12	2	7	8 13	3 51	
30	12	2	36	8 13	3 52	
31	12	3	5	8 13	3 53	

Zon in ♏ Capric., den 22.

GENEALOGIE

VAN HET

KONINKLIJKE HUIS.

WILLEM FREDERIK GEORGE LODEWIJK de II, sedert 7 October 1840 Koning der Nederlanden, Groot Hertog van Luxemburg, Hertog van Limburg, enz. geboren den 6 December 1792. Gehuwd den 21 Februarij 1816 met:
ANNA PAUWLONA, Groothertogin van Rusland, geboren den 19 Januarij 1795.

Kinderen :

WILLEM ALEXANDER PAUL FREDERIK LODEWIJK, Prins van Oranje, Kroonprins, geboren den 19 Februarij 1817. Gehuwd den 18 Junij 1839 met **SOPHIE FREDERIKE MATILDE**, geboren den 17 Junij 1818, dochter van Z. M. den Koning van Wurtemberg.

WILLEM ALEXANDER FREDERIK CONSTANTIJN NICOLAAS MICHAËL, geboren den 2 Augustus 1818.

WILLEM FREDERIK HENDRIK, geboren den 13 Junij 1820.

WILHELMINA MARIE SOPHIE LOUISA, geb. den 8 April 1824.

Kind van den Kroonprins :

WILLEM NIKOLAAS ALEXANDER FREDERIK KABEL HENDRIK, geboren den 4 September 1840.

HERMAN EN PELGROM DE VOS
VAN STEENWIJCK VAN PUTTEN.

In den Almanak van het jaar 1838 heeft de Heer J. MOULIN naauwkeurige berigten gegeven omtrent HERBERN VAN PUTTEN en de belegering van *Puttenstein*. Aldaar is bl. 115 en 116 melding gemaakt van eene latere belegering en verwoesting, als een gevolg der vijandelijke gezindheid der latere Heeren van *Putten*, genaamd DE VOS. Het archief van *Elburg* bevat daaromtrent belangrijke stukken, wier inhoud wij zullen mededeelen.

De uitgebreide bezittingen van den Heer HERBERN VAN PUTTEN, waaronder ook het huis *Oelden-Putten* (thans *Putten*) behoorde, gingen, na zijn overlijden, in 1382, over aan *Peregrinus* (ook *Pilgro*) VAN PUTTEN, eigenaar en bewoner van den hof de *Verlehorst* (thans *Veelhorst*) onder *Nunspeet*, wiens dochter ALEID in 1399 voorkomt als *buten horen maghen haer selver ghemant hebbende an Reinier den Vos van*

Steenwyc (1) die zich weldra ook van deze goederen meester maakte, en wiens nazaten, ruim honderd jaren later, en wel van het jaar 1480 tot 1491, even als HERBERN VAN PUTTEN, door rooven en brandschatten den geheelen omtrek van Elburg verontrustten.

Onder anderen had HERMAN DE VOS VAN STEENWIJCK VAN PUTTEN (2) in 1480, eenen burger van *Elburg*, AREND WAGENER, omgekocht, om hem behulpzaam te zijn tot het overvallen der stad met de Zutphensche bezetting, onder aanvoering van den Overste LINTELOE, bij welke gelegenheid PILGRO DE VOS VAN STEENWIJCK een der eersten was, die door eene opening in den stads ringmuur (door A. WAGENER aangewezen) kwam, de burgerwoningen eigenhandig open brak, alles hielp uitplunderen en daarboven de stad van hare wapenen beroofde (3).

(1) ALKID was niet met PILLEGROM gehuwd, gelijk *Over. Alm.* 1838 bl. 114 staat, maar met REINIER. Zij was ook geene dochter, maar eene kleindochter van HERBERN, eene dochter van PILGROM VAN PUTTEN en KATHARINA VAN ZINDBAEN. NIJHOFF *Gedenkw.* D. III. bl. 212. 215.

(2) Hij noemt en schrijft zich: *Harmen de Voss van Steenwijck van Putten, Borchgr. Ritter.*

(3) *Minute en articul sener missie* in het archief van Elburg d. a. 1482 — te weten, dat pilgrim de Voss is mitten aller eersten mede by nachte in der Elborch duer dat gat gekomen, doe Elborch so jammerlik verrade wert, daer Arent Wagener die konde aff was ind hielp ons gnad. heer die Stad van der Elborch affhandich maken ind help die huse destrueren ind den burgers dat oere nemen. En aan het slot nog eens: ind nam die burgers oer cleinode ind geld, ind der stat oer bus-

Later sloot hij eene overeenkomst met den Stadhouder ABOLF, Graaf van Nassau, waarbij hij zijn huis *Old-Putten* voor een open huis verklaarde, met oogmerk om op hetzelfde een zeker getal ruiters en voetknechten ten behoeve van den Aartsheer MAXIMILIAAN in bezetting te nemen, en van hier den toevoer van levensmiddelen aan de vijanden af te snijden, die zich in *Utrecht*, *Amersfoort* en *Nijkerk* ophielden.

Tot dien tijd toe was het huis *Oelden-Putten* nog een *onversterkt huis* of *hof* gebleven, nadien *Elburg* ten allen tijde bevoorregt was, van geene sterkten of sloten binnen eene mijl in den omtrek te dulden, zoo als het privilegie vermeldt: dat wij *nyet betymert noch besloet en sulen worden binnen eene myle weges van der stat*. Des niet tegenstaande werd door HERMAN DE VOS, tegen alle bestaande voorregtsbrieven aan, het huis *Putten* versterkt en met grachten en wallen voorzien, waarbij hij meer dan landsheerlijk gezag oefende, door de inwoners uit den omtrek te noodzaken, deze grachten te graven en het huis te versterken, ten einde uit hetzelfde zijne strooptogten te kunnen doen en het geroofde voor zijne vervolgers in veiligheid te kunnen brengen. In de klacht der Schepenen van *Elburg* wordt daaromtrent gemeld: *do hem dachte, dat syn huys stark genoeg was lyet hy die bende lopen, diet namen dair sy dat krygen konden, oick sette he een seattinge vur hem selve over*

sen oer cruyt boven dat he ons gened. heer of der stat ryant nyet en was.

de dorpen off he een lantsheer geweest weer, ind dat maende he van den huyluiden mit gewalt (1).

Aan MAXIMILIAAN verschafte deze sterkte aanmerkelijke voordeelen; hij kon daaruit een gedeelte van den omtrek bestoken en brandschatten. Hierin bleven zijne benden ook niet achterlijk; zij liepen als vrijbuiters het land af en maakten zich spoedig bij vriend en vijand gehaat; zoo dat die van *Elburg* met klagten bestormd werden, met de bede, om toch door gepaste maatregelen een einde te maken aan den kleinen oorlog, die deze streken in rouw en ellende dompelde (2).

Elburg kon en mogt niet gedoogen, dat in den onmiddellijken omtrek der stad een versterkte burg verrees, en leende aan deze wettige klagten gereedelijk gehoor. Bij eene dagvaart te *Elburg* kwamen de steden *Rampen*, *Harderwijk* en *Hatten* met haar overeen, om met vereenigde wapenmagt het huis *Old-Putten* te belegeren, te overmeesteren en tot den grond te slechten. Hierop werd in Aug. 1482 het beleg begonnen, en in September bood zich de Ritmeester DIRK VAN LINTELOE aan, om met *Elburg* een bestand te willen maken "ten einde het *Vossenestke* te helpen omverre werpen." In Maart 1483 werd het gemelde huis vermeesterd en daarbij de gausche bezetting gevangen. Onder deze gevangenen bevonden zich de gebroeders HERMAN, ROELOF en DIRK DE VOS VAN STEENWIJCK, benevens hun neef JOHAN.

(1) *Minute en articul eener missie.*

(2) Zie *Memoriaal van feitelijkheden*, hier achter.

Hierop schreef JOHAN VAN EGMOND aan die van *Elburg*, verstaan te hebben, dat zij, met meer anderen, op het huis te *Putten* geweest, dat gewonnen en daarop HERMAN en ROELOF DE VOS, met meer anders goede knechten, gevangen te hebben, en verklaarde daarbij, dat die bezettingen van wege en in dienst van den Aarts-hertog van Oostenrijk aldaar gelegerd waren, om de steden *Utrecht* en *Amersfoort* te verhinderen, dat haar eenige hulp of levensmiddelen mogten toegevoerd worden, en indien deze bezettingen eenige vijandelijkheden mogten bedreven hebben, zoo vermoedde Z. H. dat zulks niet met kwade oogmerken, maar in de veronderstelling, dat het vijanden waren, geschied was; en raadde daarbij H. Ed. Achtb. zeer ernstig en vriendelijk, om HERMAN en ROELOF en JOHAN, met de overige medehelperen en knechten, met lijf en goed te willen vrijstellen en dezelve op redelijke voorwaarden en oorfede te willen loslaten.

Hieraan gehoor gevende, werd met HERMAN DE VOS VAN STEENWIJC VAN PUTTEN, eene oorfede getroffen, waarbij dezelve verklaarde, de inwoners der steden *Kampen*, *Harderwyk*, *Hattem* en *Elburg*, de landzaten der Veluwe en anderen, met onrecht beschadigd te hebben, en beloofde, om al het geroofde aan ieder te zullen vergoeden. Hij stond daarbij toe, om de Hofstede *Putten* te mogen slechten, dezelve nimmer te laten betimmeren, te bevesten of te besloten, dan een bouwhuis of twee met schuur of berg er op te zetten, om die te vermēijeren; voorts dat die van *Elburg* al het hout en den steen van

gemelde hofstedé mogten wegvoeren (1). Met den steen, van het huis Putten afkomstig, heeft vervolgens de stad *Elburg*, de *Oostbeek* (welke de stad in het dwars doorstroomt) aan beide zijden met eenen muur laten beschoeijen.

Ook beloofde **HERMAN**, om aan **JOHAN BIGGE** van wege zijnen broeder te zullen bezorgen eenen kwijtscheldingsbrief zijner gevangenis, of zelf binnen *Elburg* zich in de gevangenis te zullen begeven, op poene van meinedig te zullen worden en eene boete van duizend Rijsguldens.

Uit een stuk van 20sten Dec. 1482 schijnt te blijken, dat **ROELOF DE VOS** te *Kampen* is gevangen geweest, terwijl **HENDRIK VAN MUNSTER**, Heer van Runen, de Drost van Coeverden en **DE VOSSEN** zich stellen tot borge, dat zoo **ROLOF DE VOS** zijn oorvede aan *Kampen*, *Harderwyk*, *Hattum* en *Elburg* verbrak, zij denzelven weder in de gevangenis aan die van *Kampen* zouden leveren, of anders aan hen ten behoeve der drie steden te vervallen in eene boete van 800 guldens.

Maar in 1488 leverden **HERMAN DE VOS VAN STEENWIJCK VAN PUTTEN** Burggr. alsmede zijn broeder **PELGROM DE VOSS VAN STEENWIJCK**

(1) Deze oorfedebrief van 1483 des vrijdags in de vasten na Zondag oculi, door **HERMAN** voor zich, zijne erven en nakomelingen gegeven, is nog aanwezig op het raadhuis te *Elburg*. Over de beteekenis van het woord *Orphede*, oeruede zie men **NIJHOFF'S Gedenkwaardigheden** II bl. 172 en **WELANDS Woordenboek**, op oeruede.

VAN PUTTEN aan Burgem. Schepenen en Raad der stad *Arnhem* eene afzonderlijke klagte in (doch beide woordelijk van denzelfden inhoud) wegens het hun, zoo zij voorgaven, aangedane onrecht door de sloping van het huis *Putten*, en ter bekoming van schadevergoeding. Hierop werd door de steden *Kampen* en *Zwolle* eene wederlegging van het manifest der Gebroeders HERMAN en PELGROM DE VOS ingediend (1). Intusschen

(1) De hoofzaak van de verdediging der *Vossen* bestond daarin, dat zij het huis te *Putten*, als een open huis voor den Stadhouder ADOLF van Nassau, gebruikt hadden, om de proviand te keeren, die van *Kampen* en *Zwolle* naar de vijanden gebragt werd. Terwijl zij dus hunnen Heer naar vermogen met lijf en goed bijgestaan hadden, waren zij door *Kampen* en anderen overvallen, hun huis verwoest en beroofd. Maar *Kampen* en *Zwolle* antwoordden daarop, dat het openbaar was, hoe de *Vossen* met hunne helpers, van het huis te *Putten*, de ingezetenen van de *Veluwe*, koopman en onderzaten van den Vorst, burgers en meijers, en alle andere kooplieden, waar zij die op straten en stroomen vinden konden, vriend en vijand, benadeeld, jammerlijk uitgeplunderd, daarbij geslagen en gewond hadden. Deze steden hadden het toezenden van proviand naar de vijanden zoo veel mogelijk gekeerd: de bewering der *Vossen* was dus onwaar en logenachtig. Beide stukken zijn ook nog voorhanden. *Elb. archief Lade* 16 No. 24. — In 1486 vinden wij eene *Weigering* der steden *Harderwijk*, *Hattem* en *Elburg*, op het verzoek der stad *Kampen* gedaan » om aan *Campen* een *Certificaat* te geven dat die van *Campen* om *hoers bede* » de versteuringe des huys van *Putten* souden gedaen » hebben, » waaruit men zoude moeten opmaken, dat zich de stad *Kampen* naderhand voor onschuldig heeft willen verklaren aan het helpen belegeren en slopen van het huis *Putten*.

lieten de Gebroeders zich zoo zeer gelden, dat hunne goederen weder ontslagen werden, waarop HERMAN kort daarna kwam te overlijden, wanneer het huis *Olden-Putten* aan zijnen broeder PELGROM DE VOS overging (1).

PELGROM DE VOS VAN STEENWIJCK deed in 1488 de eigendommen der Kamper-burgers, op de Veluwe gelegen, in beslag nemen, en eenige ossen, aan dezelve toebehoorende, wegvoeren, op welke ingeleverde klagte *Elburg* eenen brief van *Arnhem* ontving, waarbij te kennen gegeven werd, *dat het niet weinig befrembt, dat die van Elborch bis noch daer nyet vlytiger ynne geweest en syn te helpen vervolgen na hare bewantenisse ind naburschap.* Vervolgens werd in 1490 nogmaals door *Elburg* eene klacht tegen PELGROM DE VOS VAN STEENWIJCK ingeleverd aan den Heer HENDRIK VAN GHEMEN, Stadhouders, waarbij men te kennen geeft, dat PELGROM eenen burger van *Elburg* bij het *hooge Soevel* met een blank zwaard had vervolgd, met oogmerk om hem te doden, en ook nog denzelfden dag eenen burger, **DRIJCK NAGGE**, insgelijks met zijn zwaard bedreigd had, dood te zullen slaan. Waarop hij zich aan gezegden Stadhouders verantwoordde en zich daarbij beriep op den Drossart **EVERT VAN LIJNTELOE**.

(1) In het *Geldersche Rosendaal* van van **HASSEL** vinden wij, dat PELGROM DE VOS en **FRANS DE VOS** in 1488 een verdrag gesloten hebben met de stad *Arnhem*, waarbij de eerste, als Burchgrave van Rosendaal ten behoeve van den Roomsche-Koning, om gemeld slot getrouw te bewaren, wordt aangesteld.

In hetzelfde jaar 1490 kwam HENDRIK VAN WISCH, een Zutphensch Edelman, voor den dag met de vordering eener groote som gelds, welke door zijnen vader van wijlen Bisschop RUDOLPH VAN DIEPHOLT en de Overijsselsche steden ter leen gegeven zoude zijn, met sterke bedreiging, indien zij dezelve niet dadelijk terug betaalden. In weerwil van de bewijzen der ongegrondheid van dezen eisch, viel de Heer VAN WISCH met zijne rooverbenden in het Neder-Sticht, stak den brand in twee boeren-huizen, nam eenige boeren gevangen en voerde grooten buit mede. Met PELGROM DE VOSS gemeene zaak makende, kondigde hij den Bisschop en de Steden van Overijssel openlijk den oorlog aan en rukte op denzelfden dag met zijne benden, voet- en paardenvolk, in de Veluwe, waar hij jammerlijk huis hield, de dorpen uitplunderde, en een groot getal gevangenen wegvoerde. Een gedeelte van zijn volk trok naar Overijssel, en begon in den omtrek van *Kampen*, op welke stad inzonderheid PELGROM zeer gebeten was, allerlei moedwil te plegen. Hierop werd vervolgens een bestand getroffen en de vrede gesloten. PELGROM, die aan deze overeenkomst geen deel had genomen, zette zijne wraak tegen de Kampenaars voort, door hun op allerlei wijze schade toe te brengen. Uit Gelderland verdreven, had hij in Holland eenige kapers uitgerust, welke de te huis komende Kamper-schepen aanvielen en van de lading beroofden, weshalve de stad eenige oorlogsvaartuigen deed uitloopen, om hare koopvaarders te geleiden. Men beloofde tevens, aan dengenen, die

PELGRIM zou dood slaan, eene belooning van honderd heeren pond.

Het huis *Old-Putten* ging vervolgens door het huwelijk van erfdochteren over, eerst aan **WILHELM VAN HAEFTEN**, Leenheer des hofs en huis tot Putten, welke in 1679 de jofferentiend in de buurschap *Ossendorp* en *Eket* aan **SYWART VAN WIJNBERGEN**, Heer van *Olden-Aller*, verkocht. Hierop aan **CHRISTIAAN VAN LENNEP**, die in 1702 de halven beekakker en de helft van de 9 mudden haverland, gelegen in de buurschap *Bissel*, ten Zutphenschen leen verhief en laatste-lijk aan de **VAN COEVERDEN'S**.

Thans zijn alle overblijfselen van het vroeger zoo beruchte roofofslot dier kleine despoten uit de middeleeuwen van hier verdwenen; en nog slechts weet men de plaats, waar eenmaal de vermaarde *Vrijboom op den groenen heuvel* gevonden werd, aan te wijzen, welke aan doodslagers en misdadigers, die derwaarts hunne toevlugt namen (zoo men wil) veertig dagen lijfsbehoud verzekerde.

Door de familie **VAN COEVERDEN** is naderhand op die zelfde grondslagen van *Old-Putten* een, in eenen modernen trant gebouwd Heerenhuis gezet, hetwelk onder den naam van *Putten* alnog aanwezig is en thans, door aankoop, in eigendom bezeten en bewoond wordt door den Heer Baron **VAN HUGENPOTH TOT DEN BERENKLAUW**.

HAASLOOP WERNER.

Wij laten hier een *Memoriaal* volgen van de feitelijkheden waarover zich de Regering van *Elburg* beklaagde.

Wy Burgemeister Scepenen en Raet der Stat van der *Elborh*, bekennen en certificeren overmits deze tegenwoordige Schrift, dat ons wittich en kondich is, als dat die excesse ende euvel-daden stratenschynden en anders hier nabeschreven van den huse toe Putten bij der *Elborch* geschiet syn, van welke een deels ons en onse borgers geschiet en angekoert syn geweest, dat wy gesien en gehoord hebben, en eendeels van onse naburen over lang klage lyk toe kennen gegeven is geweest.

In den eersten heeft *Pilgrim de Voss*, *Johan Bigge* onse mede Scepenen geslagen daer hy kwam gaan by den *Somerdyk* binnen onser *Stats Vryheit* en solde den *Dyk* helpen schouwen als een gesworen *Heemraet*.

Item die van *Putten* hebben onse *Susteren Clooster* by nachte genomen drie koeien en op het huys geslachtet.

Item noch nemen die van *Putten*, *Claes Feyt* onse inwoner, vier vette *Runder* en eene *Vaerse*, doe dede *Claes* voorschr. de rovers naeryden mit twee peerden en die die ronders genomen hadden namen die twee peerden daartoe.

Item *Andries van Empse* hebben de *Putteren* by nachte acht *Ossen* ontjaegt.

Item *Homer Roelofs* en *Wolter Daene* onze burgers hebben sy blauw en bloedig geslagen.

Item eene bode van *Zwolle* hebben sy, als hy segde, ontfreemt ses *Rynsche guldens*.

Item die van Putten namen op eenen middag over eten (1), als de poorte gesloten waren, ses Koeien van welke sy twee wederkregen, want die eene olde schamele Vreule toehoorden ende de andere vier Koeien moesten onze burgers die die toebehoorden weder lossen met twintig Ryns guldens.

Item Herman de Voss gesellen hebben onsen Ronneboom (Hekke) by nacht antwée gesneden.

Item Herman de Voss dwong de buren van doornspyk, dat sy eene schatting in gelt ut mosten zetten en brengen hem.

Item Herman de Voss dwong Hemer Reynders op den Somerdyk, dat hy uit syne nabuurt solde maenen 20 gulden en brengen hem die.

Item die van den Somerdyk, gemeenlyk, hebben sich twee werff beklaget aan ons, dat Herman de Voss gesellen, eens by dage en eens by nachte oer botter en kees, oer rogge, gelt ende wat hem diende genomen hebbe.

Item binnen een goed bestand, hebben die van Putten, an Wolter Peelen onse burger genomen twee en veertig malder boekweits en negende halve mudde rogge die te Oestenwolde in Gerbert Hellen zoons huys in sakken lagen en Pilgrim de Voss sloeg den voerman daer toe ene grote wonde in syn hoofd met syn armborst.

Item die van Putten namen Johan Assens onse borger, eene Veerse in de Vryheit.

Item een deel mannen synt komen vaeren van

(1) Waaruit blijkt, dat men destijds gewoon was, om gedurende het middageten de stadspoorten te sluiten.

Eepe ende solden saet te Harderwyk voeren, so synt die van Putten gekomen en hebben die mannen eenedeels gevangen ende oir saet genomen en eendeels ontrunden hem, so als ons die mannen te kennen gegeven.

Item die van Putten hebben Herman Overtwat van Heerde, syn huys opgebroken en namen hem een bedde en dat gaaren daer men een bedde van maken solde, daertoe eene deken, drie slaepplakenen, drie tinne kannen, vier tinne schotelen, vyff stukke wullens garen, een tabbert en eene kovell, ende Johan de Voss nam den man verschr. selve een ryns Gulden en vier Vlaamsche.

Item noek namen die van Putten Gerrit Johanz te doornspyk vier mevrien, die hy niet gegeven zoude hebben voor hondert gs.

Item die van Hulsberge namen sy vier merrien, die omtrent hondert ryns guldens waardig.

Item Johan Hemerix en Evert syn broeder beklagden sich aan ons, dat de gesellen van Putten oir huys ende oire kisten met geweld opgebroken hebben en namen daeruit een bedde, spek, en ander gereedschap dat hen genoegde.

Item die van Putten braken ook Asse Wittenz in 't Oldebroek syn huys op ende namen hem een hedde, dat moest hy hem weder afkopen voor andeshalve ryns guldens.

Item die van Putten hadden Lambert Hemerix gevangen ende sy dwongen hem ene osse af ende Pilgrim de Voss pynigde denzelven in den stock.

Item Johan Berents hebben die van Putten

met geweld genomen ses stuyvers uit synen budel.

Item Johan Rentz werd genomen achttehalve stuvers daer Pilgrim de Voss selve mede was.

Item Johan Rolenzoen namen bij een half vat Nebbelinx (of aal) (1)."

Om de eentoonigheid laten wij nog ongeveer dertig artikelen van denzelfden aard weg. Het stuk eindigt aldus :

•En boven alle deze voorschreven punten is gekomen Pilgrom de Voss en is een van de eersten geweest, die onse Stat Elborch by nacht heeft helpen beweldigen end winnen in der tyt als wy stonden onder onsen allernadigsten Ertzhertog van Oostenryk van Gelre en syne gehoorsame Stat waren, en heeft binnen van het begin met anderen, onse burgeren hare huysen opgeslagen, gedestruirt en namen alles nae hoeren wille ende want wy dan mit menige vriendelyke verzoeken die van Putten niet onderwiesen en konden die excessen voorschreven te laten, maar dagelysch grooter en meerder op onse burgeren en anderen geschiedde, niemand sparende, en ons doe ter tyt niet gelegen en was alsulke excessen en misdaden met recht en justitie in den lande te vervolgen, aengemerkt de Cleefschen doe ter tyt Arnhem, Wageningen, Nykerk en andere plaatsen in hare geweld hadden ende ook nae andere steden en plaatsen des lands van Gelre doe ter tyt dagelysch stonden ende de excesse dagelysch soo veel gebeurde dat

(1) Men ziet dus hieruit, dat het de gewoonte was, paling en aal in te zouten en te verzenden.

ons by vertrek van tyt tot verderflyke schaden gekomen solde hebben die saken aan onsen allergenadigsten Heer den Hertog van Oostenryk en toe vervolgen om afwezens onses genadigen Heer voorschreven en bysterlyke gestaltenisse des lands van Gelre ende wy dan verstaan hadden onse allergenadigsten Heer van Oostenryk en syner genaden Stadholder Jonkheer Adolph greve van Nassau begeert hadde van de Stadt Campen, dat sy syner gnaden gehoorsame steden en ondersaten bystandigheid doen wolden tegens den genen die sy beschadigden, so hebben wy van de Stat Campen vrendelyk begeert ende want heure burgers ook dagelysch by die van Putten merkelyk beschadigd worden, dat sy ons vrendelyke dage wolde helpen holden tegens die van Putten ende met den besten helpen onderwysen dat onse burgeren ende ondersaten onser allergenadigs. Heer vooschr. van die van Putten onbelastet mogten blyven, dat die van Campen gaerne gedaan hebben mits ons aan die van Putten vake met menig vrendelyk verzoek gedaen die excesse voorschreven te laten, dat alles niet heeft mogen gebeuren, so hebben die Steden Harderwyk, Hattem en Elburch met die van Campen die excessen en euvelheden helpen straffen dat voor de ondersaten ende burgers en den koopman seer groot van nooden is geweest.

In oirkonde der waarheid so hebben wy Burgemeester Scepenen en Raet der Stat van der Elborch onser Stat Secret Segel hier aan desen openen brief doen hangen, gegeven in 't jaar MCCCCLXXXV."

KAMPEN

VOOR HET

HANZE-GERIGT.

Gedurende de vijandelijkheden, welke onder de Bourgondische regering, in 't laatst der XVe eeuw, tusschen *Holland* en *Gelderland* plaats grepen, maakten eenige Geldersche Edelen daarvan gebruik, om hunne roofzucht bod te viëren tegen de Overijsselsche steden, welke ter hulpe van haren heer, Bisschop DAVID VAN BOURGONDIE, in den oorlog deel nemende, tevens gelegenheid vonden, tegen die roover-ridders hare strijd-krachten te beproeven.

PILGROM VOS, heer van *Putten* en HENDRIK VAN WISCH, een Zutphensch Edelman, kondigden den Bisschop en den steden *Deventer*, *Kampen* en *Zwolle* openlijk den oorlog aan; doch door derzelver gewapende burgers terug geslagen, zagen zij zich al spoedig genoodzaakt het veld te ruimen en Overijssels grondgebied weder te verlaten. De Heer VAN WISCH trok naar zijne Kasteelen *Terborg* en *Widdenburg* terug, welker behoud hij alleen aan het aannemen van den hem voorgeschrevenen vrede te danken had. Heer PILGROM VOS, hoewel ook uit zijne bezittingen

verdreven, zette de vijandelijkheden tegen de stad *Kampen* voort (1).

Er bestond eene oude vete tegen die stad wegens de verwoesting van het kasteel *Puttenstein*, voorheen het eigendom van Heer HERBERN VAN PUTTEN, hetwelk, eene eeuw geleden, door de Kamper burgers, na eene harde belegering, dien roover-ridder ontnomen en tot den grond toe verwoest was geworden. Heer PILGROM meende door roof en plundering thans nog wraak daarover te nemen, en had eenige kapers uitgerust, welke de te huis varende Kamper schepen en andere, van *Engeland* en *Frankrijk* naar de *Oostzee* zeilende, van derzelver lading beroofden en de buit gemaakte goederen in de eene of andere haven, waar slechts koopers gevonden werden, aan den man zochten te brengen.

De Oostfriesche Edelen IKO VAN KNIJPERS, EDO VAN JEVER en HERO VAN ESUM, om dezen tijd met *Groningen* in onmin, hielden ook eenige kapers in zee, welke een rijk geladen Hollandsch schip hadden genomen; doch hetwelk, door de *Groningers* hernomen, te *Groningen* werd opgebracht, en het volk van den kaper met den dood gestraft.

In 't jaar 1488 werd, op eene bijeenkomst der zeesteden te *Bremen*, een verbond van onderlinge hulp tegen de zeerooverijen der *Oostfriezen*, voor den tijd van tien jaren, gesloten,

(1) *Hist. Kamper Kronijk* I D. bl. 278—282. Zie ook het voorgaande stuk van den Heer HAASLOOP WERNER.

waardoor deze roofzicke heeren tot het staken der vijandelijkheden, en, in 1489, tot den vrede genoodzaakt werden (1).

De stad *Kampen* had, om de zeeschuimers te beteugelen en hare koopvaarders te beschermen, mede eenige oorlogschepen uitgerust; de vloot lag in *Texel* gereed om uit te loopen, toen een zeeroover, *het kind van Texel* genaamd, in 't *Marsdiep* binnen gevallen, zijne buit gemaakte lading, bestaande in Engelsche lakens, Fransche wijnen, houtwaren en andere goederen, aan de aldaar liggende schepen uitveilde en verkocht; niettegenstaande de Admiraal der Kamper vloot aan de onder zijn bevel staande schippers, *bij pene en boete*, het koopen derzelve verboden had.

Het gerucht daarvan kwam den koopman JURRIEN VOET, eigenaar der lakens, al spoedig ter oore, tegelijk met de mare, dat ook de Kamper schippers eenige dier goederen gekocht en naar *Kampen* vervoerd hadden. Daar hij, zoo het schijnt, in eene der Oostzee-steden te huis behoorde, vervoegde hij zich dadelijk aan het hoofdbestuur der *Hanze* te *Lubek* en verkreeg aldaar *promotie*- of *aanbevelingsbrieven* aan de regering der stad *Kampen*, om hem tegen de koopers der lakenen goed regt te verleenen. Daarmede te *Kampen* verschenen, bragt hij het voorgvallene ter kennis van den Raad, die hem toegang tot het regt verleende, met toezegging, de zaak naar hun stadregt te zullen onderzoeken en behandelen, mits hij ook aan de ver-

(1) *Tegenw. Staat van Groningen* bl. 188, 189.

eischten van het zelfde stadregt voldeed en zich aan hunne uitspraak onderwierp. De door hem aangeklaagde schippers; in zijn bijzijn voor den vollen Raad geroepen, waar de president Burgemeester op zijnen regterstoel gezeten was, hebben zijne gezegden met overtuigende redenen gelogenstraf en hem aangeboden, *voet bij voet en lijf bij lijf, op winst en verlies te zetten, naar uitwijzen van het regt*; waaraan JURRIEN VOET niet kunnende noch willende voldoen, zich verwijderde en naar *Texel* vertrok, om van daar de noodige bewijzen voor zijne zaak in te winnen. Hierin ten deele geslaagd, begaf hij zich weder naar *Lubek*, hoog opgevende bij de *Heeren der Hanze* aldaar, van het ongelijk, hem op nieuw aangedaan, en voorwendende, dat de Raad van *Kampen* hem regt geweigerd had.

Deze had intusschen de door hem beschuldigde schippers getuigenis der waarheid van het voorgevallene doen afleggen en met eede bevestigen, daarop, door bode en brieven, den Heere van *Lunenburg* en de zes *Wendensche* steden (1) van de ware toedragt der zaak berigt gegeven, waarop echter weinig acht geslagen scheen te zijn, alzoo de Raad van *Kampen* nu voor het Hanze-Gerigt werd gedagvaard, om zich

(1) In 1347 komen *Lubek, Wismar, Rostok, Stralsund* en *Greipswald* in de eerste plaats als zoodanig voor; *Hamburg* is later daaronder begrepen, alsmede *Lunenburg* en een aantal kleinere steden. G. F. SARTORIUS *Gesch. des Urspr. der deutschen Hanse* I B. bl. 85.

aldaar wegens de behandeling dezer zaak te komen verantwoord.

Daaraan werd in zoo verre voldaan, dat de Raad andermaal eenen zendbode naar *Lubek* afvaardigde, vergezeld van twee stads-dienaren en voorzien van eenen lastbrief, of *informatie*, waarnaar hij zich had te gedragen, eene *memorie* van de toedragt en behandeling der zaak, de *verbalen* van het hooren der getuigen en verdere bewijsstukken ter verdediging hunner schippers en burgers.

Het zijn eenige dezer stukken, welke mij toeschijnen der mededeeling wel waardig te zijn, daar dezelve 1° weder eenige bijzonderheden behelzen van de voormalige scheepvaart en koophandel der burgers van *Kampen* en van de bescherming, welke deze bij de Regering ondervonden; 2° Eenig licht verspreiden over de behandeling van zeezaken voor de *Hanze*, en 3° tot proeve kunnen dienen van het taalgebruik en den briefstijl van dien tijd.

De Zendbode, wien de reis naar *Lubek* en de bevordering der daaraan verbondene belangen werden toevertrouwd, was geen gering persoon: doorgaans werd zoodanige buitenlandsche zending opgedragen aan een lid van den raad, die met de stedelijke regten zoowel, als met de burgerlijke voorregten bekend, tevens bekwaamheid en den moed bezat, om dezelve te verdedigen en met waardigheid te doen gelden. Hij moest tegelijk een goed ruiters zijn, want het reizen buitenslands, te scheep en te wagen, wegens de onveiligheid der zee en de slechte landwegen,

dikwijls ondoenlijk, of te langwilig, werd meesttijds te paard afgelegd en in evenredigheid van den afstand, na volbragte zending, daarvoor een zeker mijlgeld toegestaan, overeenkomstig de daarvan bestaande bepalingen, welke het niet onvoegzaam zijn zal, bij deze gelegenheid, onder de bijlagen te laten volgen (1).

De laadbrieven ter *informatie* van den Zendbode, voor ruim 380 jaar geschreven, zal menigen lezer, aan dien ouden schrijfstijl niet gewoon, welligt eenige moeite kosten, om den zin daarvan regt te verstaan; daar nochtans dit geschrift, onder de bewijsstukken vooral in aanmerking komt, zal ik de verklaring daarvan voorafzenden, om met het oorspronkelijke, als bijlage volgende, vergeleken te kunnen worden (2).

Dezelve hield in: a) dat de Zendbode, volgens de hem voorgelezene citatie, op den bestemden dag voor de Heeren te *Lubek* behoorde te verschijnen.

b) Dat hij, alvorens op de aanspraak van JURRIEN VOET te antwoorden, zich wel rijpelijk vooraf behoorde te bedenken; wanneer namelijk hem vergund werd, zelf het woord te voeren, en indien niet, dan zijnen voorspraak daaraan te herinneren en te eischen, om aantekening te houden en te registreren; dat noch hij, noch iemand hunner, door hetgeen zij in deze hunne zending zouden spreken of antwoor-

(1) Bijlage X.

(2) Zie Bijlage I.

den, gehouden wilden zijn, zich aan den eerbaren raad der afgevaardigden van de zes Wendensche steden, als hunne behoorlijke regters in deze zaak, te hebben onderworpen; noch dezelfde (behoudens allen eerbied) daarvoor konden houden, zoo lang der stad *Kampen*, voor haren gewonen, dagelijkschen regter, niet naar regte bewezen ware, dat zij JURRIEN VOET regtspraak had geweigerd en aan de recessen der *Hanze* was ongehoorzaam geweest. Desgelijks hadden de stads dienaren, AREND en GEURT, wel toe te zien, dat zij zich niet zouden *verkillen*, of laten overreden, om toe te stemmen in eenige punten, waardoor de hoogheid der stad *Kampen* aangerand mogt worden; noch ook zich door de brieven van JURRIEN VOET te laten verschalken.

c) Wanneer dan JURRIEN klaagde, dat onze schippers en burgers 8 pakken Engelsche lakens, in de *Hanze* te huis hoorende, hem afhandig gemaakt en van den zeeroover wel 15 booten vol gekocht en naar *Kampen* gevoerd hadden, tegen de regten en de recessen der *Hanze* (1), zulks hield de raad (van *Kampen*) voor louter zegswaarden, wel overtuigd, dat noch JURRIEN, noch iemand zijnentwege, dit immer zoude kunnen waar maken.

d) En of JURRIEN dit met eenig certificaat, op *Texel* door hem verkregen, al mogt willen

(1) Volgens de *Hanze*-wetten mogt geen ter zee of te land geroofd goed in bewaring genomen, noch dien, die hetzelfde had gekocht, ergens bescherming verleend worden. SARTORIUS I D. bl. 101.

bewijzen, daarop zou de Zendbode, na hetzelfde te hebben hooren lezen en zijn beraad daarop te hebben genomen, vrij mogen zeggen, dat zoodanig certificaat de burgers van *Kampen* niet hinderlijk zoude zijn; vermits hij hetzelfde *achterbaks* (op eene slinksche wijze) had bekomen enz. De Zendbode moest dan ook zijne beide certificaten, ten behoeve der Kamper schippers op *Texel* afgegeven, vertoonen, benevens het gescheurde handschrift van JURRIEN, hetwelk hij eenige lieden, voor zijne bedreigingen vervaard, had willen opdringen, om als zijne getuigen te bezweren, doch door 't gerigt van *Texel* was geweigerd te bezegelen, en waarbij hij zich zoo onbetamelijk aldaar had gedragen, dat de Schout hem wilde gevangen houden, waarvan hij slechts ter naauwernood was vrij geraakt.

e) Alzoo de Raad der Afgevaardigden te *Lubek*, op grond van zeker artikel uit de recessen der *Hunze*, vermeende, dat de Raad van *Kampen* in deze zaak voor hun gerigt behoorde te regt te staan, hetwelk echter door die van *Kampen* werd ontkend, gaf men den Zendbode een afschrift van dat artikel mede, beginnende aldus: „Voortmeer is gehandelt van der lakenen wegen” enz.

f) Op de klagte van JURRIEN VOET, dat men hem te *Kampen* regtspraak geweigerd had enz. kon de Zendbode antwoorden, dat hij zulks ten onregte den Eerbaren Heeren aangebragt en de waarheid verzwegen had; want zoodra hij benevens Meester GERWURGH, Secretaris des koop-

mans, van wege den Staalhove te *Londen*, te *Kampen* voor den Raad was verschenen, had de Eerbare Mr. GOOSSEN VAN HATTEM, Burgemeester in der tijd, op zijnen regterstoel gezeten, voor den volten raad der stad *Kampen*, hem regt geopend (toegang tot het regt verleend) en gezegd, dat "wilde hij zich naar stads regt gedragen, hem zoude ook onpartijdig regt geschieden," waarop JURRIEN, wel wetende, dat hij daaraan niet konde voldoen, het antwoord was schuldig gebleven.

g) Te gelijker tijd gezegd hebbende, dat de schippers ARENT STARKE, GERBRANT LUTHE, WILNKE WESSELS, JAN DUBBELTS, ALBERT CLAASS en JAN VAN OOSTENWALDE mede bij de vloot waren geweest enz. had de Raad die alle dadelijk in den gerichte doen verschijnen, waar dezelve met overtuigende redenen JURRIEN hadden tegengesproken en aangeboden *voet bij voet en lijf bij lijf te zetten, op winst en verlies, naar uitwijzen van het regt*; waartoe JURRIEN geen harts bezittende, zulks ook onbeantwoord heeft gelaten en naar *Texel* was vertrokken, om van daar voor zijne zaak eenige bewijsstukken te bekomen enz.; terwijl de genoemde schippers, ter bevestiging hunner afgelegde getuigenissen, dezelve met eede bij den Heiligen bezworen hadden, zoo als de certificaten, welke den Zendbode waren overgegeven, konden uitwijzen.

h) Hetgeen JURRIEN vervolgens mocht zeggen van een stuk rood laken enz., daarop zou de Zendbode kort en goed antwoorden, dat JAN

SANDERS hetzelve niet van eenea priester had gekocht, en, zoo voor als na, niet had geweten of hetzelve geroofd was, al dan niet. Dat stuk was slechts 12 el lang en niet langer, zoo als GHIJS BLANKERT zaliger, voor den volen Raad, met eede had bevestigd en JURRIEN van hem had gevorderd, aan wien nog dien zelfden dag, tot zijn genoegen, dat stuk laken was betaald (1).

i) Wanneer JURRIEN dan verder LEFFERT GEERTS aansprak voor 15 stukken graauw Engelsch laken, daarop moest de Zendbode antwoorden, dat LEFFERT voor den eerbaren Raad van *Kampen* bij den Heiligen had gezworen, dat hij 15 stukken graauw Engelsch laken, *fitzen* genoemd, ten huize van den gezegden GHIJS BLANKERT te *Kampen* had gekocht van eene uitdrager, die dezelve voor eenen JAN DIRKSS, wonende op *Texel*, had uitgeveild, het stuk voor 9 koopmans Rijnsche Guldens (2). Dezelve hadden toen langer dan zes of zeven weken te koop gestaan, en hij had die ook omtrent een half jaar op zijn eigen venster gehouden, eer hij dezelve, stuk na stuk, had kunnen slijten. Dat hij ook, zoo voor als na, tot den huidigen dag niet had geweten, of die lakens waren geroofd, al dan niet. Dat gemelde LEFFERT ter zelfde tijd en stond, toen JURRIEN, in tegen-

(1) Zie daarvan *Bijlage V*.

(2) De *Rijnsche Gulden* deed in 1490, 20 Stichtsche Stuivers of 40 Cromsterten. F. v. MIZAS *Bisschoppelijke Munten* bl. 263.

woordigheid van Mr. GHERWURGH voornoemd, hem voor den vollen Raad te *Kampen* daarover had aangesproken, borgstelling van JURRIEN had gevorderd, om met hem bij het gerigt van *Kampen* te blijven, en met geen ander gerigt van buiten zich te zullen inlaten, naar vereisch van het stad-regt en de statuten van *Kampen*, (1) waarop JURRIEN had geantwoord: dat hij te *Kampen* geene borgen konde stellen enz. Dat Burgemeester Mr. GOOSEN VAN HATTEM hem toen had voorgelagen; „ wilde hij zweren, zich daar bij te zullen houden, LEFFERT zou hem dan „ ten antwoord staan” enz. waarop JURRIEN had gezegd *neen*, daartoe had hij van zijne medgezellen geen' last, doch wilde LEFFERT gaarne kwitantie geven enz. en vertoonde toen een geschrift.

(1) Eene Stads keur van 1334 luidt daaromtrent: Item weert sake dat enich onsser burgher mit enen gaste toe doene hadde ende die burgher dat schepenen ende Rade toe kennen gheven hadde. Ende die scepenen den gast dair op gesproken hadden, off he die sake an den ersamen rade blyven wolde. Ende wolde die gast die sake an den ersamen rade niet blyven, so solde die gast onse stat ende onsse burgher schuwen na der sonnen, als onsse stat recht dair van is. En mischege den gast dair en boven, daer en wolde die rait ghiene woerde van horen. Ende also vake als die gast daer nae in onsse stat off vryheit qweme, soe menich xl ƒ breket hie ter stat behoef. Ende den gast sulle wij doen antasten ende in onsser vangenissen holden, hent he burghe gheset heft die sake an ons toe blyven, ende syn koer betaelt heft. Ende wes onsse burgher op den gast dede, were brokeloes.

k) Al het voorschrevene had de Raad van *Kampen* reeds vroeger door eenen bode des Heeren van *Lunenburg*, geheeten **KOERT DEN MEIJSENER**, en anderen den zes Wendenschen steden en in 't bijzonder den Heeren te *Lubek* doen aanschrijven en duidelijk te kennen geven, maar nergens kunnen ontwaren, dat op hunne brieven acht geslagen was; naar het scheen, hadden **JURRIENS** onwaarachtige woorden veel zwaarder bij hen gewogen enz. alhoewel de Heeren van *Kampen* zich altoos bereid getoond hadden en nog bereid waren, belangende deze zaak tegen **JURRIEN** en zijne medgezellen te regt te staan voor onzen genadigen Heere van *Utrecht*, als hunnen behoorlijken (competenten) regter en landsheer, of voor de eerbare steden *Keulen*, *Munster*, *Wesel*, *Zutphen*, *Deventer*, of eenige andere, die hier in geheel onzijdig waren.

l) Eindelijk, dat de Zendbode behoorde indachtig te zijn, ingeval **JURRIEN** zich onbescheiden gedroeg en de Heeren hem in 't ongelijk stelden, dan te eischen, dat de gemaakte kosten door hem betaald werden.

Op de buitenzijde van dezen lastbrief is de lijst der daarbij behoorende stukken aangeteekend, als:

- 1) Eene missive van *Lubek* ende de aanklagt van **JURRIEN VOET**.
- 2) Eene missive van *Hamburg*.
- 3) Drie certificaten van *Texel*.
- 4) Een brief van de eeds-afliegging der schippers van *Kampen*.

- 5) Een certificaat van **LEFFERT GEERTSS.**
- 6) Een certificaat van **GEERT LIJSBORN.**
- 7) Een cedel van 't geen **JURRIEN VOET** wilde, dat die van *Texel* zouden bezweren en waarom hij gevangen werd gehouden.
- 8) Onze eigen brief.
- 9) Een certificaat van *Ter Schelling.*
- 10) Een instrument, dat wij gaarne genegen waren **JURRIEN** regt te doen.
- 11) Een cedelken van betaalde kosten.
- 12) Twee kopijen van **JURRIENS** brieven.
- 13 en 14) . . . (onleesbaar.)

Eenige dezer stukken, welke wij als bijlagen laten volgen, zullen vooraf ook eene korte verklaring vereischen.

Van den voormelden lastbrief vindt men het afschrift Bijlage I.

1) Van de certificaten, op *Texel* afgegeven, behelst het eerste de getuigenissen, afgelegd door **JAN BIENESS, REIN SIMONSS VAN MEDENBLIK, WOUTER ALBERTSS, REIN SIJVERTSZ, MARTEN IJSBRANTSZ, SUSKER GHEERLOFSZ** en **ARENT GHERIJTSZ**, waaruit blijkt, welke personen, aan boord van den zeeroover **JAN SIMONS**, laken, wijn en andere waren hadden gekocht en dat geene Kamper schippers door gemelde getuigen daarbij zijn genoemd. Zie Bijlage II.

2) Het tweede certificaat, even als het vorige, de bekentenis, door eenige poorters van *Texel* voor Burgemeester en Schepenen aldaar, 12 August. 1487, dus kort na het gebeurde afgelegd, behelzende, doch van tegenovergestelden inhoud,

levert vrij duidelijke bewijzen op, dat de Kamper schippers werkelijk een deel geroofde lakens gekocht en naar *Kampen* vervoerd hadden; het afschrift is door JACOBUS, Secretaris in *Texel*, geteekend. Hun getuigenis werd echter door den Kamper Zendbode daarna voor den Raad der *Hanze* tegengesproken en wederlegd. Wij zullen daarop nader terugkomen. (Zie Bijlage III.)

3) Het derde certificaat bevat de bekentenis van MARTEN IJSBRANDSS en AREND GERRIJTSS voornoemd alsmede van ALBERT CLAASSZ van *Enkhuizen*, die andermaal van den verkoop der lakens bewijzen gaven, doch de Kamper schippers, die bij het hooren dezer getuigen tegenwoordig waren, onder de koopers niet hadden gezien. Dit certificaat, den 23 Augustus 1487 afgegeven, is door den Keizerlijken Notaris HENRICUS NICOLAI geteekend. Zie Bijlage IV.

4) Een certificaat van de beëdigde verklaring der Kamper schippers ARENT STARKE, GARTRANT LUTTEKE, WEIJNKE WESSELSZ, JOHAN DUBBELTSZ, ALBERT CLAESSEN en JOHAN VAN OESTENWOLDE, den 19 Julij 1487 voor Burgemeesteren, Schepenen en Raden der stad *Kampen* afgelegd, ter bevestiging, dat noch zij, noch iemand van hun scheepsvolk, eenig laken van den zeeroover gekocht hadden, zulks met het daarbij verder voorgevallene nader aantoonende.

Dit certificaat, vijf jaar daarna, 19 Julij 1492, bezegeld, is te merkwaardiger wegens den daarin voorkomenden *Admiraal der Kamper Vloot* enz. (Zie Bijlage V.)

9) Een afschrift van het certificaat van *Ter*

Schelling, zonder naam of dagteekening, het voorgevallene op *Ter Schelling* behelzende. (Zie Bijlage VI.)

De overige stukken van de lijst ontbreken; maar de bovengenoemde certificaten zijn toereikende om den aard van het geding te verklaren, en uit de volgende zal men ook den afloop daarvan nagenoeg kunnen opmaken; hoewel de brieven van *Lubek* en *Hamburg*, benevens die van JURRIEN VOET, welke in het archief der stad *Kampen* gezocht zullen moeten worden, daaromtrent nog wel eenige bijzonderheden zouden opleveren.

De Zendbode, van deze bewijsstukken voorzien en behoorlijk toegerust, benevens de stads dienaren AREND en GEURT naar *Lubek* vertrokken en aldaar voor den raad der Hanze-steden verschenen, na de aanspraak en de klagte van JURRIEN VOET te hebben aangehoord, zal, ingevolge zijnen last, de zaak der Kamper schippers naar vereisch hebben verdedigd, ook het regt en de bevoegdheid zijner zenders om daarover in *Kampen* regt te spreken, wel duidelijk hebben aangetoond, maar JURRIEN VOET niet minder zijne eischen aangedrongen en door zijnen voorspraak het regt der *Hanze* om de zaak in *Lubek* af te doen, hebben doen gelden. Het certificaat, waarvan hier boven gesproken is (bl. 28), voor Burgemeesteren, Schepenen en Raad der stede *Texel* aan hem afgegeven, bezegeld en door JACOBUS den Secretaris onderteekend, de bewijzen inhoudende, dat de Kamper schippers van het geroofde laken een aantal stukken gekocht

en naar *Kampen* gevoerd hadden, moest zijne zaak bij den raad der *Hanze* aanmerkelijk doen winnen, en evenzeer ten nadeele der Kamper schippers, als die, welke de *Zendbode* had overgelegd, ten hunnen voordeele, worden uitgelegd.

Wij zullen dit oude stuk, bijlage III voorkomende, door eene veranderde lezing, ook daarom trachten duidelijk te maken.

De volgende poorters van *Texel* hadden hun getuigenis met opgerigte vingers, bij den heiligen met eede bezworen, namelijk: 1) LUIJTGENDIRKSS dat het scheepsvolk van de Kamper vloot ten zijnen huize dikwijls getwist en gekeven had om de hoeveelheid laken, die zij van JAN SIMONS hadden gekocht.

2) MARTEN IJSBRANDS, dat hij wel had hooren zeggen, dat er booten met volk van de Kamper vloot, bij nacht, aan het schip van JAN SIMONS waren gekomen, om aldaar laken te koopen.

3) AREND GERRITSS, dat hij bij JAN SIMONS, liggende in 't *Marsdiep*, aan boord zijnde, aldaar eenige booten van de Kamper vloot waren aangekomen, van dewelke het volk laken van JAN SIMONS en zijne medepligtigen had gekocht.

4) ALBERT HENRIKSS, dat hij, van *Deventer* te *Kampen* gekomen, zijnen medepoorter JAN DIRKSS bij toeval aldaar had ontmoet ten huize van GIJS BLANKERT, die gemelden JAN DIRKSS behulpzaam was, om de lakenen van JAN SIMONS te verkoopen, en dat de betaling daarvoor ontvangen, door JAN DIRKSS, voor een gedeel-

te, was besteed tot aankoop van buskruid en harnessen.

5) SCHELE, de huisvrouw van gezegden JAN DIRKSS, had eveneens getuigd, dat haar man, te huis gekomen zijnde, had verteld, dat hij met zijn schip, met lakens van JAN SIMONS, houtwaren en sparren geladen, te *Kampen* was geweest en van daar harnessen en *bossekruit* ten behoeve van JAN SIMONS had teruggebragt.

6) AREND GERRITSS voorn. had nog getuigd, dat, toen hij aan boord van 't gemelde schip was geweest, zijn medepoorter, MARTEN IJSBRANDS, van hetzelfde was vertrokken met zijne schuit, beladen met laken, doch waarheen hij daarmede gevaren was, wist hij niet te zeggen.

7) Genoemde MARTEN IJSBRANDS had ook zelf bekend, dat hij een aantal stukken laken, welke door SIMON WILLEMS, Schout van *Huisduinen* van JAN SIMONS waren gekocht, in zijne schuit had geladen en daarmede was gevaren naar het *Heers-diep*, waar dezelve door twee gezellen van den voornoemden AREND waren overgenomen.

8) Dit was door NOMNE, GERBIT MEIJNERSZONS WEDUWE, nog nader bevestigd, welke had getuigd, dat zij aan boord van 't gemelde schip was geweest, waar de genoemde Schout SIJMON WILLEMS van JAN SIMONS en zijne medgezellen laken had gekocht en daarop betaald de som van 16 nobelen of daarboven.

Tegen deze getuigenissen deed de Zendbode zijne aanmerkingen en bedenkingen ter wederlegging aantekenen. Eenige derzelve zijn met wei-

nige woorden en enkele letters in 't latijn, zoo 't schijnt door hem zelve, pro memoria, op den kant van dit certificaat uitgedrukt, (zie bijlage III) waar wij de verklaring er van zullen bijvoegen. De daarin voorkomende bijzonderheden worden ook in het eerste certificaat (bijlage II), doch eenigzins verschillende, en met bijvoeging van andere, verhaald.

Nadat nu de wederzijdsche partijen gehoord, derzelve bewijsstukken ingeleverd en de noodige verklaringen daarbij gevoegd waren, zal de Kamper Zendbode, ingevolge zijnen lastbrief, nader hebben verklaard, zich aan de uitspraak van den raad der Hanze-steden niet te mogen onderwerpen, ten zij JURRIEN VOET bewijzen konde bijbrengen, dat hem te *Kampen* regt geweigerd was (1), die daaraan niet kunnende voldoen, is de uitspraak achtergebleven en werden de verdere handelingen afgebroken.

JURRIEN VOET, daardoor in zijne verwachting bijster te leur gesteld, schijnt echter van zijne eischen tegen de Kamper schippers niet afgezien noch zijne zaak, als verloren, opgegeven te hebben; want vijf jaar later hebben wij daarvan weder eenig bewijs aangetroffen in eene memorie, even als den vroegeren lastbrief, de

(1) De verschillen der bijzondere Hanze-steden, of tusschen deze en de vereenigde *Hanse* ontstaan, konden door derzelve bemiddeling of regterlijke uitspraak beslist worden; maar wanneer vreemden over misdrijven harer burgeren klaagden, was de afdoening aan de steden zelve overgelaten. SARTORIUS I D. bl. 91.

voornaamste punten zijner beschuldiging behelzende en blijkbaar ingerigt ter inlichting van den Zendbode, die door den Raad der stad *Kampen* in 1492 naar *Lubek* werd afgevaardigd, om de meergemelde schippers tegen de vernieuwde aanspraak van JURRIEN VOET te verdedigen en te vrijwaren, waartoe een certificaat, in 1487 door de Kamper schippers ter hunner verontschuldiging afgelegd en beëdigd, (bijlage IIII), hem werd medegegeven, benevens andere stukken, welke ter hunner ontlasting konden dienen. Zijne zending ging nu echter met tegenspoeden verzeld, welke het oogmerk, zoo het sehijat, deden mislukken; daar hij op zijne reize naar *Lubek*, te *Verden* werd aangehouden en bezet, benevens de stads dienaren, die hem vergezelden.

Verden aan de *Wezer*, niet ver van *Bremen*, in de rigting naar *Lunenburg* en *Lubek* gelegen, was welligt de woonplaats van JURRIEN VOET en zijne medgezellen, die op de stad *Kampen* gebeten, uithoofde deze de uitspraak over het geschil aan *Lubek* betwistte, zich op haren Zendbode hebben willen wreken door dezen moeilijkheden in den weg te leggen, welke aanleiding tot twist en vervolgens tot zijn arrest gegeven kunnen hebben.

Een brief des Ambtmans te *Verden*, wegens het gebeurde aldaar, een brief des Heeren van *Munster* aan denzelfen, om den Zendbode te ontslaan, en een geleide-brief van denzelfen, waarvan in de gemelde memorie (bijlage VII), wordt gewag gemaakt, schijnen daarop te doe-

len; maar een brief van den Schout te *Bremen* en een andere van het Domkapittel en den Raad aldaar, beide aan Burgemeesteren en Raden van *Kampen* geschreven, geven ons duidelijk berigt, dat, door hunne tusschenkomst, het ontslag van den Kamper Zendbode en de dienaren bij den Heere van *Munster* en *Bremen* zoo ras doenlijk zoude bevorderd en het arrest te *Verden* opgeheven worden. (Zie deze brieven bijlagen VIII, IX.)

Of nu de Zendbode met den brief des Heeren van *Munster* vrij geleide naar *Lubek* verkregen en de reis derwaarts voortgezet, dan of hij den terugtogt naar *Kampen* aangenomen hebbe, is mij niet gebleken, even min als de uitslag, welke de zaak verder heeft gehad; waarschijnlijk is daarover vervolgens door briefwisseling onderhandeld, daar de zaak van JURRIEN VOET de stad *Kampen* en hare burgers reeds meer dan 100 golden Rijns-Guldens had gekost. (Zie bijlage VII.)

Het aangevoerde zal ook voldoende zijn ter verklaring van de stukken, waaruit ik het verhaal heb ontleend, en nu als bijlagen zal laten volgen; hoewel onvolledig; hoop ik nogtans, dat dezelve aan mijn oogmerk beantwoorden en tot ontdekking van het ontbrekende leiden mogen. Ik vond mij tot derzelve mededeeling te meer aangespoord door den raad van een' geachten schrijver, om oude, belangrijke, nog ongedrukte oorkonden eenvoudig mede te deelen; ten einde de daarvan verspreide stukken, van verschillende zijden bekend gemaakt, later door eene

bekwame hand verzameld en tot een geheel gebragt kunnen worden (1).

April 1842.

E. MOULIN.

(1) De bijdrage, waarin ik dezen wenk heb opgemerkt, behelst een gelijksoortig verhaal, als het onze, van een regtsgeding over gepleegden zeeroof, doch bijna eene halve eeuw vroeger voor het *Veemgerigt* vol-dongen.

Daar de stad *Kampen* mede daarin betrokken is geweest en wij de Westphaalsche vrijgerigten, de uitgebreide magt der vrijgraven, en inzonderheid van dien des Aartsbisschops van *Keulen* daardoor nader leeren kennen, heb ik gemeend, van dat verhaal en van de merkwaardige, daarbij mededeelde, oude oorkonde, welke het eindvonnis bevat, een uittreksel, als bijlage (1) wel hierbij te mogen voegen; te meer, daar wij hier eene Hanze-stad tot die hatelijke vrijgerigten de toevlugt zien nemen, om den zoen en de bescherming, aan eenen zeeroover verleend, als geoorloofd, te doen gelden, en den beroofden koopman het regt, om, langs denzelfden weg, het hem ontnomen goed terug te vorderen, zien betwisten en geheel ontzeggen.

Men vindt dit stuk onder den titel, *Zutphen voor het Veemgerigt*, medegedeeld door Mr. L. A. J. W. Baron Sloet, in de Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, verz. door Is. An. Nishoff, II Deel, 3de Stukje bl. 133.

(1) Bijlage XI.

B I J L A G E N .

I.

Informatie of Lastbrief voor den Zendsbode.

a) In den eersten ghy yngelaten woerden voer de heeren to komen by de citatie yuw voergelesen is ende yuwe tyt, ende der anderen twyer is.

b) Dat ghy antwoorden sult up Joriens tosprake, soe verwaert yuw eerst kloickliken, ynden ghy selven yuwe woorde voeren mogt, is des nyet, soe ynformeert des yuwe voirspraken, dat hie juw des wal beware, ende begheert dat men dat benotelen ende alsoe registreeren wille, dat ghy saementlick, noch nymant van ju bysunders myt alle den woirden ghy sprekende werden en tho antworde geven, up desse reyse, yuw onder de Erbaeren Radessendebaden der vj Wendeschen steeden nycht en geven als onsen behoirlike rechters desser sake, noch ter eerlike liefste, dair oick noch ter tyt nicht voer en holden eer den tyden de Stadt van Campen voer haeren geboirliken ende dachlige Rechter des myt rechte verwonnen sy, dat sie Jorien rechts geweigert hebben, ende den recessen der hanze onhoersam geweest syn. Des glyken Arent ende Goert oick bysunders ynden ghy van der stadt wegen allene verantwoordten sullen, en dat sie

alsoe toseen dat se hem nicht en vercallen, noch oever geven yn yenigen stucken, dair by de hocheit van den steeden se beghrypen muchten offte Jorien myt synen vrunden.

c) Item. Jorien beclaget sick, dat hem onse schippers en borghers affhandich gemaket heben viij terlynge engelschen lakene yn de hanze te huys hoerende, en dat sie der xv boete vul gekofft heben van den zeerover en to huys gevoirt heben tegens de recesses der hanze etc.

Dit holde wy al te samen voir seggeworden en weten wal dat Jorien, noch nymant van synre wegghen, dat tot yenigen tyden immermeer waermaken en sal.

d) Item. off Jorien dat betugen wolde mit enigen certificacien up texel verworuen, dair up segget vry, als ghy se heben lesen hoeren en yuw berait dair up genomen, dat de certificacien den borgeren van Campen nycht hinderlick wesen en sal, want sie achterbakes verworuen is, etc. ende thoent dan yuwe twee certificacien up texel verworuen dair by, en den cedel myt dat gat, dat Joriens hantschrift is, en Jorien wolde de lude dryngen en benouwen dat sie alsoe tugen en sweren solden, en tgerichte en wolde des nycht besegele, dair Jorien sick alsoe onbehoirliken omme hadde, dat hie van den schulden gevangen woert ende nauwe en wech quam en laet de heren dan de certificacien tallen syden wal overseen en verstein etc.

e) Dit is de artikel wthe recessen dair die Raitssendebaden wth menen to bewyssen, dat die Rait van Campen in deser

sake voir hem luden is schuldich to rechte te stain.

• Vorder meer is gehandelt van der lakenen . wegen etc." en dessen Artikel hebbe ghy yn een sunderlinge cedel van woirde tot woirden.

f) Item. als dan Jorien sick beclaget, dat men hem to Campen rechts geweigert hebbe etc.

Dair up segget, dat he dat den Erbaeren heren myt onrechte anbrenget ende de waerheit spaert, want soe balde he to Campen quam vor den Rait myt promocie brieven der Erbaeren heren van Lubeck etc. ende myt master Gerwurg Secretairis des coipmans van Lunden van den Staelhoeve, doe hefft hem de Erbaere meister Goessen van hatthem yn der tyt Borgemeister, yn syn sittende richterstool ende vor den gantzen Rade der stadt van Campen recht geopent, en gesecht, dat hie schuldigen make na der stadt recht, hie wille hem Justicie ministreren onvertogen; dat Jorien nyet en hefft doen konnen, noch doruen, want hie wal wiste dattet hem nycht mogeliken to doende cnwas, aldus hefft hie dair vorder den Borgemeister nycht up geantwort.

g) Item. soe he segede, dat Arent Starcke, Gherbrant Lutke, Wynken Wesselss, Jan Dubbelss, Albert Claiss ende Jan van Oestenwalde mede yn der vlote geweest hadden etc. Soe hefft die Erlike rait van Campen de alsamen van stonden an in gerichte doen eyschen en heben Jorien myt grote bewyssliken reden gestraefft ende haers voete by voete ende lyft by lyff geboden to setten en to wynende ende to verle-

sende allent dat recht vermuchte, dair Jorien nycht up geheerdet en was ende onverantwoort leet, ende en wech treckede up texel, omme enige certificacien to werven etc. Voirt soe heben de vj voirsz. schippers en borgers lyffliken thoe hilligen geswoeren etc. als de certificacien dat wtwysen, die ghy dair van heben, de ene to Campen ende danderde up texel besegelt.

h) Item. Soe Jorien do voert segede van een stucke rodes lakens etc. Dair antwort up mit kort, dat Jan Sanderss dat van genen zerouer, meer van enen prester gekofft hadde en oick nii en wist voer noch na off dat geroevet was eder nyet, ende dat stucke was omtrent xij ellen lanck ende nyet langer, soe dat selige ghyse blanckert myt synen ede voir den vullen Rade waermakede, den Jorien van hem nam realiter en dat stuck lakens wort hem van stonden an in den seluen dage wal betaelt tot syn benoghe.

i) Soe Jorien dan voert secht en anspreckt Lessert Geertss voir xv engelsche grawe, soe antwordet dair up, dat Lessert dat lyffliken then hilligen geswoeren hefft voir den eerliken Rade van Campen, dat hie xv engelsche grauwe, fitzen genoemt (1), gekofft hefft van enen velevenster (2) bynen Campen to ghyse blanckerss huys, van enen Jan Derxss genoempt, wonende up texel, tstück voir ix comans Rs gulden (3) en

(1) *Fitsen* zijn basterden, dus gemeene grijze lakens.

(2) *Velevenster*, waarschijnlijk eene uitdraagster, die vensternerig hield, en de goederen uitveilde.

(3) Een *Rijns Gulden* en *Andries Gulden* deden 20 stuiv.

hadden langer dan vi off vij weken to coipe gestain en heelt de oick up syn eyhen venster omtrent een halff jair eer hie se stuck na stucke verslyten konde, dat he nii en wist voer noch na, noch huden te dage off de lakene geroeuet weren eder nyet. Hefft oick deselue leffert up deselue tyt end stunde doe Jorien in presencie meister Gherwurg voirs. hem hyr voir toesprack vor den vullen Raide to Campen borgen van Jorien geeschet, des rechts mit em to Campen to blyuen, en hem myt anders ghenen recht van buten to moyen na vermoege der stadt recht en statute van Campen. Dair Jorien up geantwort hefft, he en hebbe gene borgen to Campen te stellen etc. hefft hem de Borgemeister M. Goessen voir gelecht, wil hi et myt yn eet holden, leffart sull hem antworten etc. dair Jorien up seide neen, hie en hedde des van synen mede gesellen nycht yn beuele, meer hie wolde leffart gerne quytancie geuen etc. ende toent daer up yn Instrument.

k) Item alt geene voirsz. stait heben de Rait van Campen voirtyts myt enen boeden der heren van lunenborg geshieten Coirt de Myssener ende mit anderen den vi Wendessche steden en sunderlinge den heren to lubeck doen anschryuen, en clairliken to kennen geuen, dan heben niwerlde konnen vernemen, dat die briuen gehoirt noch geacht syn geweest, meer alst schynt soe gaent Joriens onwairhafftige redenen boeuen etc. Al woewal de heren van Campen sick verbeden en altyt verboeden heben, al desses oppleggens tegens Jorien off de syne, Rechts to

plegen voir onsen gnedigen heren van Vtregt, als voir oeren geboirliken Richter en lantszhere oft voir den Erliken Steden Colne, Munster, Wesel, Zutphen oft Deventer, oft enige andere, de des ghen parthie noch syde en dragen.

1) Item to gedenken off Jorien yn onbescheet velle ende de heeren kanden dat he onlyck hadde, dat ghy voruolgen up de oncosten ons betaelt te werden van Jorien.

Item to gedenken dat ghy een certificacie mede heben van Gheert leysboeren.

(Op de buitenzijde van den brief staat.)

Itm i missive van lubeke ende een clage van Jurgen Voet.

Itm i missive van hamborch.

Itm iij certificaciones van texel.

Itm i breek dar de schippers in gesworen hebben.

Itm i certificatio van leffert.

Itm i certaficacio van ghert lyster.

Itm noch i cedele van dat Jurgen wolde, dat de van texel bezweren solden, dar Jurgen om gheuangen waert. Itm onse eigen c . . tie breek.

Itm i certificacie van der schellynge.

Itm i instrument dat wy gheerne recht wolden ghedaen hebben.

Itm i cedelken van des cost's handt.

Itm ii copien van Jorgens breve.

Itm i breek de hie onderscreven hefft.

Itm. . . .

II.

Copia prime certificationis extracta ex quodam Registro in texel in qua de Campensibus n^a mensio fit.

Wy scout burgemeesteren en scepenen der stede van Texel doen kont allen luyden die desen brieve sullen sien oft hoeren lesen, dat voer ons quam in den gherechte van Texel Alsulcdanighe personen als hier nae geschr. staen, en hebben ghetucht een yghelic bysonder by haren eet en hebben gheswoeren lieflicken ten heylighen met opstaende vingheren als hier nae volgt:

In den eersten heeft ghetucht Jan bienez dat hy heeft gheweest an Jan symonsz scip ende daer is in syn scut ghecomen roet laken, blaen en wyt ende dat heeft nomne gheryt meynerts zoens wyf ghenoomen wt desen scute op een wagen ende heeftet wech ghevoert.

Item Reyner symonz te medenblyck heeft ghecoft tachtich ryngulden wort laken (1) en desen Reyner heeft gheseyt dat hy wel mocht hebben xx Ryngl. voer syn goets penninck, en dat heeft mede ghetucht ysbrant.

Item Wouter albertz heeft ghetucht dat maerten vernou hadde vyff verdel laken by den arm ghemeten, ende Jan Symonsz van 't kerueel scipper gaf wouter voirsz. drie verndeel lakens.

Item Reyner Syvertz heeft ghetucht, dat al

(1) Het laken door hem gekocht was 80 rijngl. waardig.

bert Gherytz van egmondt hadde een roet stuck lakens en heeft x man ghebrocht in Wyeringhen mit haer boeytynck, daer den een is gheheten moelenaer van hoern, ende een Jan van burch ende abken van hoern ende die smit van wieringhen (1).

Item maerten ysbrantz heeft ghetucht, dat nomne voirsz. hadde een goet grof stuck wits, twe of drie packen, tinnen platielen ende twe scuttelen ende heeft nomne self thuys gheuoert des manendaghes nae byloken paesschen ende wer voer den sonnen toeganck. En evert janz van andwerpen heeft een lappe lakens ende symon tiengz van medenblyck heeft een groot pack lakens omtrent iiij foet hoech, dat hi self seyde ende hi xx gulden mochte hebben voer syn goets pennynck als voirsz. staet. Ende die scout van huysduynen heeft maerten voirsz. inghescecept ii pipen wins gasgoengert ende syden wilmz met syn derden heeft een kar vol lakens roet ende blaeu heele packen en meer ander laken en heef tet ghebrocht met die wyn int heersdiep (2).

Item Jasker Gheerlofz heeft ghetucht dat nomne voirsz. quam met een scuyt lakens, die somme van lxx gulden wort, soe Jan seyde ende waeren drie heele lakens ende noch meer ander stucken.

Item Aaernt Gherytz heeft ghetucht, dat daer weel vyftien boets van die groet sceep waeren

(1) De tien man, die hij met zijn boeijer naar Wieringen bracht, hadden waarschijnlijk allen laken gekocht

(2) Thans het *Landsdiep*.

ant kerveel ende een ygelic cofte soe veel, als hem believede ende dat hi self hadde een half pack ghement laken.

III.

*Jorien Voet r e i certifiacazione sigillata in
texel i q excusa^r nri.*

In den jaer ons heren dusent vierhondert lxxxvij up ten vyffentwintichsten dach in der maent Augusto soe hebben desse nabescreven Tuyghe ende poirters in texell mitten rechte daer toe vermaent gedrongen en gebracht, een tuich der waerheit in den sacke nabescr. voir burgemeisteren ende scepenen in texell by oeren eede gedaen ende gesecht, als hierna bescreven staet.

In den irsten soe heft marten yssbrantss by synen eede ghetuicht als dat hy selfs voir syn persoën niet gesien heft noch hem niet witlic en is, noch en heft dair oic niet by over noch an gewest, dat die scippers van Campen of oer volck an dat kerveel of schip gewest synnen, off dat sy dair laken off yet anders gecofft heben, dat Johan Symonss tkind van texell een tyt verleden int marsdiep liggen vaeren plach; mer tgene hie in dessen sacken hier beuoerens tot versouk jorien voet getuighet hefft, dat hefft hie getuighet van hoeren seggen ende niet van syns selves wetenheit (1).

(1) Zie Bijlage III. 2.

Item Aernt Gerrytss heft getuighet ende tui-
ghet als dat hem woll kenlick is, doe Johan Symonss voirsz. mitten kerveell int marsdiep lach, dat dair veele meer ander schepen lagen van hollant, van oesten, van Campen; mer soe als hie hier beuoerens heft getuighet, dat dair Campers an Johan Symonss boert waren, is geschiet want Joerien Voet scarplick ende dreychlick tot hem sprack. » Wat seg gy, dair en laghen doch op die tyt anders ghene schepen, dan alleen van Campen.” Doe was die voersz. Aernt seggen, » waeren dair anders gene schepen, soe moetent campers gewest syn” mer hie en heft niet gesien, dat die Campers dair an boirt waeren, noch hem is oic niet kenlic, die sie enich laken cleyn noch groet van den voirsz. Johan Symonss gecofft heben, want hie niemant van de scippers van Campen, noch van oer volck en kande, die hy wiste dat sie van Campen weeren (1).

Item Albert claess van enghusen heft ghetuget, dat hy op die selue tyt mit enen boeth an Johan Symonss karveell was geuaeren, doe hy dair an quam schenkeden sy hem drincken, anders bedreef hy dair niet, hie en wiste oik niemant van de ander scippers ende schipluden van Campen, dat sy dair laken of yet copen waeren, wtgesecht Johan Sanderss. Aldinck sonder archelist.

Dit is geschiet ende gedaen Anno et die quib^s supra op Texell ther borch in Coman Symons huis voir burghemeister ende scepenen in texel

(1) Zie Bijlage III. 3.

Johan bartenss, Symon in de coghe, Jacob couenss ende anders voele guede mannen, die dair by en ouer waeren, die dit mede saegen ende hoirden, als Aernt claess ende Gise Coters, dair oic tegenwoirdich in persoen waeren Jacobus de secretaris in texell, Aernt starke, Albert claessz, Garbrant luttike, Johan Dubbelss borgers en scippers van Campen, dat dit voirsz. alsus bescreuen getuget is.

per me henricus nicolai imperiali
Auctoritate Notar^o ppl^s.

III.

Copia scde certificacionis Jeorgy Voet.

Wy Burgemeisteren Scepenen ende Raidt der stede van texel certificieren mits desen onssen certificacie, dat opten dach van huynen voir ons in persone gecomen syn enyghen van onssen poirters en poirterssen, die aldair toe verdaicht ende gebrocht weren by plycke mit opgerechte vingheren ende als dat volsstaests eedts behoirt gesat ende gesworen hebben in manieren hier nae gescreuen.

Iste p^{te}a p 1) In den eersten soe heeft luyt-
alia vba cla- gen Dircxz gesat ende getuget, als
rior deposuit dat hem wel kenlyck is, dat die
declando sim scipluyden uit die Camper vlote tot
dcm (*). sinen huse laghen ende aldair dycke

(1) De zin dezer kanteekeningen van den zendbode

onderlinghe kivende weren omme dat sie alle also veel laken vut Jan Simons scip gecoft hadden.

Iste tm de- 2) Item marten ysbrants heft ge-
ponit q. ita tuget, als dat hi wel heeft horen
fam fuisse au- segghen dat die boets van die Cam-
divit ab a- per vloete by nacht syn gecomen an
lijs (1). Jan Simons scip omme laken aldair
te copen.

Iste arndvs 3) Item arent gheryts heeft ghe-
pt e pelli p tuget, dat hi in Jan Simons scip
exepes et e r int marsdiep geweest is, dair geco-
p hat s. (2). men syn enighe boets vuten Camper
vloete an den scepe voirsz. die welke
aldair laken copende weren van Jan
Simons ofte van sinen medeplegers.

Iste nihil p 4) Item albert henrics heeft getu-
bat c nos (3). get, als dat hi van Deventer toe
Campen gecomen is ende aldair bi
geualle geuonden heeft Jan Dircx
onssen medepoirter mit Jan Simonsz
voirsz. laken, ende alsoe die voirsz.
Jan Dircx thuyt leggende was mit
ghys blanckert, soe was die voerss.
hospes eat g° ghyt blanckert den voirs. Jan Dircks
m (4). behulpelyck omme die lakene te ver-

zal hier op neerkomen: Deze (Luitgen Dirks) heeft daarna duidelijker verklaring afgelegd met andere woorden.

(1) Deze (Marten IJsbrands) verklaart, slechts van anderen gehoord te hebben, dat zoo de spraak ging.

(2) Deze (Arend Gerrits) kan worden gewraakt, wijl zijne getuigenissen niet in allen deele overeenstemmen. Zie Bijlage II en III.

(3) Deze (Albert Hendriks) bewijst niets tegen ons.

(4) Gij's Blankert was hospes, zijn getuigenis doet niets af.

copen, van welke lakene die beta-
linge eendeels ghengen en gegaen
syn tot bosse cruyt en harnasse.

Id. d. q. es
ciux (1).

5) Item Schele, Jan Diresz huis-
vrouwe heeft getuget, als dat Jan
Dirsz voorsz. hair man thuis gecomen
is ende hair vertellende ende seggen-
de was, dat hy toe Campen mit syn
scip geweest hadde mit Jan Simonss
laken ende sparren ende wederomme
van dair gebrocht hadde tot Jan Si-
monss bekeeff, harnasse en bosse-
cruyt.

6) Item Arent Gherytsz voirss. heeft
noch getuget, als dat hy in den voirss.
scepe was ende maerten Ybrantsz.
onssse poirter van den scepe mit syn
scute geuaeren wairt, een deel lakens
dair in wesende, mer wair dat hi
tot die selfde tyt varende was, des
en wuste die voirss. arent niet.

7) Item Marten Ybrantsz. voirss.
heeft noch tuget, dat Simon Wil-
lemss schout van huusdunen een ghe-
menichte van laken gecoft heeft van
Jan Simonss ende dat laken heeft
marten voirss. in syn scute ghesceept
ende is dair mede gevaren in dat
heersdiep, dairt die voirss. arent mit
syn twee gesellen ontfanghen hebben.

(1) Deze Scheele zegt wat haar man heeft verteld.

8) Item nomme gheryt meynerts zoens wedue heeft getughet, als dat sy in den voirss. scepe geweest is, dair commen was Symon Willems voirss. ende heeft gekoft laken van den voirss. Jan Simonss ende syn mede gesellen, op welke lakene hi gegeven heeft die somme van sestien nobel (1) of dair en bouen.

In oirconde van desen besegelt mit onsse stede dagelics signet hier beneden anghelanghen op ten twaleften dach in augusto Anno Dusent vierhondert lxxxvij.

Copiata per me Jacobus Secretarius in texala.

Con̄ ista c̄ tifica^s vid̄ alia qua nos
he^s de data eiusd̄ ani sz d̄ mese
aug^{si} die xxv et hj traz A (2).

V.

*Certificaat van Burgem. Schepen. en Raad
der stad Campen van den eed door de
Schipper afgelegd in de zaak van Jorien
Voet.*

Allen den ghenen die dessen onsen openen

(1) De gouden Rozenobel deed om dezen tijd 50 Stui-
vers en 100 jaar later f 6.10 St. en 50 jaar daarna,
volgens de Keizerlijke ordonnantie van 1633, deed een
Kamper-Rozenobel wegende 5 Eng. f 8.10 St.

(2) Tegen dit certificaat vergelijkte men het andere,
dat wij hebben van 't zelfde jaar, bezegeld 25 August.
en 't afschrift A.

breeff soelen sien ende hoeren lesen doen wy Borgemeistere Scepen ende Rait der stat van Campen kenlick ende openbair mit kennisse der wairheit ende unse vruntlike gruede certificierende, dat in den jaire ons heren dusent vierhondert soeuen ende tachtentich verleden xix^o. julij voer ons gecomen ende erschenen syn in gerichte schipp. Aernt Staerke, Garbrant lutyke, weynken Wesselsz, Johan Dubbelsz, Albert Claiszen ende Johan van Oesterwolde, onse borgere ende schippers, guede gelouighe mannen, om hoir onschult toe doene in der saken nabeschr. ende heben aldar voir ons gesacht, bekant ende mede mit oeren oppgerechte vingeren gestaefts eets lyffelicken ten hilligen gehalten ende geswoeren woe dattet verleden was omtrent acht (1) jaeren, dat sie van Campen wtseylden ter *bayewert*. (2) en quamen in *texel*, dair een zeeoeruer lach, genomet *theynt van texel*, de eetliker coipluden laken ende guede wt der duitscher hanse, soe de fame ghing, genomen hade en dat doe de Ammirael van den vloete van Campen geboet by penen ende boeten als dat behoirde, dat niemante van oir volck wt den Camper scepen dair wth, noch van en koffte noch copen en solde, dair en boeuen syn gecomen een, genomet Geert Sobbe mit twee andere coeplude ende heben die schippers van Campen voirsz. angestreden en-

(1) Moet zijn *vijf jaren*, zijnde in 1487 voorgevallen en dit certificaat in 1492 afgegeven.

(2) *Ter baijewart*, welke baaij of haven hier mede bedoeld werd, is mij niet gebleken.

de angesynt, dat sie etlike lakenen ende gueden wter roefscepe gecoft hadn, dair op die voersz. antworden, men selde dat in der wairheit soe niet vynden ende wysten sie iemant van hem schuldich, dat sie den melden, sie wolden dair mede voirtvaren alst na rechte geboirde, dair nae heben die drie coipmans voirsz. dese voirsz. schippers van Campen angesonnen, dat sie den zeeroeuer voirsz. nemen wolden, dair sie op antwoirden, dat des in oire macht nicht en were, want hie doe toe zeyle was emde in eenen engen water, ende hadden sie eenen dach eer gesproken, des sie wal macht gehat hadden, want sie dair verhaelen in den derden dach gelegen hadden, soe wolden sie dat geerne gedaen heben, ende dair en boeuen boeden sie hem toe leenen hoir scepe boete ende volck, dair nae heft de Ammerael van Campen noch gesecht, in luyken dircks burgermeisters hues in texel, totter drie coepluden, ofte sie die van Campen oic ergent mede betegen van den geroefden gueden, dair op sie antwoirden seggende neen, wtgesacht dat stuck tabbert laken, dat Johan Sandersz van den priester gekoft hadde.

Sonder archelist des tot oirconde, want dit alsus voir ons betuget ende beswoeren is, heben wy yn kennisse der wairheit onser stad segell an dessen brieff doen hangen int jair ons heren dusent vierhondert tweentnegentich op ten negentynsten dage in de maent julio.

Stads secreet zegel in donker groen was hangt nog onbeschonden aan dezen brief.

Van het bovengemelde stuk *tabbert laken*, in bijlage I. h. *rood laken* genoemd, had de priester 12 el verkocht aan JAN SANDERS, die dezelve tegen betaling aan JURRIEN VOET weder had afgestaan; het overige van dat stuk (1) was, zoo 't schijnt, verdonkerd en ten huize van BEREND BUDDINK geborgen; doch daarna door den Kerkmeester HENDRIK VAN DEN VENE aangetast en aan JURRIEN VOET betaald, blijkens de volgende kwitantie:

Anno mccccxxxvij, xvij Julij.

Joerien Voet bekent dat hie ther noeghe ontfangen hefft van heinrick van den vene kerckmeister van sante nicolaus kercke ix curv. Rinschen gulden ende een oert, heercomende van den stucke lakens, dat Johan Sanderss gecoft hadde vnde toe beernt buddingshuis verbystert stont dat de kerckmeister antastede; Alsoe dat Joerien der kercken voers. dair van quytsheldet sonder archelist.

Ex Registro recognicionum Opidi Campen.

VI.

mtn ysbrants e b i n^s.

Item tkint van texel is ghecomen in der schellinghe ende heeft laken ghenomen, welke laken in den toern van sinte nicolaes kerke besloten

(1) Een stuk Engelsch laken was doorgaans 50 el lang.

waren, dat ghetal des en weten wy niet, ende die heerschap heeft die lakenen becommert totten behoefte des coepmans. Des sint daer luyden ghecomen om te vervolghen die lakenen, welke voirss. lakenen tyman heyrickz en Gheryt sobbe van Zwolle ende welke ander coepluyden, die om die lakenen quamen en welks merke de voirs. coepmanne screuen op de bancke op den toern, en wes lakenen merck hadden, die creghen si weder en wes gheen merck en hadden, die behilt hy en vercoftse bi die vame, dair aernt rutz tusschen lxx en tachtich vaem af hadde en voert an den luyden, die de costen en wtgheuoert in vrieslant mit grote hopen.

VII.

Memorie, betreffende de zaken met Jurrien Voet.

In den yersten, soe Jorien Voet sick beclacht dat etlike schippers van Campen myt namen Wouter Starcke, Goert Janss, Jan Sanderssz etc. in voertyden (1) ynt marsdiep van enen zeroever sullen gekoft heben xv boete vul engelsche laken, ende die yn Campen gevoert en aldair versleten, tegens vermogen der Recessen van der hanze.

Seggen die voerss. schippers dair up Joriens segge. Sy nen weren dair an, ende en salt tot

(1) Namelijk in 't jaar 1487.

genen tyden bewysen konnen myt rechte, dat dair een wair woort an sy, ende produceren des ij certificaeien, besegelt een up texel, dander van den raide van Campen, dair contrarie yn bevunden weert etc. en noch de certificacie mit A. En off Jorien seggen wolde, dat die Campers dat upter schellynge gedaen hadden, soe salmen tonen die certificatie up schellingen verworven (1).

Item als Jorien Ieffar Geertss ansprick voer xv laken etc. salmen produceren Ieffarts procuratorium dair mede ynne stait woe ende yn wat manieren hie de gekofft hefft (2) en voert als Jorien beclaget, dat hem die rait van Campen rechts geweigert hebbe up Ieffart voersz., salmen tonen dat Instrument, dat yn hefft wat die Rait Jorien in tegenwoirdicheit Gerwucgs geboeden hefft (3).

Van den saken then Voerden (4) geschiet heben wy enen brieff van den Amptman ten Voerden, mytten copie, woe myn heere van Munster hem gescreven hefft de onse to verlaten.

Item wy heben geleyde breeff myns heren van monster, den onsen aldair gesant.

Item enen brieff woe dat capittel ende stadt van Bremen yn der sake sich gehat heben.

Item een certificatie, woe onse sendeboede

(1) Zie Bijlage VI.

(2) Zie Bijlage I. i.

(3) Zie Bijlage I. i.

(4) De stad Verden aan de Weser. Zie bl. 34.

der besathe ende oers eets then Vorden quyt geschulden syn (1).

Item soe hefft die stadt van Campen ende oere borgen de sake van Jorien Voet alrede gecoft boeuen de c golden rs. gl.

VIII.

Brief van den Schout van Bremen.

Opschrift.

Denn Erzamenn Vorsichtigenn hrn Borge-
meistern unnd Rade tho Kampen mynen
guden frenddenn.

Meinen frunntlikenn grudt to voren, Ersamenn Vorsichtigenn besunderenn guden frunden, also gy my nu juwe scrift itliger besate haluen hebben antogen laten, so hefft tes geliken mayn guetigeste leve haere van Munster unde Bremen der zakenhalven ook ton scriuenn, te tenn tar upp van my, wo de dinge zick erhavenn hebben, vnd in rechts dwange stan, klare antworde verlanget hefft. Sine Gnade juw machlichte tar vppe woll werth toen scriuen, wo sine gnade tar anne behagent wille hebben, unnd wess sine gnade tar ann van my furder will gescheyn hebben, toe ick plichtigen gernn, dat ick juw so wittige. Juwe leffte Gode almechtich beue-

(1) Zie daarover den brief, Bijlage IX.

lende. Gescr. onder mynenn Ingz. Am achten-
dage assumptionis marie vrgs (22 August.) Anno
red. xcij.

GERLICH Schulte Amptman tes
Stichtz to Bremenn.

IX.

*Brief van Domdeken en Capittel, Burgemeeste-
ren en Raad van Bremen.*

Opschrift.

Denn Ersamenn vnd vorsichtigenn Borger-
mesteren vnd Radtmaunenn der Stadt
Campen onssen gudenn frunden.

gg.

Vnsenn fruntlikenn gruth onnd wes wy gudes
vermogenn stedes thouornn; Ersamenn vorsich-
tigenn bisundernn gudenn frunden, Wy na ju-
wenn scriftenn ons anderdages van wegen Ju-
ryen Vothes, De juven Denre ond Sendebaden
tho Vorde mit ons ynd stichte van Bremen mit
rechte hefft besatet laten, befoget. De mochten
quithgeschulden ond vorlaten werden, heben wy
dar umme unse drepliken scrifte an den Duch-
tigenn Gerlich schulten amptm. des stichtes van
Bremen, beschicket, De ons dar up sine ant-
worde hefft beualet, inhoudend. De Erwerdige
onse gnedige leue here ock eme der sake hal-
uen, hadde doen laten scriuen, Dar up he si-
neu gnadenn scriftliken hebbe gheantwort, Vnd

wes sine gnade em dar wedder up doeyt wittigenn; dar ann he sick wol werde holdenn etc. So dat wy anders uth den suluen sinen wedderschriften nichts vernemen. Mer dat juwe Denre und Sendebaden in gantser thoursicht erer behindernissehalven wol quithgeschulden und vorlaten werden. Were ock deme so nicht en schege, Wilt ons scriuen, Willen wy uns dar omme de vorlaten werden mege, Im to leff mede und willen arbeydes nicht vorsellen laten, konden wy jw ander war ann to willen itschinen, deden wy gerne.

Gade almechtich sidt beualen, screven am dage Bartolomei apli (24 August.) under unss eynsig. secretum Anno m iv^cxc secundo.

Domdeken unnd Cappittel der hilgenn kercken, Borgermestere unnd Radtmanen der Stadt Bremen.

X.

Uit het gulden boek der Stad Campen.

In den jare ons heren meece ende viij is ouerdragen wanneer men reysen doet van der stat weghen enz.

Wie die reyse doen sullen.

Item totten reysen salmen setten ende ordinieren die daer nuttest toe syn, ende die in reysen comen, sullen die reyse wt doen van eenre

saken, dat is tweten, die scepen sullen enen raet ende die raet enen scepen daer toe setten.

Wat men van reysen toe weruen heb'n sal.

Item van der reysen toe weruen sal een scepen ende een raet elck hebben voer horen arbeyt ene take (1) wyns en wan sie toe huys coemen elck ene quaerte wyns voir hore cost, ende elck dienre een menghelen wyns, ende anders ghiene cost toe doene als se wt ryden ende thoe huys coemen, dan in der reysen geboeren, dat se redelic mede nemen, enen secretarais gelyck enen scepen off rait.

Van den anderen reysen binnen lants.

Item van anderen reysen sal een scepen ende rait van hoer myel gelt hebben van elcker milen iijj camper groot in ende wt (2), toe verstante van Campen toe Deventer ende weder toe Campen xx herengroet, ende voert daerna alle mylgelt. Ende wanneer se toe huys coemen sullen se elck voir hore cost hebben ene quaerte wyns, ende hoere knechte elck een mengelen ende anders ghiene cost van der stat wegghen toe doene. En wes min dan ene mile is, daer sal men ghien mylgelt van gheuen anders dan een quaerte wyns elck voer syne cost, wan se toe huys coemen.

(1) In later tijd werd eene take wijns betaald met 12 stuiv. eene quarte met 6 stuiv. en een mengelen met 3 stuiv.

(2) 4 Camper groot is 2 stads R , of $\frac{1}{3}$ heeren pond, dus 7 stuiv.

Messagiers reysen.

Dat men de mesaagiers hoir liggegelt gheuen sal als se buten ligghen, al worde en die cost ende dat gelach off anders geschencket, allike wel salment en (1) hier betalen off gheuen.

Woe men reysen ouerschriuen sal.

Item men sal alle reysen ouerschriuen woe mennigen dach ende woe mennighen nacht ende mit woe voele peerde men wtghewest is, toe gueder bewysinge, off to wagen off thoe scepe daer nae die reyse gheuallen synt, ende wanneer men boetscap van reysen doet, dan openbaer thoe segghen wes die reyse ghecost hefft.

Van reysen in hollant en in zelant.

Item indes grauenhaghen ende in zelant sullen scepen ende Raet hebben voir hoer mylghelt ende arbeit elck vyff gulden ende yslyck knecht enen halven gulden ende an desse syde des greuenhaghen sullen se mylghelt hebben woert ghelegen is.

Van reysen in vlanderen en in brabant.

In Vlanderen off in brabant elck viij gulden voer syn mylghelt ende arbeyt, en een yslick van horen knechte i gl., xiiij vlaemsche grote voer enen gulden (2). En wan se toe huys coe-

(1) en voor hem of hwn; zoo ook in den vorigen regel.

(2) In een ander afschrift vind ik den gulden ge-

men elck ene quaerte wyns ende die knechte elcke een mingelen.

Van reysen die oestwert vallen.

Item an desse syt Bremen, off soe nae ende toe bremen binnen op mylghelt. En toe lubecke, hamborch, lunenborch elck xxv gulden voir mylghelt, arbeyt ende voer hore cledinghe. En tem Sunde ende in den Wenschen steden elck xxx gulden. En elck stat Dienre, die met hen reyset sess gulden.

Van reysen die vorder vallen.

Item reysen die vurder vallen sullen staen tot guetdunckent der scepen en rade ende der zwoeren meente, het sy oest off west, off anders dan voersz. is. En desse voerscr. gulden sullen wesen xiiij vleemsche groten.

Van den baden, die oestwert reysen.

Item is ouerdragen van den baden, die oestwert reysen ende die reyse vorder velt dan toe bremen, wes em dan wort thoe verdrinken gegeuen, dat sal he holden. Ende wes den anderen baden binnen der tyt op ter straten ende an dringelde veruelt, dair en sal he nyet an delen, die in der reyse is.

Als men der stat watere ende dycke besiet.

Item wanneer scepen en raet ergent gaen off

taryert op een heeren pond. De nieuwe gouden gulden, in 1490 door Bisschop DAVID gemunt, deed 20 nieuwe stuivers.

varen omme der stat orber, water, lande off dycke thoe besiene, wie daer dan mede gaet off vaert van scepen off rade, die sal eene quaerte wyns hebben, ende wie daer niet mede en is, die sal nyet hebben, ende wie daer mede gaet off vaert van der ghesworen meente, die men begheert, die sal een mengelen hebben.

Van der stad peerde.

Item soe en sal nyemant, he sy scepen off rait off burgher off anders, der stat peerde ryden, dan in der stat reyse, ende noch burge-meysters, noch muermeysters (1) noch nymant daer oerloff to gheuen, die de peerde wt ledde ende rede. Beholtelick dat ymant van den rade in syns selues saken twe peerde nemen mach by oerloff en mit enen der stat dienre. Ende des sullen se de peerde des seluen dages weder op den stal brenghen by den koer voersz.

Off ene van den rade worde gheuanghen.

Item worde ymant van den rade gheuanghen in enyger stat reyse, dat were hier off ouer zee, den sal die stat lossen mit dusent olde frankersche schilde, off die weerde daer voer (2). Ten

(1) *Muermeysters*, bouwmeesters en opzigtters over stads vesten, muren en torens; in welke laatstgenoemde ook de stads paardestallen waren.

(2) In een later artikel staat van frankr. schilden, *Ista duo nobilia habent*. In 1455 werd door raad en meente vastgesteld, dat een old frankr. schild zou betaald worden met drie heerenponden, of 42 stuiv.

were dat men hem niet min verdinghen conde. En we breve hebben wil den sal men se doen off gheven tot eleker reysen ende den brieff sal men doen enen van den rade. En wanneer he weder compt sal he den brieff voersz. den scepenen ter hant weder leveren.

XI.

Omstreeks het jaar 1433 werd een schip van *Kampen*, met koopmansgoederen bevracht, op de Zuiderzee buit gemaakt. Een deel dier goederen behoorde HERBORT REZEN, die vermeende, dat burgers van *Zutphen* de zceroovers waren en dat het geroofde goed binnen die stad was gesleten. Hij sprak eenigen daarover voor de stads-bank in regten aan; maar toen de beklagden, naar stadsregt een *voorvank* (1) hebben en *voet bij voet zetten wilden, om lijf en goed te verwedden* (2), dat zij niet schuldig aan de betichting waren, toen trad hij terug, ging weg van de bank en wilde zich aan het stads regt niet onderwerpen.

Vier jaren later had een der roovers, SPLINTER LOEFFSSONE genaamd, met die van *Kampen* enen zoen getroffen en, na drie jaren als burger aldaar gewoond te hebben, in 1440 zich in *Zutphen* nedergezet. HERBORT REZEN, die ook

(1) Waarschijnlijk een *voorspraak*.

(2) Zie deze regtsterm ook hier voor Bijlage I. g.

burger van *Kampen* en aldaar woonachtig was, schijnt na zijne eerste poging, om te *Zutphen* regt te bekomen, zich lang stil gehouden te hebben en eerst in 1449 tot het besluit te zijn gekomen, om voor het Veemgericht de zaak weder op te vatten. Zelf vrijschepen zijnde, verscheen hij den 25 September van dat jaar voor den keizerlijken vrijstoel van den vrijgraaf HENRICH VAN WERDINGHUSEN te *Velgeste*, in het vrijgraafschap *Unna* in *Westphalen* gelegen, en klaagde aldaar, dat eenige *Zutphensche* burgers hem op het water en den stroom, niettegenstaande hij zijnen tol- en geleidegeld betaald had, het zijne ontnomen hadden en zich in die stad ophielden; dat zij dus met *schrevelicher frevelcheit*, tegen God, eer en regt, straatroovers en schenners in hunne stad toelieten en beschermden; dat hij naar inhoud der Hanze- en koopmansprivilegien, te *Zutphen* tegen dezelve regt gevraagd, maar zulks niet had mogen ontvangen.

Het vrijgericht voorn. wees daarop voorregt, dat HERBORT REZEN de burgers van *Zutphen* te zamen en afzonderlijk met het keizerlijke vrijgericht mogt dringen en dwingen, tot dat hem regt zoude geschieden en hij zijn ontnomen goed terug bekomen had. Op zijn verzoek werden daarop Burgemeesteren, Raad en alle mannelijke burgers en inwoners van *Zutphen*, boven de 12 jaren oud gedagvaard, om den 20 November voor den vrijstoel te *Velgeste* te verschijnen, ten einde hun lijf en eer tegen HERBORT REZEN te verantwoorden, de Vrijgraaf HENRICH VAN WERDINGHUSEN voegde er de bedreiging bij, dat,

bijaldien zij verzuimden daar aan te voldoen, of met *frevelnueden* zich daar tegen wilden verzetten, hij of een ander Vrijgraaf alsdan over hun lijf, eer en goed rigten en oordeel en regt over hun geven soude, hetgeen hun dan zwaar zoude vallen.

Op aanzoek van *Kampen* en om twist tusschen *Hanze-steden* voor te komen, kwamen die van *Zutphen* met REZEN overeen, om hunne verschillen aan de beslechting van *Zwolle* en *Deventer* over te laten, doch op de bijeenkomst, in laatstgenoemde stad daar over gehouden, weigerde hij zich daaraan te onderwerpen.

Drie Raadsmannen van *Zutphen*; door Burge-meesteren, Schepenen en Raad daartoe gemagtigd, gaven daarop, bij eenen bezegelden brief, aan den Vrijgraaf HENRICH VAN WERDINGHUSEN de verzekering, dat al de gedaagde personen aan den gerigte en den klager doen zouden, wat zij van eer- en regtswege verplicht en schuldig waren, indien hun *dey geborliche stede binnen geborliche tyt bescreuen ind betekent werde verteyn dage to voren, assich in den richte gebort* (1).

Er geschiedde nu van wege den voorn. Vrijgraaf aan die van *Zutphen* eene nieuwe dagvaarding om op den eersten Maart 1450 voor hem te verschijnen in het Augustijner klooster te *Wesel*.

Van wege Burgemeesteren, Schepenen en Raad van *Zutphen* werden tot *procurators* en *wernes-*

(1) *Geborliche* voor *behoortijke*, *gebort* voor *behoort*.

luden gesat en gemagtigd dey Erbaren JOHAN VAN RAESUELDE, JOHAN HOIJNCK, raetsman to Wezel, ANDRIES KREIJNCK, HUGEN VAN OSTERWICK vrijgreven en HINRICH KLEPPPEL, om op den dage te Wezel te verschijnen en aldaar hun regt en hunne eer tegen HERBORT REZEN te verantwoorden. Hun volmagtsbrief hield tevens in, dat alle hunne mede Raadsgezellen, burgers en inwoners in het gerigte met ware woorden verklaard en daarna mit oeren upgerechten lyflichen vingeren gestavedes edes ten hilgen geswoeren hadden, dat zij aan alle betichting en aanklagte van HERBORT REZEN onschuldig waren, dat zij het genomen goed, waar over hij klaagde, nooit gezien noch gehantierd en ook nimmer, mit Rime of mit Rade, gehoord, vernomen, of geweten hadden, dat dat goed binnen stads vrijheid openbaar of heimelijk gesleten of verhandeld was geworden.

Op den bepaalden dag (1 Maart) te Wezel voor den vrijstoel van HENRICH VAN WERDINGHUSEN verschenen, nadat de voornoemde volmagtsbrief gelezen en niet wedersproken was, deden twee van HERBORTS vrienden hunne aanklagt tegen die van Zutphen, hoe dat zij eenigen, die hem zijne have en goed *upter vryen straten as up den water ind stroem, dar hey synen tol ind gelcidegelt gegeven ind betaald had, weder God, ere ind recht genomen ind also geweltliche ind roefflike geschinnet hadden, ind in der stad Zutphen weder ingetogen ind gekomen waren, aldaar weder angenommen ind upgehalden hadden tot Datum dezes.*

Twee der gemagtigden van *Zutphen* antwoordden daarop, dat zij der betichting voorz. raets *ind daets ind aller witscap, alingh end al unschuldich weren na utwysinge des vors. breves.* HERBORTS vrienden klaagden verder, dat het ge-roofde goed naar *Zutphen* gevoerd en aldaar ge-bruikt was; waarop die van *Zutphen* nog ant-woordden, dat zij zich door gemelden brief *aller clage unschuldich gemaakt hedn*, waarvan zij, ten aanzien der twee laatstgenoemde punten, nog o-verlegden eenen bezegelden brief van Schout, Burgemeesteren, Schepenen en Raad der stad *Haarlem*, van 26 Januarij 1449, inhoudende, dat HERMAN VAN LOKHORST, SPLIN-TER LOEFS ZOON en derzelve medgezellen, om-trent het jaar 1433, openbaar verklaarde vijan-den van het sticht *Utrecht* en van de stad *Kam-pen* zijnde, op de *Zuiderzee*, als op vijandelij-ken bodem hadden genomen een schip van *Kam-pen*, met allerhande goederen geladen, waaron-der eenige van zekeren HERBORT REZE; dat die goederen niet door LOUFF KEYE, of eenig bur-ger van *Zutphen*, in 't groot of klein gekocht, *geboyt of gepaert*, maar alle op dien zelfden tijd in oostland (1) en daaromtrent verkocht en ge-sleten waren.

Op dit getuigenis had HERBORT, zoo 't schijnt, verder niet in te brengen; hij beweerde nog-tans en klaagde, dat hij, naar inhoud der koop-

(1) In de steden aa den oostsee gelegen.

mans-privilegien en der *Hanze*, te *Zutphen* geen regt had kunnen bekomen, waarop die van *Zutphen* antwoordden, dat zij hem nimmer regt geweigerd, maar de bank altoos voor hem geopend hadden, waaraan hij zich echter niet had willen onderwerpen. Zij bewezen dit met eenen brief, door vier echte, regte vrijschepenen, die bij de dagvaarding en 't gerigt te *Zutphen* tegenwoordig geweest waren, bezegeld, inhoudende dat, toen **HERBORT REZEN** aldaar sommige burgers had aangesproken, *umb zaken willen, dat sy hem zyn gued affhendich solden gemaect en dat binnen Zutphen gesleten ind gebruct hebn, dey verklagede burgers ein vorvanck hebn wolden na der stad recht, ind voet by voet setten wolden, umb lyf ind gued te verwedden, dat sy der byticht unschuldich weren, do trat Herbort mit orstride achterrugge ind genck van der banck ende en wolde der stad recht nicht ontfangen enz.*

Ook deden die van *Zutphen* door hunne gemagtigden zeggen, dat zij zich wegens deze zaak ten allen tijde *bij der Hanze* konden verantwoorden, inzonderheid door de bemiddeling, welke zij met **HERBORT** overeengekomen waren, aan de eerbare *Hanze*-steden *Deventer* en *Zwolle* op te dragen; maar daarna door hem werd afgewezen, blijkende uit een' brief, door Burgemeesteren, Schepenen en Raad der stad *Zwolle*, 7 Decemb. 1449 bezegeld, die daar in getuigden, dat voor hen gekomen waren de raads Zendeboede der stad *Zutphen* aan de eene zijde, en **HERBORT REZEN**, burger te *Kampen*, aan de andere zijde, in tegenwoordigheid des eerbaren Raads

van *Kampen*, van beide zijden daartoe gebeden; dat beide partijen door den Zendsbode van *Kampen*, met vriendelijke bede, van hen hadden begeerd, dat zij met de eerbare stad *Deventer* over zekere aanspraak, welke voorn. HERBORT op die van *Zutphen* meende te hebben, regt zouden spreken naar inhoud van de notelen, daarvan te *Deventer* opgemaakt, en hun medegedeeld. Dat zij Burgemeesteren en Raad, wenschende twist en tweedragt onder de goede steden der *Henze* en hare burgers voor te komen, om beden wille beider partijen, dit hadden aangenomen en hunne Raads vrienden op St. Andries (30 Novemb.) naar *Deventer* gezonden, om de zaak aldaar af te doen. Dat beide partijen ook aldaar gedagvaard en verschenen zijnde, HERBORT zijne belofte, aan die van *Zutphen* gedaan, niet had gehouden en de zaak, naar inhoud der notelen, aan die van *Zwolle* en *Deventer* niet wilde overlaten; zoodat het zijne schuld was, dat de zaak toen niet afgedaan is geworden.

Na dezen brief te hebben overgelegd, hebben de *Zutphensche* gemagtigden nog gezegd, dat, daar HERBORD en zijne vrienden bleven volhouden, dat SPLINTER LOEFS ZOONE, die hem zijn goed zoude ontnomen hebben, nog in *Zutphen* woonde, zij konden bewijzen, dat SPLINTER jaar en dag voor of na het nemen van het schip, noch burger, noch inwoner van *Zutphen* was geweest. Doch lang daarna had hij eenen zoenbrief getoond met het uithangend zegel der stad *Kampen*, dat hij *witlich ind wal mit en gesoent were vor alle ore burgere ind inwonere*. En de-

wijl HERBORT ten tijde des zoenbriefs omtrent drie jaar burger en inwoner te *Kampen* was geweest (1) hadden zij hem vergund in hunne stad te wonen, zoolang hem zulks niet naar regten werd betwist. Zij legden den zoenbrief daarbij over, luidende van woerde tot woerde als volgt:

• Wy Burgemeestere, Scheppen en ind Raet
 • der stad van *Campen*, doen kunt allen luden,
 • dat wy, vor uns, unse burgere, undersaten
 • ind inwonre gegeuen hebn ind geuen mit de-
 • sen brieue Splinter Loeffs soune eyne ganse
 • vaste stede zoene, sunder arch off list. In
 • kennisse des unser stad segel an dessen breeff
 • gehangen. Gegeuen int jaer ons Heren dusent
 • vierhundert seven ind dertich, des saterdages
 • na den hilgen Pinxterdage.”

Nadat nu alle aansprake, antwoorden en schriften aldus waren voorgedragen, traden die van *Zutphen* met hunne gemagtigden en de omstanders tot HERBORT REZEN en den vrijgraaf HENRICH VAN WERDINCHUSEN, als richter in deze zaak, en zeiden, dat zij hoopten en meenden, dat zij de eer en het regt hunner beklaagde burgers, volgens hunnen lastbrief, wel verdedigd en gehandhaafd hadden. Zij verzochten de goede mannen en omstanders van beide zijden, dat die met den vrijgraaf en rigter dezer zaak in eenen kring wilden vergaderen, dat HERBORT dit ook zoude verzoeken en dat men dan beide partijen zoude laten henen gaan. Dachten de

(1) HERBORT REZEN was dus in den zoon met SPLINTER LOEFSZOOON begrepen.

wederzijdsche goede mannen, dat zij HERBORT dan nog meer doen moesten, daartoe waren zij volkomen bereid. Doch HERBORT wilde daarin niet toestemmen en alleen zijne vrienden, die hier gedagvaard waren, in dezen volgen en hunne regtspraak vragen.

Daar die van *Zutphen* dit niet konden toestaan, kwam daar voor hen GISKEN VAN TUIJL, een *vrijschepen en schildbordig man*, die wees voor regt, dat, na de klagte van HERBORT REZEN, de antwoorden van die van *Zutphen*, de getuigsschriften en brieven gehoord te hebben, *die van Zutphen oer burge gequitet hedn, ind der ansprake ledich wesen solden, want sey dar allet gedain hedn, des sey Herborde ind den gerichte van eren ind rechts wegen plichtich ind schuldich weren to done up den vurs. daghe*, waarover de vrijgraaf HENRICH VAN WERDINCUSEN, als regter in deze zaak, echter geene uitspraak deed.

Door den vrijgrave HUGO VAN OOSTERWICH, BITTER en JOHAN VAN RAESFELD en de overige *Zutphensche* gemagtigden, werd van deze gerigtshandeling te *Wcxel* een brief gegeven en op denzelfden dag (1 Maart) aldaar bezegeld, mede door eenige andere vrijgraven en omstanders, welke daarbij tegenwoordig waren.

Die van *Zutphen* echter konden daarin niet berusten. De regtsspraak van GISKEN VAN TUIJL was aan het *ordel* van den vrijgraaf HENRICK VAN WERDINCUSEN niet onderworpen, noch door de overige vrijgraven en vrijschepenen van zijn gerigt bevestigd geworden. De blaam, door den *Kamper burger* HERBERT REZEN hun aange-

wreven, als of zij openbare straatschenners en zeerovers in hunne stad inwoning hadden vergund, moest gerigtelijk opgeheven, zijne aanklagt valsch, **SPLINTER LOEFSZON** voor een eerlijk burger verklaard en zij benevens hunne medeburgers van alle aanspraak daarover, van eer en regtwege, voor altijd bevrijd worden.

Hiertoe bood zich eerlang de beste gelegenheid aan. Op den 16 April bekleedde dezelfde **HUGO VAN OESTERVICH**, vrijgraaf des eerwaardigen hooggeboren Vorst en Heer, **DIEDERIK**, Aartsbisschop van *Keulen*, Hertog in *Westphalen* en *Engeren* etc. in den veste van *Rekelinchusen* (1); met koninklijke magt den vrijen stoel in het eikenwoud bij den *Luttikhove*, in bijwezen van vele andere vrijgraven, ridders, dingplichtigen en meer dan 200 vrijschepenen. Toen het gerigt gehegen en de bank gespannen was, verschenen daar **HERMAN DE DOOVE** en **HENRICK VAN HILDESEM**, gemagtigden van Burgemeesteren, Schepenen, Raad en gansche gemeente der stad *Zutphen* en vertoonden hunnen volmagtsbrief met uithangende zegelen, welke openbaar voorgelezen zijnde, vraagden de gemagtigden, door hunnen voorspraak, een regten *ordel*, onder konings ban, of die volmagtsbrief van

(1) »Hugo van Osterwich, Frygreve im Veste van Rekelinchusen und des frien Stoels to Bykrame by Bortorpe 1476 auch schon 1438, 1439 und 1444 Freigraf genannt.» *L. von Ledebur*, Das Land und Volk der Bructerer bl. 36. Meer andere Westphaalsche Vrijstoele worden door hem genoemd bl. 28.

waarde erkend zoude worden. Het ordel daarover stelde de vrijgraaf HUGO voors. aan den festen HENRICH VAN BACKEM, *dey dat an sich nam, ind genck uit, ind bereit sich mit den dincplichtigen ind vryenscheppenem, ind quam weder in, ind wysede vor recht. Naden dat dat procuratorium wer gans van scriffte, van segele, van perkamente ind ongecansleert, so sey dat procuratorium van werde.*

Daarop vertoonden de gemagtigden den brief, door den vrijgraaf HUGO VAN OESTERWICH zelve te Wezel afgegeven, mede met uithangende zegels voorzien, welke eveneens openlijk werd voorgelezen met al de daarin vermelde schriften en bewijsstukken. Zij deden door hunnen voorspraak een regten ordel vragen, onder koningsban, of dien brief ook voor echt en van waarde erkend werd, of wat daaromtrent regt was? Dat ordel stelde de vrijgraaf HUGO aan den festen BERNT VAN ERMELE, *dey dat an sich nam, ind genck uit ind bereit sich mitter ridderscap, dincplichtigen, ind frienscheppenem, ind quam weder in, ind wysede vor roecht. Naden dat dey breiff wer gans van scriffte, van segel ind perkamente, ungekansellert, ind besegelt wer mit segelen der guden mans, dey dar ane ind ouer gewest hedn, na uitwysinge des breiffs, so sal dey van werde wesen.*

Nu vroegen de voorz. gemagtigden door hunnen voorsprake een regts ordel onder koningsban; dewijl Burgemeesteren, Schepenen, Raad en gemeente van Zutphen op de dagvaarding des vrijgraven HENRICKS VAN WERDINGHUSEN te Vel-

geste verschenen, aldaar hadden verklaard den gerigte en den klager te willen doen, het geen zij hem van eeren en regtswege schuldig waren te doen, en daarna op den, door gemelden vrijgraaf aan beide partijen verschreven dag te *Wezel*, tot aanspraak en antwoord waren gekomen; zoodat die van *Zutphen* HERBORT REZEN en den gerigte alles gedaan hadden, wat zij hem van eeren en regtswege schuldig waren, of zij dan nu van het gerigt en de aanklagte ledig en los wezen zouden en hunne burgers daarvan bevrijd hadden, naar uitwijzing van den voornoemden brief, of wat dienaangaand regt ware?

Dat ordel zette de vrijgraaf HUGO voorn. aan HINRICH PELGERIM, *dey dat an sich nam, ind genck uit, ind bereit sich mitter ritterseap, dincplichtigen ind vryenscheppen, ind quam weder in, ind wysede vor recht: Naden dat sey verburget ind gelouen gedain hedn den gerichte in behoff des clegers vurs. ind dar up to daghe verschreven ind gekomen weren, dar sey en deden allet des sey en van eeren ind rechtz wegen schuldich weren to doine, na vitwysinge des vurs. kneues, so sollen dey ersame stad van Zutphen vurs. der clage ind gerichtz van den cleger vurs. ledich ind loes wesen, ind sey sollen oer burgen gequytet hebn.*

Nadien nu aangenomen werd, dat HERBORT REZEN de eerbare Burgemeesteren, Schepenen, Raad en gemeynheid der stad *Zutphen* ten onrechte voor den vrijgraaf HENRICH VAN WERDENCHUSEN te *Kelgese*, in 't gerigte geroepen had en aangeklaagd op hun lijf en eor, waardoor

hun groote schade en hinder was toegebracht; zoo werd door de Zutphensche gemagtigden gevraagd, of hij niet schuldig ware, hun kost- en schadeloos te stellen, of wat dien aangaande regt zij, en waar zij hem dan dit behoorden af te manen?

De vrijgraaf HUGO beval het oordeel daarover aan HERMAN KUNST, die dit aannam en even als de vorigen, de vergadering verliet, om met de ridderschap, dingpligtigen en vrijschepenen zich te beraden, en teruggekomen, voor regt wees: Daar HERBERT REZEN de eerbare stad *Zutphen* met onregten klagte voor het gerigt van den vrijgraaf HENRICH voorn. had gedaagd, zoo was HERBERT schuldig, voor kosten en keelijke schaden, hun vergoeding te geven, welke zij hem zouden mogen afmanen met welk gerigt zij best konden en mogten.

Voorts vraagden de gemagtigden van *Zutphen*, bijaldien de vrijgraaf HENDRIK VAN WERDINCHUSEN, of een andere vrijgraaf, in weerwil van bovengemelde uitspraak, mogt willen rigten of regtspreken, of dat van waarde en verbindend zoude zijn, of wat daaromtrent regt was? De vrijgraaf HUGO beval dit *ordel* aan EUERT DEN DOUEN, die, na gehouden beraad als voren, voor regt wees: dat de verderè regtspraak van HENDRIK VAN WERDINCHUSEN, of eenig' anderen vrijgrave, in deze zaak van geener waarde, krachteloos en onverbindende wezen zou, wanneer hem dit van wege den vrijgrave dezes gerigts, schriftelijk was bekend gemaakt.

Eindelijk vroegen de Zutphensche gemagtigden

een ordel onder konings ban, wanneer de vrijgraaf HENDRIK voorn. of eenig andere vrijgraaf, niet tegenstaande bij eenen bezegelden schijn dezès gerigts, hem zulks kond gedaan was, nochtans eenige regtsoefening daarover aanving, wat zijne boete daarvoor dan zijn zou, of wat daarentrent dan regt ware?

De vrijgraaf HUGO beval dat ordel aan JOHAN KUNST HERMANSZON, die dat aannam, en na gehouden beraad met de ridders, dingpligtigen en vrijschepenen, voor regt wees, dat zoo de vrijgraaf HENDRIK voorz. of eenig andere vrijgraaf, in deze zaak nog verder zoude willen rigten, nadat hem dit kond gedaan was, gelijk gezegd is, die dat deed, had het heilige rijk en het gerigte verbeurd ban en boete, en zou, wegens het verbreken van zijnen eed, aan het heilige rijk gedaan, van zijn ambt ontzet worden.

Toen dit alles zoodanig was geschied, verzocht de vrijgraaf HUGO VAN OOSTERWICH, aan alle voorschrevene stukken, ordelen en regten gevolg te geven; hij vroeg dit van ieder stuk bijzonder, *eene werf, ander werf, derde werf, als regt is, en vierde werf boven regt.* En daar dezelve niet wedersproken werden, zijn die door al de omstanders en dingpligtigen dezès vrijen gerigts toegelaten.

De vrijgraaf alzo, op alle ordelen en ieder bijzonder zijne *orkunde* ontvangen hebbende, gaf daarvan *eynen apenen hemelichen breue*, door hem van des vrijen gerigtswege, benevens drie vrijgraven als bijzitters, en nog elf andere vrijgraven met hunne uithangende zegels bekrachtigd,

ten overstaan van vele Ridderen, vrijgraven en vrijschepenen, *wal geachtet op twe hondert, oft meer.* De brief, in April 1480, op perkament geschreven en met de 18 zegels behangen, wordt in het Archief der stad *Zutphen* bewaard.

Door het gewezen vonnis was de stad *Zutphen* van verdere aanspraak, *SPLINTER LOEFSZOONE* van alle vervolging ontslagen en *HERBORT REZEN* de weg van regten ten eenenmale afgesneden; of de stad *Kampen*, ter opsporing van het hem ontnomen goed, bij eenige der oostzee-steden, werwaarts hetzelfde was vervoerd, hem nog eenige hulp bewezen heeft, is mij niet gebleken; maar op den land-dag door Bisschop *DAVID VAN BOURGONDIEN*, als Heer van *Overijssel*, in 1486 (het jaar na zijne huldiging) met Ridderen en knapen, de drie steden *Deventer*, *Kampen* en *Zwolle* en het gemeene land op *Spoolderberg* gehouden, werd overgedragen: *dat gheen ondersate des ghestichtes van Utrecht aen desse zydt der Yselen off niemant van oere weghe myt ghenen uitheymischen rechten giestlyck off werltlyck den anderen aentalen off vervolgen sall, by eenre peenen van vierhondert vrancksche schilden, half tot onser behoeff ende half tot behoeff der gheenre die van den anderen alsoe vervolgt worde. Ende off daer ymandt boven dede, ende die alsdan soe vervolcht ende aengetaelt worde daerby schade ende kost dede off leede, dat salmen verhalen aen guede des gheens, die dat dede. Ende hadde hy ghien guedt, soe salmen dat verhalen aen syn lyff, te verstaen, dat men hem dan in venckenisse leggen sall syn leven lanck*

niet dan water ende broet te gheven, ter tyt toe ende alsoe lange, dat hy dat affghedenen ende ghebetert hadde; Ende worde yemandt beruchtighet, dattet van synre wegen tho queme, die myt wihemschen rechte aengespraken worde, die beruchtichde mach hem (sich) myt synen oede, rades, dades ende alles tho doens, ontschuldich seggen (1).

Zes jaren later (in 1463) werden twee Raadsleden van *Kampen*, **RUDOLPH WITTE** en **Mr. FREDERIK VAN WTERWYCK**, benevens **RODERIK KENNEKEN** en een ander burger, **STILLE BARTELT** genaamd, door **BERNARD HASE** wegens aanranding en berooving aangeklaagd en door den Gelderschen vrijgraaf **DITERIK CONICK** deswegens voor zynen vrijstoel te *Steden* gedagvaard, doch door tusschenkomst en bemiddeling van **Bischof DAVID** daarvan bevrijd, met dat gevolg, dat, ter bede van de steden *Deventer*, *Kampen*, *Zwolle* en *Groningen*, **Paus PIUS II** de ingezetenen dier steden aan de magt der vrijgraven heeft onttrokken, welk voorregt door eene pauselijke bulle werd bevestigd, en aan elk der steden een afschrift daarvan gezonden (2).

(1) **RACER**, *Ov. Gedenkst.* III. bl. 133.

(2) Volgens de aantekening van **TAN BOXCOP**. Zie **REVIJS Dav.** III. pag. 114 en *Hist. Kamp. Kron.* I D. bl. 237.

HET ALOUDE
OVERIJSSELSCHE GESLACHT
VAN
VOLLENHOVEN.

In de geschiedkundige Verhandelingen over Vollenhoven en omstreken, van wijlen den Hoogwelgeb. Heer Baron DE VOS VAN STEENWIJK, ten jare 1851 uitgegeven, hoe naauwkeurig anders, vindt men geen verder gewag gemaakt van het aloude geslacht van dien naam, dan alleen met betrekking tot het heldhaftig gedrag van den Slotvoogd HERMAN. Omtrent de overige lotgevallen van dezen en zijnen broeder BERNHARDUS, en zijne verdere nakomelingen, waag ik het den liefhebbers der oudheid eene mededeeling te doen, geput, naar ik vermeen, uit goede oorkonden.

Voor zoo veel uit de stamboeken en geslachtsregisters, ten deele nog aanwezig, kan worden nagespoord, is de oudst bekende Stamvader, tot wien men in regte linie onafgebroken kan opklimmen:

RAEDINCK VAN VOLLENHOVEN (1) die met zijn' broeder **FLORIS** alzoo voorkomt als
1ste Generatie.

Ridder RAEDINCK van Vollenhoven.
gestorven anno 1212 te Zwolle, in zijn eigen
Stins of Huis. Hij liet twee zonen na.

In het handschrift wordt van hem gezegd: • hij was een seer ryck ende aensienlick man: hij hat op syn schilt een solveren starre op lazuur. Syn broeder Florens tooch ter xvaert in 't jaar 1188 met acht gewapende Cneghte. Hy wert ghedoot in 't stormen van acron in palestyne sonder oir na te laten in 't jaar 1191.

2° Generatie. De zonen van **RAEDINCK** waren:

WALTHER (2) en *Pelgrom van Vollenhoven.*
Zij woonden, even als hun vader, te Zwolle en waren daar en elders zeer in aanzien; inzonderheid bij Bisschop **WILLEBRAND VAN OLDENBURG**, die zich dikwijls bij hen ophield en ook ten

(1) De naam **RAEDINCK** is nog lang in aandenken gebleven. Zoo leest men, dat **GEORG SCHEK VAN TAUTENBURGH** zijn huis *Tautenburgh* bouwde in eenen Kamp, in *Johan Raedincks heurne* te Vollenhoven.

(2) Onder de getuigen van den Stadsbrief van Zwolle van 1230 komt voor *Wolterus Raedinck*. Dat dit en niet het jaar 1233, zoo als **VAN HATTUM I.** 124 wilde, het juiste jaartal is, blijkt uit het afschrift van dit Privilegie, staande in het Privilegiënboek der Stad Zwolle fol. 35. Men vergelijkte daar en den tekst en het opschrift, en men zal bevinden, dat de afschrijver van den tekst wel voor het oogenblik eenen misslag in het schrijven van het woord *Tricesimo* kan hebben begaan, maar noch plaats achter dat woord opengelaten, noch er eene zweem van een *tercio* heeft ingevoegd.

hunnen huize , op den 26 Julij 1233 (volgens anderen 1236) is overleden.

3° Generatie. WALTHERS zoon was :

HERMAN van Vollenhoven. Hij hield insgelijks zijn verblijf in de ouderlijke woning te Zwolle , en is aldaar ook overleden. Hij was gehuwd met eene Duitsche vrouwe , *Bertha a Hersena* , of *Gersema* genaamd , en vereenigde ziju wapen met het hare , zijde een hertebeest op goud.

In zijnen tijd leefden nog anderen van het geslacht *Vollenhoven* , namelijk : *Aleidis* , huisvrouw van Broeder *Bertholdus Raedinck* , van de Duitsche orde. Deze droeg zich met hare twee broeders , *Walterus* en *Bertholomeus* aan God en zijne allerheiligste moeder op , schenkende tot ondersteuning van het Heilige land al wat haar behoorde , aan het te Utrecht gevestigde Duitsche huis. Onder meer andere goederen , welke zij tot zulk een einde wegschonk , vermeldde ik die , welke gelegen waren te *Waenepperwere* (mogelijk *Wanneperveen* , of het onder Drenthe behorende , nabij Diever gelegen gehucht *Wapse* , of het daaruit gesproten kerkdorp *Wapserveen*) ; voorts eene tiende te Surebeeke uit Rengers huis ; en uit Altingens huis ; een derde deel in een huis te Vollenhoven ; een en een halve maat koorn , en twee maten garst ; twee huizen , het eene staande te Westkerke en het andere boven Zwolle bij het later gesticht St. Jans Ramp ; en eindelijk nog de werf bij het kasteel te Vollenhoven gelegen , welke van hunne voorouders , die daar op pleegden te wonen , afkomstig was.

4^e Generatie. De kinderen van HERMAN waren: HERMAN, Slotvoogd, Kasteleijn of Burgheer tot Vollenhoven. Dit kasteel werd ten jare 1168 door GODEVAART VAN REENEN, den 28sten Utrechtischen Bisschop, gesticht, om zijne landen tegen de strooperijen der Weststellingwerfers te beveiligen. Vermoedelijk stond het op gronden, behorende aan de voorzaten van HERMAN, die het daarna als een leengoed zullen erlangd hebben, althans aan HERMAN was het, onder den titel van Burgheer, door Bisschop GUYDO VAN AVEKNES toevertrouwd.

HERMAN trouwde (wij volgen hier woordelijk het afschrift van de, omtrent 1600 opgemaakte *Boome genealogieke*). • Bate Thoe Wycke (3); als • de Fries 't Slot beleghert hebbe in 't jaar 1506 • heeft hij lanck en dapperlyck voor Bisschop Guy • ghehouden tot het ontset wert en hat daertoe • al syn lant en goet verpant en verkoft. Guy • loofde grotelix syn goet belyt en maakte Her- • mannus Ridder segghende als hy hem sloegh, • Erat fortis, constans et fidelis, daarop Herman- • nus antwoorde, semper fidelis, fidelis usque ad • mortem, en settet op zijn waepen so als bij • ons nogh gebruikelick is. Guy versprack hem • al syn goet te sullen lossen 't geen niet is ghe- • daen, sullix dat Hermannus ryck in eere maer • arm aen goet storf vol droeffenis om Guys on-

(3) *Wycke* komt voor op de lijst van Edelen, die met Hertog Albrecht van Beijeren in 1396 te Cuirre ter heervaart trokken in Friesland.

„danck in 't jaar 1310.” Zijn zoon *Suffridus* nam de wijk naar Friesland en zijne dochter werd non in het klooster Mariënberg, anders Zwarte-water (4). Dit nu was het loon en einde van den dapperen HERMAN (5)

In 1320 werd het slot met meer andere goederen aan den Gelderschen Graaf verpand. In later tijd bleef het een versterkt bisschoppelijk slot, onder bewaring van eenen rentmeester, die van zijn bewind rekening moest doen aan den Bisschop.

HERMANS broeder was de reeds boven vermelde BERNHARD VAN VOLLENHOVEN. Muntte de Slotvoogd in dapperheid uit, deze niet minder in godsvrucht en milddadigheid. Volgens het gebruik dier tijden besprak hij bij zijn testament, van den jare 1309, tot het stichten van een klooster te Zwolle, om daar in op te rigten een kollegie van reguliere kanonniken, zijn huis en gebouw te Zwolle, waarin hij woonde, met alle de daaraan liggende pleinen, met meer andere goederen, als ook die te Middelwyck gelegen, welke hij van zijn' broeder HERMAN gekocht had. Dit klooster onderwierp hij aan de kerk te Beth-

(4) Dit klooster was eene eeuw vroeger door toedoen van Bisschop WILLEBRAND gesticht, zoo als ik in de beschrijving van *Staphorst* breeder heb vermeld.

(5) De Heer A. VAN BUREN SCHEELE heeft voor eenige jaren, onder den titel *het Slot te Vollenhove*, een roman in 't licht gegeven, waarvan de inhoud in strijd is met het hier vermeldde; ik beschouwe dus alles door Z.E.D. in denzelfden verhaald als fictie. Z.E.D. houde mij deze aanmerking ten goede.

lehem, waarom het ook naderhand dien naam heeft aangenomen. Hij noemt zich in het testament Kanonnik der Deventersche kerk, tot wier dekenen hij vroeger behoorde, en was tijdens dit testament Proost der Bethlehemsche kerk te Zwolle.

Spoedig na dat BERNARDUS zijn testament gemaakt had, stierf hij (den 17 Mei 1309) in groote onmin met zijnen broeder HERMAN zijnde, die nu voorzeker eene tweede teleurstelling onder vond, daar BERNARDUS alle die bezittingen had weggeschonken; en dit was ook daarom eene nieuwe reden van droeffenis voor hem, dewijl hij door de gierigheid of het laakbaar verzuim van Bischoep GUY niet in staat was geweest, zijne verpande of tijdelijk verkochte goederen (zoo aan zijn broeder als aan anderen) in te lossen en de kooppenningen terug te geven.

5° Generatie. HERMANS zoon was de reeds genoemde.

SIEGFRIEDUS of SYWERT van *Vollenhoven, Cnaepe*. Hij huwde met *Lots Hottinga* (6).

6° Generatie. De kinderen van SIEGFRIEDUS waren :

Hitze, in Frankrijk overleden.

LUBBERTUS, overleden in 1416. Hij was gehuwd met *Tienck Hoitsema* of *Hoitema* (een reeds vroeg in Friesland bekend adellijk geslacht). En twee dochters, van welke de eene gehuwd

(6) Een Friesch adellijk geslacht, later vermaagschapt aan dat van *Aebinga van Humalda*.

was met *Joan van Braeckel*, Ridder, en de andere ongehuwd. (7)

7° Generatie. De kinderen van LUBBERTUS waren :

Aguete, *Lots*, *Lubbertus* en *Rienck*, alle ongehuwd, en *DOUWE*, die gehuwd was met *Ette Walta*. (*Walta* is almede een Friesch geslacht, verwant aan dat van *Aersen*, *Aylva* enz.)

8° Generatie. De kinderen van *DOUWE van Vollenhoven* waren :

UBBO (*Ebbo*), gehuwd met *Maria van Isselmuden*, dochter van *Geert van Isselmuden*, *Kastelleya* en *Schulte van Vollenhoven* (8). *UBBO* overleed in 1454.

Rints Nonne en *Anna*, gehuwd met *Hendrik van Corput* (9) welligt dezelfde, waarmede *FERWERDA* de stamlijst van dezen begint.

(7) In den pandbrief van 1336, waarbij Bisschop *JAN VAN DIEST*, met uitzondering van *Kampen*, geheel *Overijssel* aan *REINALD*, Graaf van *Gelder*, verpandt, komt als borge voor *Johan Raedinck*, zekerlijk gesproten uit een zijtak van het geslacht *Vollenhoven*.

(8) Het geslacht van *Isselmuden* is een van de eerste adellijken in *Overijssel*, behoorende onder de 18 oudste. Het telt vele beroemde mannen zoo van den degen als tabbaard. Het wapen van dit geslacht is een veld van keel, waarop een witte winkelhaak en drie witte zwanen. In het verdrag, gesloten tusschen den Bisschop van *Utrecht* en den Graaf van *Gelder*, in 1226, komt als getuige voor *Alfert de Isselmude militibus* en in den slag bij *Ane* (1227) wordt onder de verslagene edelen *Rijbertus de Isselmuden* geteld.

(9) Het geslacht van *Corput* is afkomstig uit *Breda*; onder de leden van hetzelfde is inzonderheid vermaard *Johan van Corput*, een der 18 kinderen van *Mr Johan*

9^e Generatie. De kinderen van **UBBO van Vollenhoven** en **Maria van IJsselmuden** waren :

UBBO (EBBO), gehuwd met **Algart of Luitgert Sijtsma**

Taco Munninck te Dickninge. Deze is de schrijver eener *genealogie Vullanhoviana*, die echter oorspronkelijk niet meer aanwezig is.

Sweer of Sweder. Deze vestigde zijne woonplaats te Delft en had vier kinderen, namelijk: **Jan, Dirk, Lysbeth, Bagijne** te Delft, en **Maria**. Van **Dirk** zijn afstammelingen geweest; vermoedelijk was hij bed-overgrootvader van **Hendrik van Vollenhoven**, die den togt naar Chattam als Kapitein Kommandant op de **Agatha**, een schip van 50 stukken, bijwoonde (zie leven van **DE RUITER** fol. 368.) (10).

10^e Generatie. Kinderen van **UBBE UBBOOS van Vollenhoven** waren :

WOLFERT, in hoogen ouderdom overleden in 1535.

Lubbertus, abt te Dickningen: vermoedelijk was hij reeds in 1507 tot die waardigheid verheven (11).

van Corput en *Antonia Montens*. Hij was een uitmuntend Ingenieur Kapitein, Superintendent en Kommandant van Hasselt, en een ijverig voorstander der staatsgezinde partij. Hij is ongehuwd te Groningen overleden, den 17 September 1611, en aldaar in de Martini kerk begraven, waar zijn grafzerk met het wapen nog aanwezig is.

(10) In 1477 was **Henricus van Vollenhoven** deken van de St Plechelmi kerk te Oldenzaal.

(11) 1555 was het sterfjaar van **Ludolf van Vollenhoven**, 14e opperbestuurder der alomberoemde vergadering van het zeer vermaarde kapittel van Windesheim.

11° Generatie. Kinderen van **WOLFERT van Vollenhoven** waren :

Aljd, jong overleden.

LUBBERTUS, gehuwd met *Anna van Kijfhoek*.

12° Generatie. Kinderen van **LUBBERTUS van Vollenhoven** waren :

Sweder, nog jong zijnde, te Rome overleden.

Anna, gehuwd met *Cornelis van Diemen*.

WOLFERT, geboren den 4 Julij 1542, overleden den 2 Maart 1601. Hij was gehuwd met *Dieuwerda van der Werve*.

Ermgard, non te Utrecht.

13° Generatie. Kinderen van **WOLFERT van Vollenhoven** waren :

Joris, geboren den 8 Julij 1572; deze is de samensteller geweest van eenen *Boome genealogieke* tot vervolg van de Latijnsche van den monnik *Taco*. Dezelve is op perkament en nog goed geconserveerd. (Van de daarin geteekende wapens straks nader.)

Ermgard, geboren den 10 Mei 1574, overleden den 2 Junij 1590.

Lubbertus of Lubberegt, jong overleden.

LUBBRECHT, geboren den 23 September 1578, gehuwd met *Meerte van der Muijlen*.

Wolfert en *Clementia*, beide ongehuwd overleden.

14° Generatie. Kinderen van **LUBBRECHT van Vollenhoven** waren :

Clementia, gehuwd met *Corvijn*.

Coenraad, eerst gehuwd met *Maria van Bergum* vervolgens met *Machteld Strick* (12).

(12) *Strick* is een adellijk geslacht, reeds in 1396 als zoodanig bekend.

Wolpert, jong overleden.

Jan, gehuwd met *Maria Hoesbaert*.

Diewerda, jong overleden.

Antonie, gehuwd met *Maria Koning*.

Joris, gehuwd met *Agatha van Haed*.

Eindelijk nog twee kinderen, die jong overleden zijn.

De meeste gehuwden van deze generatie hebben afstammelingen nagelaten, waardoor dit aloude geslacht zich zeer heeft uitgebreid. Sommige takken echter van hetzelfde zijn of uitgestorven of in vervolg van tijd onbekend geworden; andere hebben zich in stand gehouden, van welke de nakomelingschap in Holland en elders nog aanwezig is. De leden van dezelve zijn sedert de hervorming niet de leer der heerschende kerk, maar die van MENNO SIMONS en JACOBUS ARMINIUS toegedaan geweest. Hierom zijn zij lang tot aan 1795 buiten openbare betrekking gebleven en waren verplicht door den handel of de nijverheid hun bestaan te zoeken; ten gevolge waarvan sommigen in kwijnende omstandigheden kwamen, anderen tot eenen vermogenden staat geraakten. Tot dus ver wat de afkomelingen in rechte lijn van Ridder RAEDINCK van *Vollenhoven* betreft.

Nu nog iets van het wapen, boven vermeld. In de Boome genealogieke van *Joris van Vollenhoven* vindt men gekleurde wapens, vrij goed geteekend, en vier kleuren ook vrij goed bewaard zijn gebleven.

Dezelve zijn: 1° het wapen van *Raedinck van Vollenhoven*, een puntig driehoekig schild, blaauw

met eene ster van zilver en een helm met lam-
brekijnsblaauw en zilver.

2° Het wapen van *Gersema* of *Hersena*, goud
met een hert van keel (rood) tegen eenen groenen
boom.

3° Tusschen deze twee het wapen, hetwelk
thans nog gevoerd wordt door de familie VAN
VOLLENHOVEN, zijnde een gedeeld schild, regts
blaauw met eene ster van zilver, links goud met
een hert van keel tegen een groenen boom, tot
timber een helm met vijf stijlen en twee vleu-
gels, waar tusschen als cimier eene ster van
zilver, tot supporten twee herten van keel met
halsbanden van blaauw en zilver, tot devies *sem-
per fidelis*.

4° Het wapen van *Sytsma*, blaauw met een
klaverblad van goud, en onder en boven een be-
zan (bal) van zilver.

5° Het wapen van *Kijfhoek*, goud met twee
gekanteelde fasies van zwart en een roode lambel.

6° Het wapen van *van der Werve*, zilver,
roode fasie, waarop een kruis van goud.

7° Het wapen van *van der Muijlen*, zilver met
een zwart paard.

Het oudste zegel der stad Vollenhove is, zoo
niet in alles, nagenoeg hetzelfde als het wapen
van het geslacht VAN VOLLENHOVEN. Het is
eene ster op een azuur veld.

Ten slotte nog iets ter verdediging der tijdre-
kenkunde, welke ik, in strijd met anderen, ge-
volgd ben, met opzigt tot het beleg van het slot
te Vollenhoven.

WAGENAAR en met hem anderen, die hij ge-

volgd is, geven het jaar 1311 op, als dat, waarin de verdediging van het slot door **HERMAN van Vollenhoven** voorviel. Daar nu de deken **Bernhard**, bij dien schrijver, als toen nog levende voorkomt, en deze volgens meerdere authentieke bescheiden, zoo als hier boven is opgegeven, in 1309 reeds overleed, zoo is dit klaarblijkelijk eene dwaling, want, gelijk ook boven reeds is gezegd, was de broeder van **Herman, Bernhard**, deken en niet **Geerhard** proost van Deventer. De onduidelijkheid der getalmerken bij de oude schrijvers kan gemakkelijk tot deze dwaling aanleiding gegeven hebben, daar voor VI ligt XI konde gelezen worden. Maar eene meer gewigtige bijzonderheid maakt dit verschil nog aanmerkelijk moeilijker en bijna onverklaarbaar. **GUIJ** namelijk bevond zich tijdens het beleg in Frankrijk, en wel op de algemeene kerkvergadering van Vienne, waar besloten werd tot de uitdelging van de orde der Tempeliers. Uit de kerkelijke geschiedenis is bekend, dat die vergadering gehouden werd in 1311, en hier tegen valt weinig te zeggen; bij gevolg strookt ook hiermede niet het door mij opgegeven jaar 1306.

Echter breng ik bescheidenlijk in het midden, dat, volgens de *Batavia Sacra*, **GUIJDO VAN AVENNES**, 42° Bisschop van Utrecht, onder meer andere deugden, ook die van eene zonderlinge spaarzaamheid bezat; dat hij, ten gevolge van die spaarzaamheid, in Frankrijk ging wonen om daar zuinig en sober te leven, tot hij de groote schulden, waarmede hij beladen was, zoude kunnen afdoen; dat hij vervolgens door **KLEMENS V**,

die den Pauselijken stoel naar Avignon overbragt, op de algemeene kerkvergadering te Vienne in 1314 is genoodigd. Ligt het dus niet in den aard der zaak, dat GUIJ, wiens karakter anders zeer wel overeenkomt met de boven vermelde gierigheid en inhaligheid ten opzigte van HERMAN, reeds voor die kerkvergadering in Frankrijk woonde, en dat de Friesen het ver af zijn des Bisschops waarnamen, als eene goede gelegenheid om het slot te belegeren? Is dit niet waarschijnlijker; dan dat die belegering zoude voorgevallen zijn, terwijl de Bisschop zich op de kerkvergadering bevond, daar toch de bijwoning van die vergadering een korter verblijf in Frankrijk doet veronderstellen, dan noodig was ter besparing van het geen hij behoefde om zijne schulden af te doen.

De voorganger van GUIJ was WILLEM VAN MECHELEN, die reeds in 1304 overleed. Spoedig werd de stoel weder vervuld en GUIJ (13) konde zijn spaarzaam leven reeds in 1300 in uitoefening hebben gebragt.

Tot staving van al het bovenstaande is het navolgende nog dienende, bij mij later ontdekt bij de lezing van H. VAN WIJN, *levensschetse van Heer Nikolaas van Putten*, te vinden in het vijfde deel der werken van de *Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leyden*, hetgeen ik hier letterlijk laat volgen voor zoo ver het dienstig is tot dit ons tegenwoordig geval.

(13) Volgens *Boekenberg* regeerde hij van 1301 tot 1317.

. Toen in den jare 1311 de Vriesen van Stellingwerf enz. nadat zij reeds in 1300 over het bedrijven van verscheiden vijandelijkheden, inzonderheid het belegeren van 't kasteel van Vollenhoven mitsgaders het plunderen van de kerk al daar, door Bisschop Guij, onder wien zij stonden, met den ban gedreigd waren, die in 1310 hun werd opgelegd, toen zeg ik in 1311 de Vriesen voor de *tweede reize* ('t geen ik niet weet of elders wel opgemerkt is) het slot Vollenhoven bij afwezigheid van den Bisschop belegerden, wist Bisschop Guij zijn Neve Willem Graaf van Holland ter zijner hulpe te belezen" tot zoo ver de Heer VAN WIJN. Waaruit blijkt, dat de Friezen reeds voorheen een beleg hadden ondernomen. In hetgeen verder verhaald wordt, wordt hoegenaamd van geen Slotvoogd gewaagd.

F. A. EBBINGE WUBBEN.

OVERIJSSELSCHE
G E D E N K P E N N I N G .

Dat er in Overijssel, tijdens de 17e, of wellicht ook tijdens de 18^e eeuw, ter gelegenheid van deze of gene gebeurtenis van geschiedkundig belang, of waardig om aan de vergetelheid te worden onttrokken, gedenkpenningen zijn geslagen, is niet te ontkennen; want hier en elders zijn dusdanige *Overijsselsche* Gedenkpenningen nog aanwezig. Maar met opzigt tot eenige derzelve, bestaat er onzekerheid omtrent de gebeurtenissen, ter welker herinnering die penningen zijn vervaardigd; aangezien zij de gebeurtenissen niet bepaald aanduiden noch vermelden, zelfs niet het jaar, waarin dezelve voorvielen of wanneer die gedenkpenningen zijn geslagen; waardoor het des te moeilijker is, om, op goeden grond, iet stelligs omtrent de gebeurtenis of de bedoeling der medaille op te geven, maar het veld voor gissingen des te ruimer blijft.

Met betrekking tot de twee Overijsselsche Gedenkpenningen, in vroeger jaargangen van den Almanak geplaatst, (1) viel het wel niet te

(1) Zie Almanak van 1841 bl. 231 en van 1842 bl. 49.

betwijfelen: of zij doelen op den strijd, met Spanje gevoerd, en zijn geslagen welligt reeds vóór of tijdens het twaalfjarig bestand, dat in 1609 werd gesloten, ofschoon dan ook een gedeelte van Twenthe in Overijssel, ten jare 1626 nog in de magt van Spanje is geweest. (1) Het meer bepaald veronderstelde omtrent den gedenkpenning, vermeld in den Almanak van 1841, wordt dan ook bevestigd gevonden bij den Heer Mr G. VAN LOON, in zijne beschrijving der Nederlandsche historienpenningen, alwaar in Deel I, op Bladz. 494, de afbeelding van dien gedenkpenning en van nog twee andere voorkomen, welke, hoezeer veel overeenkomst met elkander hebbende, nogtans verschillen. Die penningen zijn vervaardigd ter gelegenheid der vele overwinningen, door MAURITS, Graaf van Nassau, Prins van Oranje, Stadhouder der Vereenigde Nederlanden behaald, in de laatste helft van 1597; — derhalve wat *Overijssel* betreft, ter herinnering van het bemagtigen der steden *Goor, Enschede, Ootmarssum* en *Oldenzaal*.

Het geen de Heer VAN LOON vermeldt, geeft wel aanleiding om te vermoeden: dat de penning, in den Almanak van 1842 geplaatst, ter zelfder gelegenheid zal zijn geslagen; echter wordt de afbeelding van denzelfven ter aangewezen plaats niet gevonden.

(1) *Oldenzaal* werd laatstelijk in 1626 door Graaf Ernst Kasimir van Nassau bemagtigd, die hare vesting werken, op hoog bevel der Staten, liet slechten. Zie *algem. noodw. woordenb. der Zamenl.* bl. 1538, *Oldenzaal*.

Ten aanzien der medaille of van den gedenkpenning, waarvan de afteekening hiernevens gaat, valt het mede niet te betwijfelen: of zij is eene Overijselsche, en in de 17^e of wel in de 18^e eeuw geslagen; maar ook zij draagt geen jaartal. De afgebeelde omtrek vertoont hare juiste grootte; zij weegt vijf looden en zeven drie vierde wig-tje, is vervaardigd van 12 pennings-zilver (grootte keur) en waardig f 3.70 $\frac{1}{4}$; hier en daar is zij een weinig afgesleten of min duidelijk gestempeld. Op de ééne zijde zijn afgebeeld, in eene begroeide landstreek, waar kruiden, struiken en boomen staan, (in welke laatsten vogeltjes zitten) drie honden, waarvan twee een egel- of stekelvarken aanvallen; hebbende de derde, die den egel reeds aanviel, zich in den bek gekwest, daar hij dien openhoudt, en twee bloeddruppels onder zijnen bek vallen; zijnde dit kwetsen ook op te maken uit het omschrift, luidende: *« nemo laeditur nisi a se ipso »* d. i. niemand wordt gekwetst dan door eigen toedoen. Beneden staat het wapen van de provincie, waar achter een wimpel of lint, met de woorden: *« Vivat Trans. »* bij verkorting voor *Transissalania*, d. i. *Het ga Overijssel wel!*

Hier valt intusschen op te merken: dat in het verkorte TRANS, de letter N het onderste boven of het achterste voor, althans *verkeerd* staat, hetgeen op die medaille des te zonderlinger is, dewijl de overige twee letters N, voorkomende in het reeds opgegevene omschrift, *goed* staan. Is het nu wel *alleen* aan onwillekeurige vergissing van den stempelsnijder toe te schrijven, dat *die*

letter en *geene andere* der vier overigen in die lettergreep TRANS verkeerd staat? Of wel: indien één van die andere letters verkeerd ware gesteld, b. v. de *U* of de *S*, zoude zulks dan niet *meer* in het oogvallend zijn dan nu, en wel *te veel*? en zoude dus die verkeerde *N* ook in verband kunnen staan met de *bedoeling* van dien gedenkpenning? namelijk iets dat *te dier tijde verkeerd* was in *Overijssel*? De andere zijde van den penning toch vertoont, op den achtergrond, eene stad aan eenen, met schepen bevaren worderenden stroom, verbeeldende welligt de rivier *den IJssel*, ofschoon bij die stad *geene* schip- noch vaste brug is aangeduid, en dus met die stad niet bepaaldelijk *Deventer* noch *Kampen* te veronderstellen is, zoodat door een en ander ook wel het *Zwarte Water* en *Zwolle* kan zijn bedoeld. Op den voorgrond zijn twee elkander omarmende personen, of liever goede Geniussen, als hebbende ieder *één* zespuntige ster boven het hoofd; boven dezelve, in de lucht, staan *drie* zespuntige sterren, en door de wolken dalen lichtstralen op die Geniussen af; zijnde denklijk het zinnebeeld van *éensgezindheid*, welke, doordien daarop zegen daalt, voorspoed bevordert; terwijl het omschrift, waarin de wapens der *drie* steden, *Deventer*, *Kampen* en *Zwolle*, zijn afgebeeld, luidt: "*Vincit amor mortem cactera mortis crunt*" d. i. *de liefde overwint den dood, al het overige zal sterven*, of met andere woorden: *Eensgezindheid behoudt, wat anders zal vergaan*.

Tegen dit edel zinnebeeld op de ééne zijde der medaille, steekt dus zeer af het zinnebeeld

der *onéénigheid* op de andere zijde. Het zoude derhalve wel mogelijk kunnen wezen: dat die gedenkpenning zinspeelt op de onéénigheid, welke tusschen Ridderschap en Steden, de Staten van Overijssel, in der tijd plaats vond; immers met de drie honden kan wel bedoeld zijn op de *drie* bovengenoemde steden, wier wapens op den penning voorkomen, en met den egel op de Ridder-schap; terwijl zoodanige onéénigheid nadeelig voor, en dus *verkeerd* in *Overijssel* was, maar daarentegen éénsgezindheid moeilijkheden overwint en de welvaart der provincie bevordert.

Dat er onéénigheden in de Staten van Overijssel hebben bestaan, zelfs gedurende geruimen tijd, bewijzen onder anderen de jaren 1654 tot 1657; onéénigheid was toen ontstaan op den 8 April 1654, door het verkiezen van den H. W. Geb. Heer Rotgert van Haersolte van Haerst en Oosterveene, Heer van Staverden, Rentmeester Generaal van Salland, tot Drost van Twenthe; en die onéénigheid is welligt, in dat zelfde jaar, nog toegenomen door de verkiezing van den, des tijds nog niet vierjarigen, Prins Willem III tot Stadhouder en Opperhoofd (Kapitein Generaal) der krijgsmagt van Overijssel; (1) althans over de jaren 1655 en 1656 bestaan er geen notulen van Ridderschap en Steden van Overijssel, en achter de afgeschrevene notulen van 1653, in

(1) Zie VAN LOON, *Nederl. Historiepenningen* D. 2 bl. 388 en bl. 422, zich beroepende op АИТЗЕНА, *saken van staat en oorlog* D. 3 bl. 1107, 1109 en 1315, voorts D. 4 bl. 181.

het exemplaar, dat aan de Ridderschap heeft toebehoord, is het volgende genoteerd.

• *Hier staat aantemerken dat in de jaren 1654, 1655 en 1656, de dissensien tusschen Ridderschap en Steden zijn geweest. Ende daarom geene obligatoire resolutien hebben kunnen genomen worden.*” Dan ook nog in later jaren zijn Ridderschap en Steden het meermalen onéens geweest over het stuk van de jagt. (1) Nu is het zeer wel te veronderstellen: dat op die onéénigheid en niet op die van 1654, de bijgaande afgeteekende gedenkpenning zinspeelt; want in de jaren 1654—1657, was een gedeelte van de Ridderschap en de Steden Kampen en Zwolle in verschil met een ander gedeelte van de Ridderschap en de stad Deventer; maar op het stuk van de jagt waren de drie steden te zamen het wel eens en in verschil met de Ridderschap. Indien nu de boomen en struiken, op den penning voorkomende, moeten aanduiden eene voor de jagt allezins geschikte plaats, dan zoude het boven veronderstelde meer grond erlangen. Hoe het zij, die medaille schijnt te doelen op eene gebeurtenis, toen de drie steden, Deventer, Kampen en Zwolle, te zamen het met de Ridderschap niet eens waren, hetgeen gewis tot nadeel

(1) Zie RACER, *Overijsselsche Gedenkstukken* D. 1. bl. 83, 123 en 124. Ook in 1668—1671 en in 1690 en verv. waren er oneenigheden, bij de laatste ook voor een gedeelte omtrent het stuk van de jagt. Men zie *Tegenw. St. van Overijssel* Ie d. 2e st. bl. 228 en volg. en omtrent de laatste meer uitvoerig VAN HATTUM *Gesch. van Zwolle* IVe st. bl. 103 volg.

van de provincie Overijssel strekte, en dus in dezelve *verkeerd* was; voorts wijst die medaille op eensgezindheid, welke allezius wenschelijk is.

Van dezen gedenkpenning, mij ter hand gekomen door de vriendelijkheid van den Heer Mr. L. J. RIETBERG, Regter bij de arrondissements regtbank hier ter stede, bij wien ook zijn de twee andere hiervoren bedoelde medailles, heb ik de afteekening ter plaatsing in den *Overijsselschen Almanak voor oudheid en letteren* overgezonden, in de hoop, dat kundige lieden, ten opzichte van dezen Overijsselschen gedenkpenning, iets nauwkeuriger en meer voldoende zouden willen mededeelen.

J. M. V. R:

ZWOLLE, Augustus 1842.

Geschiedkundige Herinneringen

OMTRENT

DE STAD OOTMARSUM.

Velen hebben den naam dezer Stad van de oude *Marsen* afgeleid, doch met weinig zekerheid. Meer waarschijnlijk komt het ons voor, dat *Othmersheim* en *Othimarshem*, gelijk men den naam geschreven vindt, de *heim* van *Othmar* of *Othimar* aanduidt. Ook in Westphalen vindt men *Othmaring-hausen* en *Ottmars-bocholt*. Deze OTMAR kan een aanvoerder der Saksen geweest zijn, toen zij zich op dezen grond vestigden. Maar er is een berigt, dat veel ouder oorsprong vermeldt. Eene volksoverlevering schrijft de stichting der stad aan ODEMAR, Koning der Franken, toe, en in overeenstemming daarmede schijnt eene afbeelding van dezen Vorst vervaardigd te zijn, die eertijds op het huis *Saeveld* of *Saterslo* bewaard werd, en zich thans op het Raadhuis van *Ootmarsum* bevindt. Men vindt de bevesti-

ging van dat gevoel en bij den beroemden Abt van *Sponheim*, JOHANNES TRITHEMIUS, wiens geschiedkundig werk wij nog wel niet onder de oogen hebben kunnen krijgen, maar waaruit wij mededeelen hetgeen de stadsrolle van *Oostmarsum* in kopij bevat. TRITHEMIUS noemt ODIMARUS den oudsten zoon van RICHIMER (1), die veertien jaren, na zijnen vader, geregeerd heeft en een zeer vredelievend Vorst geweest is. Hij maakte verbonden met de Romeinen en Galliërs en hield die met trouw; maar bouwde tot eer en sieraad zijns Rijks vele steden, sloten en vestingen.

• Umb diese Zeitung ist *Vechtan* der Franken
 • Obersten und eltester Priester, geistlicher Vor-
 • wesen und Weissag gewest, von alten künich-
 • lichen stam geboren, in Griechischer und Lati-
 • nischer Sprach fertigh, und wohl bereidt in
 • Astronomie, der Musick und des Gesangs, auch
 • der Arznei, natürlicher Künste und alter Grie-
 • chiser Weisheit vast kundig. Dan er zu Rom
 • und Athene lange zeit in werntlichen Sachen
 • und Kunsten sich mit andern seiner Schulgesel-
 • len und Mitjungenen geübt und geflissen hat.
 • Als er nun widerumb heim kommen, that er
 • der Künig und Landtsheerr seine lere (?) sein
 • schul nach gewonheit der Franken under ein
 • Eichenbaum halten. Er hat vill dings von
 • amptern der Abgot mit Griechischen Versen

(1) De voor fabelachtig gehoudene geschiedenis en geslachtslijst der Frankische Koningen van den vroegsten tijd kan men onder anderen zien bij *НЕРНА*, *Staatk. Historie* V. bl. 403-408.

und Gesetzen geschrieben. Er brach auch der
 • König alte Historien nach einander in Teutsche
 • sprach, durch solche der jungen knaben ge-
 • schicklicheid anrichten und scherpfend-ertrank
 • in fünften Jahre König Odemars in einen klei-
 • nen Wasser, den er auch sein name verlies,
 • also das er uf diesen tag nach obgemelten
 • Vechtan die *Vecht* genent is. König Odemars
 • bawet auch uf seinen Grab eine Stadt, die er
 • nach seinen namen *Odemarsheim* nennet, welche
 • uff diese zeit in den Stift Utrecht ligen ist.
 • Odemar, Frankischer König, der, wie gesagt
 • alzeit friedlich vil stadt gebawet hat, starb
 • seines Reichs im vierzehenden, nach Christi Ge-
 • burt im 127 jaren, der zehenden Römer zal
 • welches Leichnam als er bei seinem Leben ver-
 • ordenet und geschaffet, ward begraben zu Ode-
 • marsheim under die gemuerts in eines kegels
 • üfgefüret." Wij kunnen niet opsporen, op
 welchen grond TRITHEMIUS dit bepaalde en vrij
 omstandige berigt mededeelt; maar het is vreemd,
 dat er nog eene overlevering in den omtrek be-
 staat, volgens welke VECHTAN bij *Emmelenkamp*
 of *het Laar* zoude verdronken zijn, terwijl hij
 met eene afdeeling troepen het riviertje moest
 passeren. Ofschoon wij J. PICARDT geen ruim
 geloof schenken, verdient het toch vermelding,
 dat hij, in zijn *Antiquiteiten* bl. 79, schrijft:
 • Oock heeft men onderscheidelycke memorien en
 • berichten van Odimaro, Osmaro of Otmeyr, dat
 • hij de stadt *Oedtmarschen*, gelegen in Twent,
 • heeft gebouwt, naar zijnen naam genaemt, en
 • is aldaar oock gestorven, en in een gewelft

graf begraven, welcke plaets als noch van die borgers aangewesen wert." (in 1689) En bladz. 106 komt hij nog eens op dezen ODIMARUS terug, die, als een Aanvoerder, Prins of Dynast, hier zijn hof gehouden heeft, gestorven is en op zijn graf heeft laten bouwen een pyramide of gebouw van steenen tot zijne gedachtenis, doch op welke plaats door de Christen Frankische Koningen een oratorium of kerk gebouwd is, onder wier drempel het gewelfde graf van dezen ODIMARUS verborgen ligt. De autoriteit voor dit verhaal wordt niet genoemd. Wij moeten dit punt onbeslist laten, daar het in betrekking staat tot het gevoelen omtrent de herkomst der Franken, eer zij België en Frankrijk zijn ingerukt. Dat zij werkelijk zich eenen geruimen tijd in onze streken hebben opgehouden, is zoo geheel verwerpelijk niet, ten minste wat een' der hoofdstammen van deze verbondene volken betreft.

Het is buiten twijfel, dat *Ootmarsum* reeds vroeger dan anderen Overijsselsche streken met het Christendom is bekend geworden. PHILIPPUS ROVENIUS meldt in schriftelijke aantekeningen omtrent het Kapittel van Oldenzaal, in het jaar 1612 opgesteld, dat het gezegd werd *de oudste parochie van Twenthe* te zijn. BRUMANUS (2) schrijft aan LEBUINUS en MARCELLINUS den gelukkigen voortgang van het Christelijk geloof in Overijssel toe, met zulk een gevolg, dat niet alleen te *Heemse aan de Vecht* eene kapel door

(2) *Res Transisal.* in DUNBAR's *Analecta* Tom. II p. 53.

de inwoners gebouwd is, maar ook te Deventer, te Oldenzaal, te Ootmarsum tempels van een verbazend werk, die met hunne torens ten hemel rezen. Dit laatste zal wel overdreven wezen, daar het niet bewezen is, dat de kerken toen reeds torens hadden, wèl, dat het onaanzienlijke, van hout opgetrokkene gebouwen waren. Wij kunnen de eerste beginselen van het Christendom alhier wel niet vroeger dan het einde der 8ste eeuw plaatsen. — Uit dien tijd vinden wij reeds de vermelding van plaatsen onder de parochie van Ootmarsum of in den omtrek. In 797 gaf OODHELMUS, ten behoeve der reliquien, door den H. LUDGER te *Wichmond* bij Zutphen gebracht, eene hoeve in de *villa Huleri* en eene in de *villa Manheri* in Noord-Twenthe (*Mander* bij Tubbergen (3)). In 799 geeft dezelve weder eene in de *villa Manheri*, en eene te *Hesungun* (*Hesingen*), ook in Noord-Twenthe. In het jaar 1028 vindt men het atrium *Uift* (*Lulft*) in Twenthe (4) — Bisschop RADBOUD van Utrecht, de verwoestingen der Noormannen ontvluggende, hield zich eenca geruimen tijd te Deventer op, bezocht van hier de overige plaatsen van zijn Bisdom en stierf te Ootmarsum in het jaar 917. *Die clergy mitten volke, doende begenekenisse so gloriosen vaders mit psalmen en mit lovesangen voerden hem na Deventer. En doe sy der stat genaecken quam hem al die stat mit drovigen ge-*

(3) *To Upbergen* in oude stukken.

(4) *BONDAE Charterboek* I bl. 9 en 106.

late toe gemoete. Aldus wart syn lichaem mit alre eerwaardichheit toe Deventer in der kercke gebracht en wert daer begraven in der noertside dier selver kerke (5).

Ten tijde van Bisschop HERIBERT, 1144—1148, werd in de nabijheid van Ootmarsum een veldslag geleverd, waarbij Graaf OTTO van Bentheim door den Bisschop overwonnen en gevangen gemaakt werd (6). Van meer belang voor de stad was, in dezelfde eeuw, de oorlog des Graven van Gelder tegen Bisschop BOUDEWIJN. De eerste leide haar, in 1196, geheel in de asch, terwijl ALTING meldt, dat zij het volgende jaar eenige schreden verder gebouwd is, en de plaats, waar de vroegere stad gestaan heeft, nog Oud-Ootmarsum heet. (7)

Dit is genoegzaam alles, wat men van de geschiedenis der stad uit de oudste tijden weet. De voortreffelijke *Tegenwoordige Staat van Overijssel* is voor Twenthe onafgewerkt gebleven, en RACER heeft in zijne *Overijsselsche Gedenkstukken* slechts berigt gegeven van het hofregt van het huis Ootmarsum en eenige regtszaken. (8) Het was

(5) *M. S. Leven van Radbodus*, op de Bibliotheek te Deventer. Cf. HEDA. p. 73.

(6) *Overijsselsche Kronijk* in DUMBAR's *Analecta* II. bl. 214 en de daar aangehaalde Schrijvers; JUNGIUS, *Hist. Comitatus Bentheimensis* I. p. 158 etc.

(7) *Notitia Germ. inferioris* II. p. 137, *Overijss. Kronijk* bij DUMBAR, en de daar aangehaalde Schrijvers, die van dezen oorlog berigt geven.

(8) IVde D. bl. 237, Vde D. bl. 148 VIIde D. bl. 349.

ons dus aangenaam , door de welwillendheid van den Ed. Achtb. Heer Burgemeester P. H. DAN-NENBERGH, inzage te mogen hebben van de oude stukken , op het stadhuis aanwezig , alwaar wij , onder een aantal perkamenten van minder belang , eenige vonden , wier inhoud het gemis van andere geschiedkundige aanteekeningen eenigzins vergoedt en bijzonderheden bevat , die ons waardig voorkwamen , aan de vergetelheid te worden onttrokken.

Er zijn , vooreerst , eenige bezegelde brieven van de Bisschoppen van Utrecht , waarbij zij , gelijk de gewoonte was , beloofden , de privilegiën en voorregten der stad te zullen erkennen en handhaven. Zij zijn van Bisschop JOHAN VAN DIEST 1325 , JOHAN VAN ARKEL 1346 , JOHAN VAN VERNENBURG 1367 , AREND VAN HOORN 1373 , FLORENS VAN WEVELINCHOVEN 1381 , FREDERIK VAN BLANKENHEIM 1394 , RUDOLF VAN DIEPHOLT 1433 , DAVID VAN BOURGONDIE , 1459 , FREDERIK VAN BADEN 1496 , en eindelijk van GEORGE SCHENK , in naam van KAREL V 1533.— In het jaar 1514 woensd. na St. Nicolai gaf Bisschop GUIDO VAN HENEGOUWEN aan de stad *Ootmarsum* , als van ouds *Wigbilderegt* hebbende , eene weckmarkt en eene jaarmarkt , zoo als de overige steden van het Sticht hadden. — Een oud stuk omtrent het stads-regt is de kopij van eenen Brief van Bisschop JOHAN VAN DIEST van 1325 , van dezen inhoud. *Wy Johan bij der genaden Gotz Bisschop t' Utrecht maken kundt allen luden , dat voer Uns quemen onse guede lude die Schepenen van Oethmerschen en brachten ons aen datt dese puncten die hier nha beschreven staen*

hoere vryheit en recht waere. Int eerste datt wigbolde goeth datt gelegen iss binnen paelen en buiten paelen noch . . . (9) vererven sall noch en mach, mer datt sall erven opt naeste litt, also veere alst die schepenen beholden wilt mett hoeren ehde, dattet wigbolde goeth iss (10) — Voert so sullen de Schepenen opboren van dengenen die knive (messen) trecken binnen der vryheit een pundt lovens (Leuens); voert sollen sy hebben van oerslagen (oorvijgen) vyf schellinge lov. voert van loechnen en scheltworden vyf schell. — Voert wat die schepenen mett hoeren ehde beholden wilt dat van oldes heer recht gewesen hevet, dat wille wy hem stede en vast blyven; voert datt die schepenen berichten sollen van wigbolde goede over hem selven als van oldes gewoentlick gewesen hevet. Voert van twiste de gescheen in harer vryheit sollen sie berechten onder hem, ten wahren broecke die an onse hoecheit gehengen, die solle wy of unse Amptsluide berechten; voerts wy boven schepenen ehde sprake waere op hondert schellinghe, alle dese puncten vryheit en rechten wy stede en vast blyven. In oerkunde des breves besegelt mett onsen zegell, gegheven int Jahr ons Heren dusent drehondert vyff en twintich des maen-

(9) *hunwoegs* schijnt er te staan.

(10) Wij laten het aan de kenners der oude regten over, den inhoud op te helderen. Dergelijke uitdrukkingen komen ook in het stadregt van *Schuttorp* van 1295 voor. Zie *Jungius, Hist. Comit. Bentheimensis*. II p. 97. Verg. *Winkovf Landrecht van Aversel* door *Chalmot* blz. 376 en de aantEEK. aldaar 82 en 84.

*dages na Sente Johans dach babtisten des mid-
denzomer.*

Deze brief is merkwaardig, nadien men er uit ziet, hoe reeds in het begin der 14de eeuw de oorsprong van stadsregten, d. i. eigene jurisdictie, niet meer konde aangewezen worden, maar als een regt van herkomst en gewoonte bij den Landsheer gereclameerd werd, die het daarop door dezen bezegelden brief bevestigde. En zoo zal het ook het geval geweest zijn met sommige andere steden.

In het jaar 1395 gaf FREDERIK VAN BLANKENHEIM, te Deventer den 3^{den} Dec., in aanmerking van de dienst, die de stad en burgers van Ootmarsum aan het Sticht gedaan hadden, dagelijks deden en verder doen zouden, de vrijheid van den tol te *Hardenberg* en te *Nijerbrugge*, zoo als zij die vrijheid genoten hadden in JAN VAN ARKELS tijden. Deze diensten bestonden bijzonder in het bevestigen en versterken van de stad. Het was voor den Bisschop, bij de oorlogen, die hij voerde, van belang, aan deze grens van het Sticht eene goede bevestigde plaats te hebben. Dit blijkt uit de volgende brieven. FREDERIK gaf den 13^{den} Febr. 1397 een veld van de gemeente aan die van *Ootmarsum*, *daer sy vlitelich gearbeyt hebben en arbeiden, dieselve onse stat te begraven, te plancken en te vesten dair sy hoers selfs koelhove en erve tot der stat graven en vestinge mede afgegraven hebben, want dit onsen gestichte en sonderlinge onsen lande van Twenthe seer nutte en orberlich is.* — CLAES VAN

OVERHAGHEN, Rentmeester in Twenthe, verpachtte, bij eenen brief van 1399, den naasten dag na St. Michiels-dag, den Schepenen der stad, op bevel van den Bisschop, *umme dat ze truwelike ende vlitelike ghearbeidet hebt an den wicbolde van Oedmarsum ende omdat ze daer noch voert trawelike en vlitelike an arbeiden*, de gruit (bieraccys) in de stad, met al wat daar toe behoorde en al zoodanig accys als daar viel, zes jaren lang voor tien goede Fransche gouden schilden jaarlijks. — Ook is er nog de volgende brief: *Frederic bidergenaden Goids Bisscop t' Utrecht maken kond allen luden dat wy angesien hebben manighen trouwen dienst die ons onse lieve getrouwen die scepenen ende guede lude onser stad van Oetmersum gedaen hebben en off God wil noch namaels doen zellen ende mede dat dieselve onse stad an den eggen (hoecken) onses landes van Twenthe licht en wel meer vestinge en verbeteringe van graften en anders behoevede als dat noet were, dair deselve onse scepen en goede lude vurs. wel toe genaghet sin, ende opdat si dair te williger toe werden, soe hebben wy hem verlenget en verlengen myt desen brieve teends den jaren als onse pachtbrieven dair aff spreken vijf jaer lang alsulke pacht van asyse als sy ons jaertlix te geven plegen in alle manieren en op die selve pacht als die brieve dair aff begrepen hebben, myt voirwaerden, dat sy horen cyngel graven van onse stad vurs. bynnen dryen jaren na datum des brieffs wel graven zellen als hem dunckt, dattet best noet is en die stad vestigen en beteren nae hoere macht. Sonder argelist. In oirkonde des hebben wy hem dese brieff gegeven besegelt myt onse segel.*

Gegeven te Deventer int jaer onses heren dusent vierhondert en twe des iersten dages in Augusto.

De stichtingsbrief van het gasthuis is van het jaar 1398. GHERD VAN QUENDORPE en TRUDE, zijn wijf, gaven, op dinsdag na H. Kruisdag, hun erve en hoes, spiker en gaerden — tho behoef aermer lude in the wonene en in the herberghene na willen der Schepenen van Ocdmersem en ern rade. In een ander stuk van 1408 wordt het genoemd *die husinge bij der lunde, die Ghert van Quendorpe en Trude syn echte wyf ghegheven en upgedraghen hebben tot behoef der armen tot een hospitacl en ghashues*. Met de stichting was een begin gemaakt, maar zij moest door milde gaven ondersteund worden; weshalve Bisschop FREDERIK VAN BLANKENHEIM, den 9ten Julij van het jaar 1422, allen, die tot dit werk van gastvrijheid ten behoeve van armen en vreemdelingen de hand zouden reiken, veertig dagen aflagt verleende. Eenige brieven, nog voorhanden, hebben tot dit gesticht en de kapel daarin betrekking; doch wij gaan die, als minder belangrijk, voorbij. Toen Bisschop AEGIDIUS DE MONTE, in het jaar 1571, kerkvisitatie in zijn Bisdom hield, vond hij in dit gesticht twintig zieken verpleegd.

In het jaar 1417, in het laatst van November, viel EVERWYN VAN GUTERSWYK, Heer van *Nieuwenhuis*, onvoorziens in Twenthe, brandde in den omtrek van *Ootmarsum* onderscheidene boerenwoningen af en keerde, met buit beladen,

terug. De Bisschop rustte zich ten oorlog, en trek, door de drie Overijsselsche steden geholpen, door Twenthe voor *Nieuwenhuis*, dat hij weldra veroverde, waardoor EVERWYN VAN GUTERSWYK tot eenen vernederenden vrede gedwongen werd. (11) Ook *Ootmarsum* had bij deze oorlogsberoeringen grooten last en schade geleden, gelijk blijkt uit eenen bezegelden brief van HERMAN VAN KEPPEL en CLAWES VAN OVERHAGEN van 1428, waarbij zij verklaren, dat, toen de Bisschop voor *Nieuwenhuis* lag, het land van Twenthe hem eene schatting en bede gaf, maar die van *Ootmarsum* hunne schatting, daar zij op gezet waren, niet geven wilden, dewijl zij, even zoo goed als de landlieden, hunne have groveijk verloren hadden, meenende dat zij billijker wijze genieten moesten, hetgeen de landlieden ook genoten; weshalve hun toegezegd werd, dat, zoo zij de schatting en bede betaalden, de Bisschop hun de eerste bede en schatting, die hem over hen toekwam, zoude kwijt schelden, waarop zij die dan ook betaald hadden. Van deze overeenkomst werd hun door de bovengem., Ambtman en Rentmeester van Twenthe, bewijs gegeven. — Ook RUDOLF VAN DIEPHOLT, opvolger van FREDERIK VAN BLANKENHEIM, erkende, in eenen bezegelden

(11) Het verhaal van dezen oorlog zie men bij DUBAR, *Kerkelijk en Wereldlijk Deventer* II bl. 64. Indien JUNGCIUS de door dezen Schrijver medegedeelde stukken uit het Deventer archief gekend had, zou hij de berigten van HEDA, *de Overijsselsche Kronijk*, REVUS enz. zoo stout niet weersproken hebben, gelijk hij doet, *Hist. Comit. Bentham*, I p. 318. Archieven liegen niet.

brief van het jaar 1438, des vrijdags op Allerheiligen avond te *Oldenzaal* gegeven, de trouwe diensten, door *Ootmarsum* zijnen voorvaderen en hem bewezen, en verleende daarom ten eeuwigen dage, dat Schepenen en Raad van beesten en allerhande vrachten een goed weggeld zouden heffen, *als gewoentlic is boven en beneden dat doer hoer straten en wegghen en doer onse Stat van Oetmersum varen coempt als van uytheemschen goede, daer se mede beteren soelen die straten wegghen en dyken onser Stat van Oetmersum.* Daarvoor zouden zij jaarlijks geven een oud schild.

In het jaar 1462 vinden wij de gansche stad *Ootmarsum* voor eenen Westphaalachen Vrijstoel gedaagd. De beide stukken, welke hierop betrekking hebben, zijn van dezen inhoud. *Ick Dyrick van Heyden Richter, Johan Morbecke ende wy ghemenen Schepen en Raet der Stat van Oetmersum erkennen, betugende myt dessen besegelden breve voir unss en unsse criffgen. en nakomelingen, so als ick Dyrik van Heyden richter vorschr. en wy ghemenen Schepen en Raet en gansse ghemeenheit van manspersonen van Oetmersum die boven viertien jaer oelt synt uud een deel myt name, wtgesproken papen ende vrygschepen, verbodet en verbrevet synt van Iohan Hakenberch vrygreve ter Nyerstat in dem Zuderlande van claghe ende anbrenghes wegghen Iohannes de Hetersche, vermyts Dyrike van Heterschey syn procuratoer ende cleger na wtwysinghe des ladebrevet — so wyllen desse vorbenoemde om sulcke claghe na lude des vorbenoemden ladebrevet*

dem vorg. klagher oder den die claghe nu recht to done hedde und dem gerichte doen up geboerlike verwilligeden steden und bynnen ene geboerlike tyt des ze dar van eer en rechtsweghen schuldich en plichtig zynt to done — daer wy Dirick van Heyden Richter Johan Morbeke ende wy ghemenen Schepen ende Raet to Oetmersum vorg. vor to borghe gebeden en gesat hebben dem vorg. cleger ende gerichte Tonys Pulaen en Werner van Scharpenhusen de vorg. zake to willen brengen. Dye welcke wy loven vestlick vermyts dessen breve en ore erfsgenamen schadeloes to holden en to qwytten der vorg. lossfe. Wert zaeke wy oft unse erfsgen. oft nakomelinghe nycht en deden ende Tonys en Werner vorg. oft ore erfsgen. der vorg. lossfe in yenighen hinder oft schade qweme, dat qweme wo dat to qweme, wanneer wy Dyrick, Johan, Schepen ende Raet vorg. oft unse erfsgenamen oft nakomelinghen dan gemaent werden van Tonys, van Werner vorg. van oren erfsgenamen bynnen drey daghen na de maninghe loven wy vorgenoemde ellic intoriden myt twee perden en myt cynen knechte in ene gemene eersame herberge bynnen Schutterpe dar inne lieghen ende leysten na gewoente guder lude en dar nycht wttoscheiden noch leystens up to holden, Tonys Werner vorg. en ore erfsgen. en synt ierst vernoget gekwyt en schadeloes gemaket desser vorg. lossfe. Wert oick zake, dat wy na zodaner maninghe nycht in en reden ende helden zo vorg. is oft legebaer worden in der leystinghe boven viertien daghe, dat qweme wo dat qweme, so maech Tonys, Werner vorg. oft ore erfsgen. unss unse erfsgen. ende nakomelinghe aff manen ende inwynnen myt gestlike

oft myt wertlike gerichtte myt beyden to gelike myt pandinge, myt besate an unsse lyff ende guet so vake en so langhe, thent ze ende ore erfgen gequyt en schadeloes gemaket syn. Darentegen solen wy gheenreleye woer doen noch myt leenrechte myt denstrechte noch anders wo dat komen moechte, ende gheenreleye vrygheyt noch velicheyt dar inne genieten. Sonder argelist, Alle desse vorg. puncten loven wy Dyrick van Heyden, Johan Morbecke, Schopen en Raet vorg. stede vast en unverbroken te holden by unsser cere in rechter ede stat als gude mans. Des to tughe der waerheyt hebbe wy ellyc unsse zegel un dessen breff gehangen in den jaer unsses heren dusent veerhundert twe en tsestich op Sancte Remigius daghe.

Op denzelfdon dag stelden TONJIS PULAEN en WERNER VAN SCHARPENHUSEN, door deze beloften gerugsteund, den volgenden bezegelden brief op: *Wy Tonjys Pulaen en Werner van Scharpenhusen bekenen en doen wytlic myt dessen brieve a Johan Hakenberch vrygreve eder den vrygreven, die den vryen stoel ter Nyerstat nest voer der poerten gelegen in dem Suderlande up den anderen dunredach na Sunthe michaelsdage nestkomende na date dessen brieffs in heymeliker achte und in rechte stede na rechte besittende wort. So gij Johan srygreve vorg. hebt verbadet und verbrevet dem Ersamen Richter Borgemeusteren Schepen ende Raet en gausse ghemeenheyt van manspersonen van Oetmernum de boven viertien jaer oelt sijn und myt namen Dyrike van Hoyden, Iohan van den Overhaghen, Iohan Zusst, Iohan ... Kracht, Johan van Covorden und synen sone, uitgescheiden papen*

und vrygschepenen, van clage en anbrenghens wegen Johannes die Heterschey vermyts Diderick van Heterscheiden synen procuratoer en cleger ervoordert gesant hebben, dar den Erberen Richter en Borgemeisteren, Schepenen en Raet ende gansse ghemoecheyt ende gude mans vorg. meynt . . . unboerlike angeschreven sy na gelegenheyit der zaeken, so dooch soo wyllen die Erbere Richter en Borgemeisters Schepenen en Raet ende gansse ghemoecheyt van Oetmersum vorg. om sulcke claghe na luede des vorberoiden uwes ladebresss dem vorg. cleger oder dem de der clage na rechte to done hedde unde dem gerichte doen op geboerlike verwilligeden stoden an bynnen oen geborlike tyt des ze dar van oerre eer weghene und rechtsweghene schuldich und plichtich synt to done, dar wy gust vor wesen wyllen also rechte borghen na vrygstoels rechte, und louen u, dat in kraffte desses bresss by unssen eeden den wy deden den hillighen rike, du wy vrygschepenen worden, gelouet ende gesworen hebt. Indem gy u dar voert boerlike na hebn sine daech stede en tyt daer toe laghen (*) und uns unde den vorbernoemden Richter, Borgemeisteren, Schepen en Raet ende gansse gemeenheyit vorg. tytlicke vermyts uwe scriffen sich na te richten weten, dan so sich dat gheboert na des gerichtes rechte. Des toe belove ende getughe so vorg. is, hebben wy Tonys Pulaen ende Werner van Scharpenhusen vorg. ellic unse zegel wytlike an dessen brief gehanghen in den jair unnes heren 1462 op Sunthe Remigiusdaghe.

Ofschoon het jammer is, dat men van den

(*) Wij kunnen niet anders lezen, en de zin is ons duister.

aard en de gevolgen der aanklagt niets weet, meenen wij toch aan de Oudheidkundigen dienst te doen met de mededeeling dezer stukken, als eene bijdrage tot de geschiedenis der veel besprokene Westphaalsche Vrij- of Veemgerigten en derzelve invloed ook in ons land. Deze instelling der middeneeuwen, die, gelijk hier, gansche steden daagde en vonniste, heeft nog veel opheldering noodig, tot welke men eerst komen kan door eene verzameling van allerlei oorkonden. Wij willen geene uitlegging beproeven (12). Dat **TONYS PULAEN** en **WERNER VAN SCHARPENHUSEN** gevaar van schade liepen, bewijst de plegtige belofte, die hun gegeven werd. Maar eene opheldering omtrent de gewoonte der *leystinge* zal bij deze gelegenheid niet te onpas zijn. De uitdrukkingen *leysten* en *liggen leysten* komen in oude Schriften in dien zin voor, dat crediteuren, voor dat zij des debiteurs goederen aanspraken, als een voorloopig dwangmiddel, op zijne kosten konden teren. Debiteuren verbonden zich bij hunne contracten daartoe. (13) Ook vindt men, dat debiteuren, bij

(12) Vergelijk het opstel van Mr. L. A. I. W. Baron SLOET, *Zutphen voor het Veemgerigt*, in de *Bijdragen* van J. A. NIJHOFF II de D. 3 St. bl. 133—167 en de Schrijvers daar aangehaald.

(13) In een M. S. toebehoorende aan de *Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leyden*, bevattende de uitlegging van duistere en verouderde woorden, spreekwijzen en gewoonten in Geldersche en naburige regten voorkomende, door Mr. I. C. C. v. H. (COPEL VAN HASSALT) vindt men o. a. de volgende voorbeelden. Volgens het oude stadregt van *Bommel* de a° 1316 kon men voor eene schuld, voor Schepenen bekend, nadat men veertien da-

wanbetaling of niet praestatie van het factum, waartoe zij zich verbonden, zich verpligten, om alleen, of met dienaren vergezeld, te komen *leysten* in eene herberg, door den crediteur aan te wijzen of vooraf bepaald, en daar op eigen kosten te blijven, tot dat de crediteur voldaan was. In dezen zin beloven dan Richter, Schepenen enz. van *Ootmarsum*, in eene herberg te *Schuttorp* in *to riden en daarin te liggen leysten*, tot aan de schadeloosstelling van *TONIJS* en *WERNER* toe. Het archief van *Ootmarsum* bevat nog een dergelijk voorbeeld van *leystinge*. Bij eenen bezegelden brief van 1446 beloven *JOHAN VAN TWICKLOE*, *HENRIC VAN REDE*, *SWEDER* en *CLAES VAN OVERHAGEN*, aan *REYNALT HAKE* en *FYE*, zijn echte wijf, zoo zekere mudden rogge jaarlijksche renten niet betaald wierden door *REYNALT VAN*

gen had *liggen leysten*, de goederen van den debiteur panden en slijten. De Magistraat van *Harderwijk* nam in 1470 van *PH. SCHRASSERT* eene som van 200 Rijsche guldens op, er eene rente van 12 guldens van belovende, onder beding, dat, zoo de stad in gebreke bleef op aanmaning van den crediteur, deze alle dagen op kosten van de stad mogt verteren een halven goudgulden. Er wordt voorts aangemerkt, dat deze manier van executie, om namelijk te teren op kosten van den debiteur, tot dat hij betaalde, in alle oude dijkregten gevonden wordt; wanneer hij, die tot het maken van zijnen dijk verplicht was, zulks bij de laatste schouwing niet gedaan had, begaf zich de Dijkgraaf met de Heemraden in eene herberg en teerde aldaar op kosten van den gebrekkigen dijkpligtigen. Hierin zou de oorsprong zijn van de inlegging van garnisaires. — Voorbeelden van den tweeden zin, waarin dit *leysten* voorkomt, zie men bij *NISSOFF*, *Gedenkw.* I bl. 44.

COVORDEN of zijne erfgenamen, hen schadeloos te zullen houden, en bynen achte dagen na der maninge elc myd twee peerden en myd enen knechte te sullen ynriden to Oldensel in eene eersame herberge, dar wy yn werden gewiset van Haken vors. of van ijemande van ziner wege en dar ynne lyegen en leesten een reecht ynlager na guder mannen plecht en dar nicht uit by dage of nachte tot genen tyde enz. Men heeft onderscheidene afleidingen van het woord, dat dit zonderlinge regt uitdrukt, voorgesteld. Mij komt het voor, dat het één van die duizend woorden is, welke het best uit het Anglo-Saksisch verklaard kunnen worden. *Hlaestan* beteekent *bezwaren*, *belasten*, en deze manier was werkelijk een *bezwaar* voor den debiteur, het zij men in eene herberg op zijne kosten teerde, het zij hij zich verbond, op eigene kosten in eene herberg te gaan en daar te blijven, tot de zaak vereffend was.

In de onmiddellijke nabijheid der stad lag het *Huis te Ootmarsum*, door LIFREDUS, eenen burger van Oldenzaal, in het jaar 1290, als klooster gesticht (14) en door ridders van de Duitse orde bewoond. Deze kloosterheeren ston-

(14) *Matthaei Fundat. ecclesiarum* p. 568. H. v. H. en H. v. R. *Kerkelijke Oudheden* VI. bl. 655. Als kommandeurs worden hier genoemd FREDERIK VAN BEVEREN 1443 en 1470, HENDRIK VAN BODELSWING 1499, BERNARD VAN SCHEDELICH 1554. Men kan er uit het archief bijvoegen: ZWEDER VAN DIEPENBROEK, 1438.

den in dagelijksche betrekking tot de ingezetenen en het archief bevat onderscheidene overeenkomsten met dezelve. Eene der belangrijkste is die van het jaar 1438 op St. Gregorius-dag. De Kommandeur, ZWEDER VAN DIEPENBROEK, had met de Schepenen en burgers der stad verschillen gehad, waarvan de beslissing door den Bisschop van Utrecht opgedragen werd aan JOHAN VAN WELVELDE, Ambtman in Twenthe, en JOHANNES BONVNGERHOF, Kanonnik te Oldenzaal, Rentmeester in Twenthe. Deze verschillen liepen over het gebruik van den Wildenhof, over het drijven van varkens, over het verbeteren van slechte wegen, en vele andere zaken. De brief, bezegeld door de Bisschoppelijke afgevaardigden, door den Kommandeur, met consent van den Landkommandeur HERMAN VAN KEPPEL, door de erfgenamen der Marke *Luttike Agelo*, waarbij de punten in geschil bijgelegd worden, is nog voorhanden. In het jaar 1447 beloofde de Kommandeur FREDERIK VAN BEVEREN, geene kroegen of tapperijen op kloosters grond te zullen zetten, en in 1450 had er, met consent van den Landkommandeur der balie van Utrecht, DIRK VAN ENGHEHUEZEN eene ruiling van landerijen plaats, enz. — Eene bijzondere vermelding verdient het oude gebruik, dat de burgerij van *Ootmarsum* bij vastenavond op het Huis met spijs en drank ontbaald werd: dit was de *vastelaventsganck* genoemd. Dit gebruik duurde nog lang na de Reformatie voort, toen het Huis reeds in het bezit van de familie VAN HEIDEN was, want het was door verloop van tijd een regt geworden; De Classis van Deventer

vermeende, dat bij die gelegenheid jaarlijks *insolentiën werden gepleegd*, en drong op de afschaffing aan. De Staten van Overijssel bepaalden den 26 April 1653, dat deze niet meer zouden mogen plaats hebben, op eene boete van 25 goudg. voor ieder, zoo wel man als vrouw; de bezitters des Huizes zouden daarentegen binnen het stedeke de gewone spijzen en dranken leveren, die jaarlijks op den voorsch. tijd op het Huis werden geconsumeerd. In een der daarover gewisselde stukken wordt het een *godtloos Bacchusfeest* genoemd. Daar de taks van den schuldigen drank en van andere daartoe behoorende diensten, kamers, licht, vuur enz. niet door de resolutie der Staten bepaald was, achtte de Regering het beter, over den afstand van het regt in een vergelijk te treden, bij weigering waarvan *sie luiden gedenccken by die possessie van harer olt hergebrachte rechten ende privilegien te continueren*. Het vergelijk kwam den 28sten Dec. 1653 o. s. tot stand, en de Heer JOHAN DIEDE- RICH VAN HEIDEN gaf aan de Regering, als schadevergoeding voor den afstand van den gang en het vastenavondswerk — *dat de Magistraat met zijne burgeren en inwoneren, jedoch niet turbatin maar onder seeckeren district van ondenckelyke jaren op maandag van vastelavondt gepleegt en genoten had*, heet het — *zijnne gaarden, genaamd den hoogen gaarden voor de stad, in erfelijk bezit, en bovendien honderd zilveren dukatons. Dit op perkement opgesteld en bezegelde contract is nog voorhanden.*

Nog eene bijzonderheid, die tot de geschiede-

nis van de invoering der Hervorming in Twenthe betrekking heeft. Toen MAURITZ van Nassau in het jaar 1597 Oldenzaal bemagtigd had, kwam ook het omliggende land onder het gebied der Staten. Het ging moeilijk, de plaatsen van predikanten te voorzien, en men trachtte de pastoors over te halen, om de nieuwe leer te omhelzen. Een los stuk in het archief van Ootmarsum is van den volgenden inhoud:

Wy onderges. bekennen voer yder wyē dyt syen, horen und lesen, hoc dat wy by dat Collegium bynnen Zwoll synnen gewest und angeholden omme onsen pastor te prediken Gods wort, soe yst dat ons de heren van dat Collegium dorch den griffier hebbet laten anseggen dat wy also wal als yn Zallant geschede, doen mochten, heft syn vynger voer de ogen gehalten, syende doer de fynger, hebben wy geantwort, wy dancken de heren, wy verstaens genoeg. Datum Zwolle den 8 Oct. a^o 99. Deze bijzonderheid is karakteristiek. Op de classis te Oldenzaal in 1601, komt dan ook nog de Pastoor van Ootmarsum voor, wien een bedenktijd van een maand gegeven werd, of hij de nieuwe leer wilde omhelzen, dan niet. (16) De Hervorming kon eerst vasten voet krijgen na de tweede verovering van Oldenzaal door de Staten, in 1632. Nadat men in Dec. van dat jaar den Katholijken Pastoor FREDERIK VAN DELDEN en zijnen kapellaan had aangezegt, de kerkdienst te staken, werd in het volgende jaar, den 20sten Oct., BERNARDUS NIJ-

(16) Zie *Overijss. Almanak* 1841 bl. 119.

HOFF tot eersten predikant aangesteld. De pastoors-plaats was eene collatie van het Sticht te *Veerzelo*, die vervolgens op de Ridderschap over ging. In 1639 werd er een tweede predikant bijgevoegd.

Ootmarsum had bij de beide invasiën van den Bisschop van Munster, eerst in 1665 en vervolgens in 1672—1674, veel te lijden. De predikant ABRAHAM VAN LAER heeft daaromtrent in het kerkeradsboek (17) aangeteekend: • 1665 • den $\frac{31}{11}$ Sept. is den Bisschop van Munster seer • onverwacht met een grote krygsmaght gevallen • in de Twent, heeft Enschede geplondert en • Losser in de brant gesteken, waerdoor grote • verslagenheit alomme int ronde is ontstaen. Den • Drost en andere officieren en leden der Rege- • ringhe ende Predicanten hebben moeten vlugh- • ten nae de vaste steden en heeft alsoo den • Godsdienst hier en op andere plaetsen in de • Twent en Sallant stil gestaen, tot den 19 April • 1666 de vrede tot Cleef wiert gesloten, tus- • schen de Heeren Staten Generaal en den Bis- • schop van Munster, die hierop alle ingenomene • plaetsen heeft moeten uytruymen als Deutekom, • Borculo, Almelo, de Venebrugge en Ootmer- • sum, alwaer wy wederom gekomen zynde met • droevige oogen hebben aangesien de groote ver- • woestinghe in onse stat door de lange inquaer-

(17) Door den WelEerw. Heer BUKERS vriendschappelijc medegedeeld.

• tieringhe van 2 Regimenten , bestaende uyt
 • 2500 peerden , veroorsaect ; de kerck , toern ,
 • predicanten en meeste burgeren huysen wa-
 • ren beschadight ofte wel vele ten eene maal
 • geraseert. 1666 $\frac{1}{8}$ Mey zyn de Bisschoplij-
 • ke volckeren eerst uyt Ootmarsum getrocken.”
 Langduriger en erger was de toestand in de
 jaren 1672—1674. Ds VAN LAER heeft daar-
 omtrent in breedvoerige aantekeningen het vol-
 gende gemeld. De Bisschop overviel hen den
 21sten Mei met eene groote magt ruitery on-
 der den Generaal Wachtmeester NAGEL , doch
 den 14^{den} Junij werden eerst de kerk en predi-
 kantswoningen opgezegd, daar Deventer, de hoofd-
 stad, over was. Men moest voor de bedreigingen
 zwichten. De gereformeerde godsdienstoefeningen
 hadden vervolgens plaats eerst in de kerk van het
 Huis *Ootmarsum* , en vervolgens , toen dit verbo-
 den werd , van 9^{den} Dec. af in een huis in de
Poelsteeg , doch telkens afgebroken door de om-
 standigheden des tijds. De kerkelijke registers,
 zelfs de kerkelijke beker, werden ingevorderd en
 overgелеverd. De Bisschoppelijke troepen, die van
 tijd tot tijd heen en weder trokken , rigtten tel-
 kens groote schade aan en onthielden zich niet
 van plundering. Het uitbreken van twee gevan-
 genen gaf aanleiding, dat Ds. VAN LAER met den
 Burgem. PALTHE gearresteerd werd , als hebben-
 de , gelijk men zeide , kennis daarvan gehad en
 hen geholpen ; zij werden echter na tien dagen
 weder ontslagen. De gansche gereformeerde ge-
 meente werd den 9^{den} Junij 1673 gestraft met
 eene boete van 1000 rijksd. , in den tijd van

veertien dagen op te brengen, als zijnde schuldig aan gekwetste majesteit tegen den Bisschop van Munster, begaan in het overgaan van Koeverden en anders, met bedreiging van militaire executie. Hoe bezwaarlijk dit viel, werd de som toch bijeengebragt, daar men werkelijk tot de executie overging. Nog eens werd Ds. VAN LAER, nu met zijnen ambtgenoot, den $\frac{22}{2}$ ^{Nov.}/_{Dec.} gearresteerd en door dragonders, eerst naar *Oldenzaal*, vervolgens naar het Huis *Twikkel* gebragt, hetwelk eene represaille was, omdat men van Koeverden zekeren priester van het Vriezenveen had gehaald om eene personele actie. Zij bleven daar met nog drie andere predikanten, die insgelijks gearresteerd waren, zes weken tot $\frac{30}{9}$ ^{Dec.}/_{Jan.}, nadat de priester van Vriezenveen door die van Koeverden was ontslagen, onder borgtocht, dat hij hen ook zoude losmaken. Den $\frac{30}{20}$ Maart 1674 trok het Munstersche garnizoen naar *Schuttorp*, uit vrees voor den Generaal RABENHAUPT, die *Nyenhuis* belegerde. In den loop dezer week vertoonde zich militie der Staten te *Ootmarsum*, en den 25sten werd de kerk, op order van RABENHAUPT, weder in bezit genomen, en een dank-, vast- en biddag gevierd. Aan eenigen van de Roomsche religie, op het raadhuis ontboden, werd, in naam van RABENHAUPT, aangezegd, dat, daar zij de Gereformeerden onschuldig aangeklaagd hadden en oorzaak geweest waren van de 1000 rijksd. boete, zij deze penningen weder moesten opbrengen voor de Gereformeerden; en nadien er merkelijke onkosten bij de afpersing wa-

ren gedaan, dat zij daarom 3000 guldens, zonder verwijl, bij poene van militaire executie zouden leveren. Den $\frac{19}{9}$ April, meldt Ds VAN LAER, zijn de predikanten, nevens velen van de gemeente, gevlugt naar Wilsum en des anderen daags door het moer naar Koeverden, ter oorzaak dat Z. Exc. RABENHAUPT (RABENHOOFD schrijft hij) met de militie weder terug trok (18), en dat zij vreesden voor de aankomst der Munstersche militie en de Roomsch-gezinden alhier, die zeer verbitterd waren, omdat zij door last van RABENHAUPT de kerk hadden aangetast en gebruikt, hoewel de militie hun de ornamenten, tot de altaren behorende, meest had teruggegeven. — Ofschoon drie dagen later ($\frac{22\text{ste}}{12\text{de}}$ April) de vrede te Keulen gesloten werd, met de bepaling, dat de Bisschop alle veroveringen zoude teruggeven, duurde het toch tot den $\frac{27\text{sten}}{17\text{den}}$ Mei, dat Ootmarsum, hetwelk intusschen weder door de Munsterschen bezet was, voor goed werd verlaten. De kerk was ook weder in bezit genomen door de Roomsch-Katholijken, die dezelve, in weerwil zy er dikwijls toe aangemaand werden, niet wilden overgeven, „ja „syn soo stout geweest” schrijft Ds VAN LAER „dat sy op denselven dagh, doen wij haar de „sleutels van de kerck hadden laten afeischen,

(18) Men vergelijke, omtrent de krijgsbewegingen in den omtrek, DEFFING, *Geschiedenis van den oorlog der Munsterschen en Keulschen, in verbond met Frankryk, tegen Holland*, Arnk 1841 bl. 257.

• tegen den avond met alle de klokken hebben laten luiden, en dat soo hevigh, dat de klepel uyt de grootste klock gevallen is." Op den dag van het vertrek der Munstersche militie kwamen een aantal gevlugte ingezetenen terug; door den toren heen drong men in de kerk en hield er een dankuur; de aankomst van Staatsche militie op den $\frac{30}{20}$ sten Mei herstelde alles in kerk en politie op den ouden voet.

P. C. MOLHUIJSEN.

AFSCHAFFING
 VAN
D E N L O M B A R D
 T E
H A S S E L T.

In een protokol van Sententien en Resolutien van Schepenen en Raden der stad Hasselt, van 1600, vindt men het navolgende stuk, hetgeen ik om de curieusheid hier woordelijk laat volgen.

Alzoa all het geene welk in eene republique oft stadt den ondersatenen off ingesetenen an ziele, lyf ende goederen schadelyck is, van ene lofflycke christelycke ende respective Overicheit met allen ernst ende goede trouwe behoort voorgelomen affgeschafft ende teenemale verboden te werden: Soo ist dat het stuck van Tacffelholdinghe der Lombert ende wat daeruan dependeert en aancleefft angemerckt ende in allen omstandicheden well ingesien als ongoddelyck verdamlyck ende seer schadelyck onder de menschen synde bevonden wordt, oock nae allen behoor van sodanighe gemelte Overicheit geremedieert ende wechgenomen behoort te worden vth deze navolgende redenen.

Eerstelyck omdat het sy eene ongehoorde schandelycke woecker ende derhaluen in Godes heilige woordt neffens andere dergelycke woeckery vtduckelyck ende hooch verboden soe inde wett mosis soe bijden Propheten soe van Christo selfs (1).

Daarnae om dat het strydet tegens de algemeine Wett der Nature lerende den menschen dat hy synen naasten doen sall welck hy wil dat hem geschiede, vth welcker wett der natueren den Heidenen voormaals oock soo voelle redenen affnemen dat sy gene woeckeraars in welgestelde republicquen begeerden te lyden, verclarende dat den menschen vth te woeckeren alsoe voele waren als hem te doden. Ja sy hebben eenen woeckeraar arger geachtet als eenen dief (2) ome dat een woeckeraar bauen syn gesette geringe gewin als een van de hondert in 't jaar te genieten vier dobbelt in 't jaar moeste wederom geuen daer enen dief vant gene hy gestolen hadde alleene dobbelt weder omme gaf (3).

Ten derden is het strydende tegens de olde constitutien der loffelycke christelycke Keizeren dewelcke ten aensien van alle redelickheyt geen hogher pensioen ofte renthe jaarlix hebben gestelt als van die hondert 4, 5, 6, oft 8 nae

(1) Lv 22. Levit. 25. Deut. 23 v. 24. Neh 5. Psalm 15. Prov. 22 v. 28. Jer. 15. Ezech. 16 v. 28. Zach. 6.

(2) ЦАРО.

(3) In lege Tabularum.

het ansien ende gelegenheit der personen welcke de penningen ontvingen ende daarmede profyt ende voordeel deden (4).

Ten vierden om dat sulx by allen vroomen een grouwal zy dewyle zodanigen handel voornamelyck doorgans strect ende loopt dat het sy een bytinge ende knaginghe der behoefstige bekommerde armen menschen weleker haar goet ende bloudt darmede vtghesogen ende verteert wordt, want de bekommerde menschen ome door enich gelt voor enen tyt lanck geholpen te worden haar pandt tot dezen Lombert brengende komen buyten vermoeden door onmacht ende wederspoot in sulcker achterdeel dat in corten tyt een ongehoorde woeker opt ontfangen gelt verlopen sy. Soe menichmaal dat behoefstige ende nootwendighe pandt selfs haastelycke verwesen worde, moeten alsoe entelycken horen ende sien met bedruckinghe hares harten dat haar luiden pandt voor haaren ende anderen menschen oghen opgelecht ende met vthroepinghe deur verhogingen vercoft ende anderen (als helpers volbrengers en onderholders deses boesen wercx, jae deur haar onbeschaemde eigensoekinghe ende giericheit vthputters beroovers en bedroeuers der behoefstighen) om enen geringhen prys vercoft worde ende ten dele vallen, streckende grootlicx niet alleene tot nadeel ende schaden maar oock principalyck tot groeter cleinachinghe der gene welckers pandt also gemisset als oock zyner kinderen ende vrunden;

(1) JUSTINIANUS. LEO. CAROLUS V.

ook is desen handell grouwelyck om dat men by eruaringe bevinde welker gestalt een hooft Lombert ofte woekeraar vele andere jonge woekeraars baren ende voortbrengen als die hem alst hooft ende opper tafellmeister de middelen verstreet op zeeckeren soe haluen offte ener woeker te brengen daar hy dan dubbelt offte meer van is genietende offte andersins met malcanderen maatschappye holdende als een hoop grypende roofvogels met allen onversadelykheyt de bekommerden menschen tot den gront toe verteren ende daarmede het droeuighe wee der dreiginghe Godts op sich laden (1)

Ten vyften omdat sodanighen handel deur dagelicxe bevindinghe in eener gemeente seer schadelycck ende verderuelyck is in verscheyden manieren.

Eerstelyck omdat vele menschen (voornamelycke in dese sware bekommerde tyden) buyten eenigh vermoeden (als alrede geseit is) deur verloop des tyts met desen ongehoorden ende dagelycx oploopende woeker vthgeputtet ende entlycken ghedronghen worden haar behoefstighe panden geheel te missen, gaande alsoo van trappe tot trappe in de vtherste armoede ende volgens mede neffens hare kinderen tot last ende swaricheyt der gemeente.

Ten tweden geeft het den onnuttigen swelghers ende deurbrengers anleidinge ende oorsake om in den Lombert op panden gelt te halen ende

(1) Jer. 5. Habac. 1. Jer. 22. Habac. 2.

alsoo gedurich hun gulsighe leven vth te vieren ter tyt het alles verslemt ende deurgebracht is ende worden alsoe de crogers vant vett der voerseiden woekeraars mede gedroopt daar deur tussehen sodanige opsnappers ende haar vrouwens (well eerlycke van harten ende huis sparelyck synde) geen geringe onlust ende dagelyxe twisticheyt.

Ten derden isset den luyen tragen luyden (die anders beter solden gedronghen worden te arbeiden) mede een anleidinghe tot meerder ledicheit als haer panden brengende en versettende; lopen oock alsoo mede in de vtherste armoede ende tot beswaringhen der gemeente.

Ten vierden hebben de rouers ende dieuen hier deur enen vryeren toevlugt om het geroofde ende gestolene in sodanige marcthuysen der lombarden te brenghen daar sy des onregtvaardighen lasters voer gelt connen ontledigt worden ende daar van scheiden.

Ten vyfden maackt dat d'eene vrundt ofte d'eene nabuyr van den anderen het een oft ander begeert geleent te hebben, twelck gedaen synde den bedriegelycken leender het geleende pandt terstondt in de lombert brengen twelck dan die leenende persoon tegen synen wille entlycken daar vth moet lossen reysende vth sulcker zaecke groten twist ende onenicheyt als oock brekinge van goede vrundschap ende nabuurschap.

Borgemeisteren Schepenen ende Rade desen ende dergelycken ongoddelycken ende schadelycken dinghen na dagelycksche beuindinghe (beter) doorsien

ende ondersocht hebbende, Isset dat haar Eersam. niet sonder conferentie en voorbedaghten rade hebben gestatueert ende statueeren mits desen dat alsoe na voorgaande verhaal het stuck van de Lomberts ende woekeraars in Godes woordt by de christelycke keizers verboden by den Heidenen noyt gehoort by allen vromen grouwelyck ende onder een gemeente seer schadelyck is, hebben daar omme haar Eersam. tot meerdere en grote weluaren harer goede ingesetenen niet alleene dese ongoddelycke ende vervloekte handelinge ten eenen maal gebannen ende afgeschafft.

Maar willen oock mit desen wel expresselyck verbieden dat hiernaar geene haarder Borgeren ende ingesetenen sich verdrysten buyten deser stadt of andere plaatzen tot de voorgenoemde Lombarts offte dergelycke eenige pauden te brenghen gelt te leenen ende van sodanighe handelinge eenigh profyt (hoedanig het oock zy) te trecken op poene ende verbeurte vant capitaal ende daar te bouen nae qualiteit der personen ende gelegentheynt der zaacken anderen ten exempel arbitrarelyck gestrafft te worden.

Aldus geresolueert ter voller vergaderingh van Borgemeisteren Schepenen ende Raadt voornoemt ende te boecke geregristreert omme ten ewighen daghe by den nakomelinghen stede vaste ende onveranderlycke achtervolget ende onderhouden te worden. Scheepens Willem Egberts ende Cornelis Jansz. opten 22 November A° 1603 gepubliceert.

F. A. EBBINGE WUBBEN.

Kleine Aanteekeningen

BETREKKELIJK

BLOKZIJL.

Ten tijde dat de bekende JOHAN DE LIGNE, Graaf van *Aremberg*, de Provincie Overijssel als Gouverneur bestuurde (1) gevoelde men, bij de al meer en meer toenemende bevolking en de grootere uitbreiding der Giethoornsche veenderijen, de dringendste behoefte aan een Kanaal, om uit het binnenland naar zee te kunnen komen. De Graaf, den landzaten zooveel mogelijk willende te wille zijn, deed van het gehucht *Muggenbeet* af eene vaart naar zee graven. Aan het einde van dat kanaal legde hij eene groote schutsluis (2), en daarmede den eersten grondslag van *Blokzijl*, — want de sterke doorvaart van schepen had weldra ten gevolge, dat nabij die sluis herbergen, pakhuizen en andere woningen gebouwd werden, en deze maakten al zeer vroeg een geheel dorp uit.

Dit dorp kreeg eene geheel andere gedaante, toen in 158^o_f de Spanjaarden het grijze *Steen-*

(1) Van 1548—1568. Zijn zetel hield hij te *Vollenhore*.

(2) In 1707 en 1708 werd deze sluis wat verlegd.

wijk belegerden, en **DIEDERIK SONOY** door de H. H. Staten van Noord-Holland herwaarts gezonden werd, om der Spanjaarden magt te fnuiken (1 Februarij 1581). Met eenige oorlogschepen en andere vaartuigen aan Overijssels noordelijke kusten geland, wierp hij, zoo te *Kuinre* als te *Zwartsluis*, schansen op, en herschiep ook het nederig dorp in eene geduchte forteresse van vijfhoekige gedaante, tot groot bezwaar van hen, die *Steenwijk* belegerden. — Te gelijker tijd werd de naam *Groote Zyl* veranderd in *Blokzyl* (versterkte zyl, bevestigde sluis).

§ 2.

Het is niet te verwonderen, dat men van eene kleine plaats, gelijk *Blokzyl*, in 's lands historischebladen, maar zelden melding gemaakt ziet; maar er wordt toch met welverdienden lof van haar gesproken, en dit strekt haar tot niet geringe eere. — Inzonderheid is het der ingezetenen moed en trouw, tijdens de overheersching der Munsterschen aan den dag gelegd, die de bewondering van tijdgenoot en nakomeling heeft opgewekt.

Als in 1672, de Bisschop van Munster, Frankrijks bondgenoot, met zijne legerbenden in Overijssel viel, was *Blokzyl*, zoo min als eenige vesting, in eenen behoorlijken staat van tegenweer. De verdedigingswerken waren vervallen; men had krijsbezetting noch oorlogstuig, en het was gemakkelijk te voorzien, hoe weinig hier de heldhaftigste tegenweer zou kunnen baten. Des

al niet te min besloot de burgerij, wallen en grachten zoo goed mogelijk te herstellen, en alles, wat mogelijk was, te doen, ten einde den vijand van Vaderland en Oranje te keeren.

Dan naauwelijks had men een aanvang met het werk gemaakt, of het gerucht van 's Bisschops zegepralen woei naar de verzwakte vesting over, en nog niet verre was men met het werk gevorderd, of eene talrijke legerafdeeling vertoonde zich voor de poorten. Men staakte het werk, en gaf, voor de overmagt bukkende, zich aan de Oversten wachtmeester TWIKKE of TWIKKULA over. Maar met grooten onwil droeg men zijn juk. Om daarvan verlost te worden, ging men met de Hoofden der krijgsmagt in Friesland eene geheime onderhandeling aan. De aanslag, met de grootste voorzigtigheid beraamd, werd eerlang met eenen heldhaftigen moed voltoerd, en door den besten uitslag bekroond. De Munsterschen moesten de vesting, die zij versterkt hadden, verlaten; zestig of zeventig hunner soldaten, twee luitenants en een priester werden gevangen genomen. TWIKKEL zelf schoot er, met ettelijken der zijnen, het leven bij in (3), en werd voor de deur der groote kerk begraven. De dappere burgerij van *Blokzijl* toch was in die dagen, de eerste van alle Nederlandsche steden, welke het juk der vreemde over-

(3) VALKENIER D. I bl. 803—806, en anderen hebben dit wapenfeit in het breede vermeld; tot hen verwijzen wij den Lezer. Maar wij konden niet van ons verkrijgen, er hier geheel van te zwijgen.

heersching afschudde; zij herstelde toen de eer van den Overijsselschen naam, door de lafhartige overgave van zoo vele aanzienlijke en welversterkte steden, maar al te zeer geschandvlekt.

§ 3

Groote voorregten en privilegien zijn voor en na aan *Blokzyl* verleend geworden. Prins MAURITS schonk, blijkens acte van 18 Januarij 1609, den ingezetenen de vrijheid, om eene waag opterigten; en bij opene brieven van 28 Januarij van dat zelfde jaar schonk zijne Hoogheid haar een eigen wapen of zegel, bestaande in een zilveren schild met een hoofd van azuur, waarop een gouden blok boven eene zwarte zyl prijkte. Vroeger had hij het ook reeds eene eigene vlag gegeven, bestaande uit horizontale strepen, van blaauw, wit, geel en zwart (4). Later werd

(2) Deze vlag moet evenwel, ik weet niet door welke oorzaak, al zeer spoedig in onbruik geraakt zijn, zoo dat Burgemeesteren het reeds in 1593 noodzakelijk achtten, ten dien opzichte een publicatie uit te vaardigen. — Het oude stuk komt mij zonderling genoeg voor, om het der vergetelheid te ontrukken; en ik weet daartoe niets beters dan den Heer Redacteur te verzoeken, het hier een klein plaatsje in te ruimen: het luidt als volgt.

» Alzoo Zyne Excellentie believet heeft, die van » Blokzyl te verleen en te geven een wapen op » haare scheepen te voeren, daarop haare opgerigte gilden octrooyeeren, welke bestaat in blaauw — wit — » geel en zwarte couleuren, en daar veele schipperen » door moedwille ofte dartelheid tot kleyn agtinge derzelve » zyne Excell. gunsten andere oneygentlyke waape-

aan *Blokzyl*, blijkens besluit van den 19 October 1672, door Prins WILLEM HENDRIK, stads-geregtigheid — en twee jaren later, ook de criminele justitie of het halsregt toegestaan.

§ 4.

Groot was in vroeger dagen de welvaart van *Blokzyl*. Op de overdekte beurs (een schoon gebouw, dat nu ruim 15 jaren geleden, jammer genoeg, gesloopt werd) stond het tweeregelig versje.

Blokzyl heeft meer schepen in getal,
Dan Overijssel heel en al. —

een rijmpje, zeker van alle dichterlijke waarde ontbloot, maar ook vrij van die overdrevenheid

-
- » nen, op haare scheepenen wel vermetelyk en tot verag-
 » tinge van haar zelf waapen zyn voerende, zoo is 't dat
 » die aanwezende Gedeputeerden, representeerende de
 » Burgemeesteren van Blokzyl daarop tsaemen hebben
 » geresolveerd en verordent, statueren, verklaren en
 » gebieden bij dezen, dat de schipperen van Blokzyl
 » zonder uitneemen eeniger persoonen van stonden aan
 » zoodanige vreemde, oneygene vleugelen van haare
 » re scheepen, met ter daad zullen afdoen en van
 » nu voortaan in haare vleugelen stellen blaauw — wit
 » geel en swart, en anders geen couleuren, van oran-
 » jen, nog root of groen, bij verbeurte niet alleen
 » van derselver vleugelen, dan meede dat ze voor
 » geene vrachten mede zullen mogen speulen, en
 » of zij zulks zolden willen attentereen, worden alle
 » andere schipperen belast en geauthoriseerd de stee-
 » nen voor haare voeten op te neemen, en die
 » vreemde vleugelen tot haaren wille daarmede te mo-
 » gen doen van die masten haalen.
 » Aldus gedaan op ten Blokzyl den 19 May 1593.

welke men wel eens in overigens schoone dichtstukken opmerkt. Immers volgens oude bescheiden voeren verscheidene *Blokzijlsche* schepen zelfs naar oost en west, en men moet er ook eene reederij ter walvischvangst gehad hebben. Een stuk land, in de nabijheid der plaats, waarop in vroeger dagen de traankokerij dier reederij gestaan heeft, draagt tegenwoordig nog den naam van *het traannest*.

De vroegere grootheid is verdwenen; verschillende oorzaken bragten daartoe het hare bij, maar vooral was het de opdrooging der haven, die nadeelig op den zeehandel gewerkt heeft. Onder het weldadig bestuur van Zijne Excellentie den Heere Gouverneur dezer Provincie, J. H. Graaf van *Rechteren*, is in 1838, de haven verlengd en aanmerkelijk verbeterd geworden. Deszelfs opvolger, de tegenwoordige Bestuurder van dit gewest, heeft insgelijks reeds op verschillende wijzen getoond, het welzijn dezer gemeente te willen. En reeds oogsten wij van die welwillende zorg de eerste vruchten. Handel en zeevaart, alhier de groote tak van bestaan, wakkeren weder meer en meer aan; in 1833 passeerden hier slechts 960, en in 1839 reeds 2124 schepen. Mogt de trekvaart van het Steenwijker diep tot hier verlengd worden (een afstand van slechts $\frac{3}{4}$ uur) dan werd zeker de plaats mijner woning nog weder een bloeiend vlek.

B.

KAEMPF.

AEGIDIUS DE MONTE.

In de maand Februarij van het jaar 1844 ontdekte men, bij werkzaamheden in de Grootte Kerk te *Deventer*, op het lagere koor, tegen over de plaats van het grootte altaar, eenen gemetselden grafkelder, waarin de overblijfselen van twee doodkisten en lijken, op eenen ijzeren rooster naast elkander geplaatst. Het vinden van twee kromstaven onder deze overblijfselen deed terstond tot de bisschoppelijke waardigheid der beide personen, die hier hunne rustplaats gevonden hadden, besluiten. Ofschoon de houten staven met eene soort van goudlaken overtrokken en met steentjes van verschillende kleuren versierd zijn, hebben zij toch schier geene waarde. Terstond vermoedde men, dat de één de *Deventer Bisschop AEGIDIUS DE MONTE* zijn zoude; omtrent den anderen was nog eenige onzekerheid, tot dat ook dit punt opgehelderd werd, door het berigt van *MOONEN*, in de *Kronyk van Deventer*. *GODEFRIDUS VAN MIERLO*, als Bisschop van *Haarlem* in 1571 gewijd, ontquam gelukkig bij den overgang dier stad aan de *Staatschen*, in het jaar 1578, en begaf zich naar *Munster*. Toen *Deventer*, in het jaar 1387,

door het verraad van STANLEY, in handen der Spanjaarden gevallen was, werd hij herwaarts ontboden, om de kerken te herwijden. Kort na dat hij zulks gedaan had, stierf hij, den 28sten Julij van dit jaar, en werd, na gebalsemd te zijn, op het koor der Grootte Kerk begraven. Naar den toestand der overblijfselen te oordeelen, schijnt deze balseming van weinig beduidenis geweest te zijn. Hij werd naast AEGIDIUS DE MONTE ter aarde besteld, die tien jaren vroeger overleden was (1). Wij zullen mededeelen, wat wij van dezen Deventer Bisschop weten.

(1) MOONEN *Kronijk* bl. 132, HAVENSUS, *de erectione novorum in Belgio episcopatum* p. 54 en vooral, omtrent 's mans lotgevallen en werkzaamheden, *de kerkelijke Historie en Oudheden* van H. v. H. en H. v. R. in de *Beschrijving van het Bisdom van Haarlem* fol. D. IV. bl. 39 enz. In het laatste werk komt ook zijne beeldtenis voor, en deze beeldtenis heeft inlichting gegeven omtrent twee wapens aan eenen pilaar van het koor, in de nabijheid van het graf. Het ééne is een zilveren kruis op een rood veld, en dit moet, volgens gemelde afbeelding, tot het wapen van VAN MIERLO behoord hebben. Het andere is een dwars gedeeld wapen, boven een leeuw, beneden de Deventer adelaar, zoo het schijnt; en misschien weten Wapenkundigen aan te wijzen, dat het Waalsch-Brabandsche geslacht der DE MONTE's eenen leeuw voerde. Aan eenen brief van den neef des Bisschops van Deventer, ook AEGIDIUS DE MONTE, Vikaris generaal bij het ledig staan van den zetel, van 10 Mei 1587, in het archief van Ootmarsum, hangt het zegel van dezen. Het schild is gevierendeeld, voerende in 1 en 3 een' leeuw, in 2 en 4, gelijk het voorkomt, drie rippen.

Bij de pausselijke bulle van PAULUS IV, van 12^{den} Mei 1559, werd *Deventer* tot eenen Bisschopszetel verheven. Het werd onder het nieuwe Aartsbisdom van *Utrecht* geplaatst; de St Lebuini-kerk werd tot eene kathedrale kerk gemaakt, en het geestelijk rechtsgebied uitgestrekt tot 25 steden en de daar tusschen gelegene dorpen. Eene bulle van PIUS IV van 1560 bevatte de bepaling, dat geheel *Overijssel*, het Graafschap *Zutphen*, een goed gedeelte van de *Veluwe* en het Graafschap *Lingen*, tot het Deventersche Bisdom zoude behooren, en den Bisschop werden de inkomsten en renten der proostlijen van *Deventer*, *Oldenzaal* en *Zutphen*, en het klooster St *Agnesberg* bij *Zwolle*, tot zijn tafelgoed aangewezen, die jaarlijks ongeveer 3000 dukaten kamergoud opbragten

Deze nieuwigheid veroorzaakte, gelijk bekend is, veel misnoegen bij de landzaten. Zij was even zeer aan de Regenten als aan een groot gedeelte der Geestelijken onaangenaam. De eersten vreesden in hun gezag, de laatsten in hunne inkomsten en hunnen invloed tevens verkort te zullen worden. In het jaar 1562, den 17^{den} Jan. verbonden zich de afgevaardigden der drie Overijselsche Steden te *Deventer*, om den nieuwen Bisschop met alle magt te weren, daar zij dien maatregel voor hoogst schadelijk en strijdig met de privilegiën hielden (2). In 1564 werden de Deventerschen, even als de Leeuwarders en Gronin-

(2) REVIUS p. 332.

gers, aangemaand, om hunne Bisschoppen te ontvangen; doch zij bleven weigerachtig (3). In het jaar 1565 werden de goederen en inkomsten der proostdij, als voor den Bisschop bestemd, op last van den Stadhouder, onder sequestratie gesteld, want ook het Kapittel wenschte geen Bisschop en beloofde aan de Staten der provintie, tegenstand te zullen bieden, met verzoek om hulp en bijstand. De Staten droegen deze zaak aan den Stadhouder, **AREMBERG**, voor, met de bede, dat de sequestratie van de goederen der proostdij mogt worden opgeheven. Maar het volgende jaar, 1566, bezweek het Kapittel en gaf, door de dreigende aanmaningen van het Hof verschrikt, de proostdij over. De Staten, hierdoor gebelgd, deden aan eene commissie van het Kapittel, op den 30sten Maart 1566, hevige verwijtingen over deze zwakheid; zij besloten den Bisschop niet toe te laten, en daaromtrent nogmaals ernstige vertoogen aan de Landvoogdesse te doen (4). De eerst benoemde Bisschop is, ten gevolge van dezen tegenstand, nooit tot het bezit van zijn Bisdome gekomen. Het was **JOHANNES MAHUSIUS**, geboren te *Oudenaarde* in Vlaanderen, van de orde der Franciscanen of Minderbroeders. Ofschoon niet toegelaten, woonde hij toch, in hoedanigheid van Deventer Bisschop, de Synode te *Utrecht*, in Oct. 1568, onder de voorzitting van den eersten

(3) *REVIUS* p. 343.

(4) *Dezelfde* p. 343—348.

Utrechtschen Aartsbisschop FREDERIK SCHENK, bij; maar ziekte en ouderdom, gevoegd bij den tegenstand, dien hij ondervond, drongen hem, om van zijne waardigheid afstand te doen. Bij de inneming van *Oudenaarde* door de Staatsgezinden, in het jaar 1872, ontsnapte hij als door een wonderwerk den dood. De soldaten mishandelden en wonden hem en lieten hem als een lijk liggen. Hij stierf te *Oudenaarde* in hetzelfde jaar, als zijn opvolger in het Bisdom, t. w. in 1877.

Deze opvolger, doorgaans de *eerste* Bisschop van *Deventer* genoemd, was AEGIDIUS DE MONTE, geboren te *Perwez* in Waalsch-Brabant, ook van orde der Minderbroeders. Den 23sten Oct. 1870 kreeg hij van ALVA zijne instructie, welke LINDEBORN (5) heeft medegedeeld. Hij zoude de kerken bezoeken, naar de dienst der geestelijken onderzoek doen, misbruiken wegnemen, het toezigt over de scholen houden, een seminarium voor het Bisdom oprigten, op de boekdrukkers en boekverkoopers acht geven, het regt van bestraffing en afzetting gebruiken, zelfs geregtsdienaars en kerkers hebben. Hij moest vlijtig onderzoek doen naar degenen, die van ketterij verdacht of daarmede besmet waren, enz. Volgens den inhoud van deze instructie

(5) *Historia sive notitia Episcopatus Daventriensis*. Col. Agripp. 1670. p. 31 en vertaald bij H. v. H. en H. v. R., *Beschrijving van het Bisdom van Deventer*, in de *kerkelijke Oudh.* D. VI bl. 441.

moest hij zoo spoedig mogelijk zijn Bisdom in bezit nemen, in tegenwoordigheid van den Stadhouder en andere hooge ambtenaren. Het Kapittel, nog niet genegen, eenen Bisschop te ontvangen, waagde het, hem allerlei zwaarigheden in den weg te leggen. Hij gaf terstond reeds een bewijs zijner goede gezindheid en gematigdheid, door den 7^{den} Nov. van dat jaar aan het Kapittel onder anderen te schrijven: . Wij hebben een vast besluit genomen, van uwe goederen niet te zoeken, maar u lieden zelve, . en niet te krakeelen over regten, privilegiën . en bezittingen, maar met al ons verstand het . heil der zielen en de hervorming der kerk te . bevorderen, waarvan gij in uwe bezwaren en . moeilijkheden met geen enkel woord gewaagt. . Om uwe zwaarigheden met weinige woorden te . voldoen, wil ik u bekend maken, dat ik mijne klagten niet heb willen brengen voor den . doorluchtigen Hertog, van wien ik wist, dat . hij zeer gebelgd zoude zijn, en niets verzuimen zoude, om u op alle wijzen den wil van . den H. Stoel en de begeerte van Z. Kon. Maj. . te doen gehoorzamen, enz. (6).

De plechtige inbezitneming had den 30sten November 1870 plaats. Buiten de stad aan de *Worp* werd hij door den Stadhouder, den Graaf van MEGEN, en andere aanzienlijke autoriteiten begroet, en met groot gevolg, zoo van de bezet-

(6) LINDBORN p. 38. H. v. H. en H. v. R. bl. 443.

ting als van elders gekomen, naar het klooster der Minderbroeders geleid, waar hij zijn bisschoppelijk gewaad aandeed, en vervolgens in statige processie, waarbij ook de Regering der stad volgde, naar de St Lebuini-kerk trok (7). Door LINDEBORN wordt wel gemeld, dat hij bezit genomen heeft van de proostdij van *Oldenzaal* en het klooster van St *Agnesberg*, maar niet van de proostdij te *Deventer*; ook schijnt hij in deze stad geen vast verblijf te hebben gehouden, waarschijnlijk ten gevolge der voortdurende ongunstige gezindheid van het Kapittel, aan welks hoofd de Deken PETER DOYS stond, een man, berucht wegens zijnen twistzieken aard. Van DE MONTE wordt getuigd, dat hij vreedzaam en milddadig was, aangename predikgaven en zuivere zeden bezat. Hij bestemde het zoo genoemde arme Fraterhuis tot een Seminarium voor het Bisdom, waarvan echter door de beroeringen der tijden niets gekomen is, maakte onderscheidene goede verordeningen en bezocht zijne diocese twee malen, voor de eerste maal in 1871, voor de tweede maal in 1878 (8).

Gelijk de schrijvers der *Kerkelijke Oudheden* of der *Batavia Sacra*, bij hunne beschrijving van het Deventersche Bisdom, LINDEBORN gebruikt en meestal vertaald hebben, zoo heeft LINDEBORN zijne opgaven grootstendeels uit het boek der kerkelijke visitatie van Bisschop

(7) REVIUS p. 431.

(8) LINDEBORN p. 40. H. v. H. en H. v. R. bl. 444.

AEGIDIUS DE MONTE ontleend. Uit eene correspondentie in eene procedure van het jaar 1674 en later, gevoerd over *Rijssensche tunden*, welke te voren aan den Scholaster van St Maria te *Utrecht* behoord hadden, blijkt, dat belanghebbenden zich in het eerst genoemde jaar tot **LINDEBORN**, toen te *Utrecht* woonachtig, wendden, ten einde uit oude dokumenten, bij het Kapittel aldaar berustende, eene authentieke kopij te erlangen, waardoor hun regt in quacstie konde bewezen worden. Het volgende uittreksel uit het kerkelijk visitatie-boek van Bisschop **AEGIDIUS DE MONTE**, notariëel bekrachtigd, werd den 1sten Febr. 1677, door **LINDEBORN** aan de belanghebbenden overgezonden, met berigt: *Has chartas e meo originali manu propria exscripsi, et, si quid minus in eis legibile, non meae incuriae, sed difficili lectioni codicis visitationis debet adscribi.* Wij deelen dit stuk mede, vooreerst omdat het eene proef is, hoe deze bisschoppelijke visitatiën ingerigt waren; vervolgens, omdat zij eenige kerkelijke bijzonderheden omtrent *Rijssen*, *Holtén* en *Markelo* bevatten; eindelijk omdat men er uit zien kan, dat **LINDEBORN** dit visitatie-boek bij zijne beschrijving van het Deventersche Bisdom gebruikt heeft, hetgeen bij ook hier en daar te kennen geeft.

EXTRACTUM

c

Libro visitationis **Episcopatus Daventr.**
Rmi dni Aegidii de Monte
factae A° 1571.

RIJSSEN. Patronus S. Dionysius.

Pastor Rotgerus ab Halteren. Collator Scholasticus Cathedralis Ecclesiae Traiectensis, nunc dwolfshagen.

Corpus ultra 1c flor.

Onus dominicis et festivis celebrare et concionari.

Vicarius B. M. V. d. Henricus Rovenius, residet.

Corpus circiter . . L flor.

Onus trium missarum feriis et sabbatho.

Vicarius seu Officium (ut volunt) Altaris S. Crucis caruit quinque vel sex annis possessore. Collator Joes a Voerst, jure patron.

Vicarius S. Joannis Evangelistae Hermannus Thegedes Monasteriensis dioces. Clericus.

Collator Rodolphus a Langhen.

Corpus habet tria praedia, eaque per ipsum Collatorem quercinis arboribus et lignis quam plurimis spoliata, et unum eorum decimis grossis et minutis gravatum, qua antea erat liberum.

Onus quotidiani sacri.

Ex parte Fraternitatis S. Annae olim Scabini uti Provisores curaverunt unum sacrum fieri in hebdomada, nunc vero ad aliquot annos omiserunt, dicentes nullam habere foundationem.

Custos Joes ther Weher laicus.

Custodia valet . . . XXV flor.

Aediles Rodolphus Rycken, Henricus Huyckink tho Elssen, Gerardus Hobelinck tho Enteren, Anthonius ther Haest tho Beecdam et Naeter.

Fabrica ecclesiae valet annue circiter XIII flor.

Xenodochium S. Anthonil in hoc oppidulo est habens aliquot agellos et redditus, qui convertuntur quotannis in usum pauperum.

HOLTEN.

Pastor Henricus de Kervenheim. Haec cura filia est ecclesiae in Ryssen.

Collator Scholasticus S. Mariae Traiect.

Corpus circiter . . . L daleror.

Onus dominicis et festivis diebus celebrare et concionari nec non alia curae conjuncta officia.

Vicarius Anthonii d. Nicolaus Wilkens, residet.

Collat. Custisq. cum omnibus haeredibus.

Corpus circiter . . . XXX daleror.

Onus duarum Missarum: socius est chori et tenetur ministrare pastori.

Aeditui Gerardus Aeltinck et Gerardus de Boer.

Fabrica valet annue circiter . . . LX flor.

Dabuntur posthac rationes receptorum et expositorum in praesentia commiss. Rmi.

Custos Joes ab Olst, satis bene perfungitur suo officio.

MARREL. Patronus S. Martinus.

Pastor d. Gerardus Schelinck. Collator Scholasticus S. Mariae Traiect.

Corpus . . . L daleror.

Onus dominicis et festivis celebrare et concionari.

Vicarius d. m. v. d. Henricus Kortcn.

Collator Pastor pro tempore.

Onus trium Missarum in hebdomade.

Corpus . . . L daleror.

Vicarius S. Annae Everhardus Splinter, studet Daventriae. Collator ut supra.

Onus 3 Missarum in hebdomade. Corpvs . . . XXX daleror.

Custos Hermannus Vissinck, Pastor cum Bureauibus confert custodiam, habetque in certis custos . . . X modios siliginis.

Aediles Lambert Rossinck, Lambert Bruytcn, Arend Dukung.

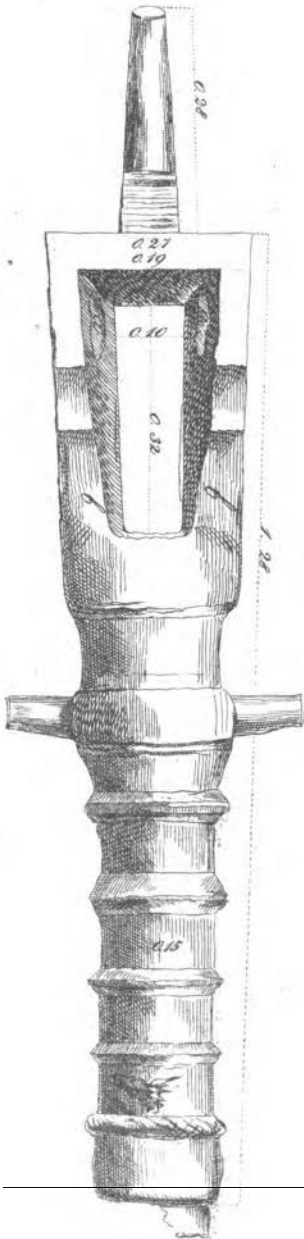
Fabrica habet annue . . . XL flor. de 24 st.

Meer weten wij van dezen Kerkvoogd niet te melden. In het Deventer archief is niets van hem te vinden. Omtrent zeven jaren was hij in der daad de eerste en laatste Bisschop van *Deventer*. Den 26sten Mei van het jaar 1577, zijnde pinksterdag, overleed hij te *Zwol*; het lijk werd den 28sten door eenige Kanonniken naar *Deventer* in de proostdij gebracht, en den 29sten met groote statie en plegtigheid, door eene menigte menschen gevolgd, in de kathedrale kerk begra-

ven (9), in den kelder, die zich tien jaren later nog eens voor GODEFRIDUS VAN MIERLO opende. De omstandigheden van tijden waren niet geschikt, om eenen nieuwen Bisschop te benoemen; *Deventer* ging niet lang daarna aan RENNENBERG en de Staten over; eerst werd het Bisdom, voor zoo ver het niet onder de magt der Staten gekomen was, door BERNARDUS HERINK als Vikaris generaal bestuurd, vervolgens door AEGIDIUS DE MONTE, broeders zoon van den overledenen Bisschop, wien men in 1588 zoo moede was, dat men hem van zijn ambt ontsloeg. Eerst na dat *Deventer*, in 1587, door het verraad van STANLEY, weder aan de Spanjaarden gekomen was, was de Koning op eenen anderen Bisschop bedacht. GIJSBERTUS COEVERINX, Deken der S' Jans-kerk te 's *Hertogenbosch*, werd er in 1589 toe benoemd; hij weigerde; men liet de verschooning niet gelden, en hij nam de benoeming onder zekere voorwaarden aan. Eer de onderhandelingen met *Rome* daarover afgeloopen waren, kwam *Deventer*, door het beleg van Prins MAURITS, in 1591, weder in de magt de Staten, werd de Hervorming ijverig doorgezet en de overkomst van den Bisschop onmogelijk. Hij is, na 1609, te 's *Hertogenbosch* in hoogen onderdom gestorven.

P. C. MOLHUIJSEN.

(9) REVIUS p. 485. LINDBERGH p. 41, niet 1576, gelijk bij H. v. H. en H. v. R. bl. 444 staat.

I E T S

OVER

EEN OUD IJZEREN KANON

OF DE

Izergieterij te Deventer.

In de maand Julij van dit jaar was alsnog op de IJzergieterij van den Heer NERING BÖGEL alhier een oud stuk kanon aanwezig, waarvan de constructie als zeer opmerkenswaardig is te beschouwen, vermits het zich laat aanzien, dat de lading daarin van achteren werd aangebragt. Van deze inrigting van het kanon is het niet bekend, dat althans in ons land thans nog een ander exemplaar voorhanden zoude zijn. Deze soort van kanonnen was bekend onder den naam van kamerstukken; de Spanjaarden noemden dezelve *pieças de camera* en zijn in den Spaanschen oorlog dikwerf gebruikt, doch uithoofde van derzelve gebreken spoedig afgeschafft. Echter is dit denkbeeld in de laatste tijden wederom op geweezen toegepast.

Dit kanon, waarvan eene afbeelding hiernevens is gevoegd, is lang (zonder de steel of druif) 1.28 el heeft eene kogelwijdte van omstreeks 95 streepen en is van achteren voorzien van eene kast, inwendig lang 32, van boven wijd 19, van onderen 10 duimen, welke moest dienen om een' houten prop of wig te ontvangen, welke de van achteren ingebragte lading moest opsluiten, terwijl deze prop tegen het uitspringen beveiligd werd denkkelijk door middel van eene pen, welke door de gaten *a. a.* in de beide zijwangen en door de klos zelve kan zijn gestoken. Het onregelmatige dezer wangen doet veronderstellen dat nog een dergelijk gat *b. b.* tot hetzelfde doel aanwezig is geweest, doch thans niet duidelijk zichtbaar is, vermits een gedeelte dezer wangen benevens de achterste band van het kanon bij *c.*, daarvan schijnt te zijn afgesprongen.

De aandacht van den Directeur-Generaal van oorlog op dit stuk gebragt zijnde, zoo stelde Zijne Excellentie daar in zoo veel belang, dat de eigenaar werd aangezocht hetzelfde te verkoopen, die daarop met de meeste bereidwilligheid dit kanon als een geschenk aan het Gouvernement aanbod, waarna hetzelfde naar 's Gravenhage is gezonden.

Het eenige, wat omtrent den oorsprong van dit stuk bekend is, was, dat hetzelfde tot eenen der palen voor het woonhuis van den Heer BÖGEL diende, en voor 12 jaren, toen deze palen vernieuwd werden, bij ander oud oud ijzer aldaar is opgelegd. Wanneer men echter eenige plaatselijke omstandigheden nagaat, dan geraakt men tot gissingen, welke eenen hoogen graad van waarschijnlijkheid verkrijgen. Het woonhuis van den Heer Bö-

GEL in 1788 gebouwd zijnde, zoo is het te vermoeden, dat dit stuk zich in de laatste helft der vorige eeuw, in de nabijheid van dit huis beschikbaar bevond; daar hetzelfde echter noodwendig twee zoo niet drie eeuwen ouder is, zoo moet dit stuk gedurende eene reeks van jaren aan het oog onttrokken zijn geweest, vermits hetzelfde anders wel eveneens als al het overige ijzeren geschut van dien tijd versmolten zoude zijn.

Het is almede zeer waarschijnlijk, dat dit stuk in eene der belegeringen van deze stad, hetzij in 1878 of in 1891, zal gediend hebben, en daarbij onbruikbaar geworden zijnde, bij het slechten der bresbatterijen (welke in beide deze belegeringen in de nabijheid der Zandpoort en alzoo niet ver van de ijzergieterij aangelegd waren) onder den grond is geraakt, of nog meer waarschijnlijk in den nabijgelegenen vetkolk kan geworpen zijn, welk gedeelte der haven destijds tot de grachten der vesting behoorde. In het eerste geval kon dit stuk zijn teruggevonden, toen op de plaats waar vroeger deze batterijen geweest zijn, de tegenwoordige vestingwerken in het begin der 17e eeuw zijn aangelegd; doch alsdan zoude dit stuk nog gedurende anderhalve eeuw aan versmelting zijn blootgesteld geweest; terwijl, ingeval men aanneemt, dat hetzelfde in den vetkolk is geworpen men tot eene waarschijnlijker gevolgtrekking komt, namelijk dat bij het daarstellen van de benoodigde waterwerken tot de ijzergieterij (in het midden der vorige eeuw) dit stuk kan gevonden zijn, als wanneer men al kort daarop tot het bekende einde over dit kanon kan beschikt hebben.

Bij de beschouwing van dit een en ander is het opmerkenswaardig, dat betrekkelijk het beleg van Deventer in 1578 door den Graaf VAN RENENBERG, bij VAN METEREN 3 deel pag 117 gezegd wordt, „ dat door SEYNO VAN DORT DROG-
• SAERT van *Zutphen* met 6 stukken geschut op
• en nevens de Zandpoort wierdt geschoten, waar-
• van een kartouw berste en waardoor eenige
• manschappen, die daaromtrent waren gedood
• wierden” Welligt dus kan dit datzelfde stuk zijn, hetwelk de kenteekenen draagt, dat er een gedeelte van gesprongen is, en de prop; denkelijk alstoen tevens uitgeworpen zijnde, kunnen daarbij eenige manschappen gedood of buiten gevecht gesteld zijn.

J. H. L. R.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

STOORDE-NEDERLAND.

Met volkomen regt heeft men opgemerkt, dat de aardrijkskunde een der oogen van de geschiedenis is. Deze zonder gene te willen begrijpen is eene ongerijmdheid. De plaats, welke een volk op den aardbodem beslaat, oefent den onmetelijksten invloed op deszelfs aanleg, karakter, streven, willen en werken. De volken moeten zich verschillend ontwikkelen, naarmate zij in vlakten of berglanden, in koude of heete streken, aan zeeën en stroomen of diep landwaarts in hunne woonsteden gevestigd hebben.

Geene gebeurtenis, zelfs de onbeduidendste, kan volledig en in hare ware beteekenis worden voorgesteld, zonder de plaats te kennen waar zij voorviel. Wie kan de geschiedenis der volksverhuizingen, des handels, der scheepvaart, der oorlogen verstaan, zonder kaarten, die ons met de tooneelen, waarop al die groote drama's voorvielen, bekend maken? De Geschiedschrijver kan ons te hulp komen door woorden, doch in honderd bladzijden zal hij ons niet kunnen leeren, wat ééne kaart ons volkomen en beter aanwijst.

Hoe duidelijk nu die wederzijdsche ondersteuning van geschiedenis en aardrijkskunde ook zijn moge, zoo schijnt men er nog niet geheel van doordrongen. Ware dit zoo, dan zoude de wetenschap dit getuigen (1); dan zouden wij licht hebben waar wij nu in het duister rondtasten.

In den loop dezer eeuw is er, dit moet erkend worden, veel gedaan; maar door wie? door Duitschers boven aan, door Franschen en Belgen. Niet door ons, niet door Noord-Nederlanders. Deze zijn altijd nog aan het onderzoeken of de mogelijkheid zoude kunnen geboren worden, dat zij met der tijd eens iets zouden kunnen zamenstellen, dat naar een' geschiedkundigen Atlas voor ons land geleek.

Ter verdediging kan men zeggen, dat er nog geen genoegzame apparatus, geene geordende bouwstoffen aanwezig zijn om zoo iets reeds nu te beginnen. In zekeren zin is dit waar. Een historische Atlas voor ons land van de vroegste tijden tot den tegenwoordigen, volkomen goed en aan de behoefte beantwoordende, kan niet worden zamengesteld, alvorens men door omwoelen van stads- en rijksarchiven bekend zij met menigte van vergetene plaatsen en benamingen van oorden. Alvorens men door geologisch onderzoek van den bodem meerdere zekerheid hebbe omtrent den loop onzer rivieren, de afneming onzer stranden, de aanwinst door aanslibbingen, de omkeeringen

(1) RUMLE VON LILIENSTEIN, *Graph. Darst. zur Gesch. der Aeth.* etc. Berlin 1827, bl: X.

door overstromingen aangerigt. Een volledige Atlas meet geene plaats in een' giftbrief in een overdragt voorbijgaan, geen uitveening of droogmakerij onvermeld laten; geen stroomsverandering nog zoo gering voorbijzien. Een arbeid veel meer dan een' menschenleeftijd vorderende, eene hoogte waartegen men ontmoedigd opziet, en die misschien onbereikbaar is. Dan laat ons wel bedenken, dat wij genoegzaam niets bezitten en dat het onvolkomeue hier reeds zeer veel zoude zijn. Dat men toch lang behoefte gevoelt aan eene toelichting onzer geschiedenis door kaarten, daarvoor zijn de bewijzen menigvuldig. ROYAARDS, in zijne bijdrage tot de bewerking onzer geschiedenis, wenscht, dat men die door kaarten opheldere. SCHELTEMA, in het laatste deel van zijn Mengelwerk, wijst ons op het nut van eene geschiedenis der Zuiderzee of van de bodemsveranderingen in Utrecht. Weinige jaren geleden scheen de bijzondere aandacht op dit onderwerp gevestigd te zijn. Het Noord-Brabandsch genootschap verlangde eene geschiedenis der overstromingen, watervloeden en dijkbreuken, die van de vroegste tijden af in Noord Brabant hadden plaats gehad, met aanwijzing der veranderingen die daardoor in de gesteldheid der Provincie en den loop der rivieren als anderzins veroorzaakt zijn. De Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem vroeg;

- Wat kan men met genoegzame waarschijnlijkheid uit de oude schrijvers bewijzen
- omtrent de natuurlijke gesteldheid der Nederlanden in vroegere eeuwen, bijzonderlijk omtrent den loop der rivieren, de veranderingen

• aan het strand en de eilanden voorgevallen, als
 • ook van de gesteldheid der Zuiderzee toen on-
 • der den naam van Lacus Flevis bekend? En
 • welke bewijzen van vorige gesteldheid heeft
 • men in lateren tijd, volgens echte berigten
 • gevonden of zijn er nog voorhanden?"

In een der nummers van den Avondbode las
 men omtrent denzelfden tijd (1838) • Menigeen
 • heeft ongetwijfeld meermalen het gemis gevoeld
 • aan een' geschiedkundigen Atlas van Neder-
 • land, waar wij de steden, dorpen, grensschei-
 • dingen enz. kunnen vinden, in de verschillende
 • tijdvakken onzer geschiedenis. Maar bestaat
 • zoodanige Atlas bij ons, of is er bij het hooger
 • onderwijs reeds getracht door doelmatige lessen
 • in dat gemis te voorzien? Noch het een noch
 • het ander. Met leedwezen zien wij dat de Bel-
 • gen ons daarin zijn voorgegaan. Sedert 1831
 • bestaat in België zoodanige historische Atlas van
 • v. d. ELST. Wie heeft er reeds van gesproken?
 • bij wien is tot heden het denkbeeld opgekomen
 • onze landgenooten daarmede bekend te ma-
 • ken" (1).

Deze vragen en wenken zijn onbeantwoord
 gebleven. Er schijnt geen uitzigt, dat wij voor-
 eerst onze letterkunde met een' arbeid, als wij
 bedoelen, verrijkt zullen zien. Dit een en an-

(1) Ook het Utrechtsch Genootschap in zijn laatste
 Programma vraagt, wat men uit de namen van plaat-
 sen, buurschappen enz. met betrekking tot de verschil-
 lende stammen, welke die gewesten bewoond hebben,
 kan opmaken?

der overwegende wil ik, in alle nederigheid, en bewust van het gewigt der taak, mijne krachten beproeven, doch heb de medewerking onzer geleerden hiertoe grootelijks noodig. Ik roep hunne welwillendheid in, om mij in te lichten en toe te voegen wat het voornemen bevorderen kan. Dan men dient eerst te weten hoedanig mijn plan zoude zijn, wat mij van het hier of elders bestaande bekend is, om te kunnen beoordeelen waarin ik dwaal of welke hulpmiddelen mij ontbreken. Het doel van het tegenwoordige opstel is dan niet om den lezer van dit jaarboekje een genoegelijk half uur te schenken. Het is alleen eene vriendelijke uitnoodiging aan de beminnaars der Vaderlandsche Geschiedenis om mijne poging te ondersteunen.

I. Vooreerst dan wensch ik mede te deelen wat ter mijner kennis is van hetgeen buiten ons Vaderland, ons onderwerp betreffende, gedaan is, met eene korte beoordeeling van ieder werk, voor zoo ver het in mijn bezit is of ik het heb kunnen raadplegen.

II. Wat wij in onze vaderlandsche letterkunde daaromtrent bezitten.

III. Het plan op te geven.

I. Het spreekt van zelve, dat hier geene aardrijkskundige werken of gewone kaartenboeken bedoeld worden, waar zou 't begin waar het einde zijn? Maar eigenlijk gezegde geschiedkundige Atlassen, wier manier en schikking ons tot eenige handleiding en voorbeeld kan strekken. Over de kaarten van PTOLEMAEUS, over CELLARIUS, CLUYER, de *Tabula Peutingeriana* enz. wijde ik dan niet uit.

I. a Franschen (1).

1. Overbekend is het, hoeveel verpligting men den, in 1697 geboren, D'ANVILLE heeft opzigtens de oude en nieuwe aardrijkskunde. Door eene onvermoeide lezing der Ouden trachtte hij de ligging der plaatsen, de grenzen der rijken op te sporen. In zijn Atlas vindt men ook een overgangskaart van de oude aardrijkskunde tot de nieuwe, die dus hier in aanmerking komt. Hij noemt den tijd slechts in 't algemeen „age intermediaire de l'ancienne Geographie et de la moderne.” Welk tijdpunt hij daartoe gekozen heeft is niet wel op te maken. Zeker is het, dat alles zeer verward moet voorkomen. Het rijk van KAREL den Groote is reeds verdeeld, want Duitschland en Frankrijk zijn gescheiden, doch van de aanwezigheid der Mooren in Spanje ontdekt men niets. Italië komt als geheel voor, zonder dat de bezittingen van 't Oostersche rijk b. v. daarvan zijn afgescheiden. Het is de gewone fout om geen stellige tijdsbepaling in het oog te houden.

2. Op zijn voorgang welligt kwam in 1765 te Parijs uit: *Atlas historique de la France ancien et moderne, contenant tous les lieux illustrés par les évènements, les pertes, les batailles, les sièges, conciles, l'étendue des grands fièfs etc. depuis Pharamond jusqu'à LOUIS XV par RIZZI ZANNONI et DESNOS* 4to. Men vindt hier niet

(1) De Atlassen *niet* in mijn bezit zijn met * geteekend.

miader dan 60 kaarten. Behalve de staatkundige verdeeling, de uitzetting der grenzen onder iedere regering, komen telkens kaartjes voor van de vereeniging der bijzondere hertogdommen, graafschappen enz. met het koninklijke domein. De kaartjes zijn goed gekleurd en net uitgevoerd. Ons landje komt onder de Staten van KAREL den Groote voor, doch reeds met geopende Zuiderzee. Naar den titel zoude men echter wachten, dat de plaatsen, waar bijzondere voorvallen plaats grepen, gekenmerkt zouden zijn. Dit is niet geschied maar alleen eene afzonderlijke kaart bijgevoegd, waarop de oorden vermeld zijn waar vredeoverdragen werden gesloten, met bijgevoegde datums en jaartallen. Eindelijk worden, doch op zeer kleine schaal, ook de Fransche coloniën voorgesteld.

Als een eerste poging is dit werk in de daad verdienstelijk.

3. *Atlas Élémentaire ou l'on voit des Cartes et des Tableaux relatifs a l'objet de l'état actuel de la constitution politique de l'Empire d'Allemagne par l'Abbé Courtalon Paris 1774 4to.* Zoo men de oneindige verdeelingen van Duitschland in aanmerking neemt in Kreitsen, Vorstendommen, Bisdommen, Heerlijkheden door elkander geward, verspreid, verbrokkeld, is de aardrijkskunde van Duitschland een waar doolhof en een historische Atlas dier kleine afdeelingen, in den loop der eeuwen, aan één menschenbrein niet te vergen. De abt COURTALON heeft zich dan alleen bij *l'état actuel* bepaald en zou dus niet onder de, door mij bedoelde, werken eene plaats kunnen innemen.

Doch hij heeft zijn onderwerp zóó behandeld, dat men hem die niet ontzeggen mag. Hij geeft ons, buiten de kaarten, *Tableaux politiques* van de verschillende kreitsen; *tableaux chronologiques qui ont produit par degré l'état actuel de l'Empire*; *abrégé methodique des principes du droit public de l'Empire* enz. De kaarten zelve bevatten ook oneindig meer dan in de gewone Atlassen. Door de kleuren wordt aangewezen wat wereldlijke, wat geestelijke bezittingen zijn en welke haar rang is; door cijfers aan wie de landen toebehooren, door teekens waar mijnwerken, baden, wijnbergen, fabrieken, postwegen enz. zijn. Groot moet het geduld en de volharding van COURTALON geweest zijn. Dan alles is zoodanig ineengedrongen, doordien ook bergen en bosschen niet vergeten zijn, dat het de oogen doet schitteren en men uren noodig heeft tot het ontcijferen van ééne kaart.

4. De Atlas van LESAGE, gedurende het Keizerrijk uitgegeven, is te veel in aller handen om er over uit te wijden. NAPOLEONS bewondering voor dien Atlas kende geene grenzen. Hij verzekerde op St. Helena aan LAS CASES, dat, zoo hij zijn' arbeid beter gekend had, hij de scholen met exemplaren zoude overstelpt (geinundeerd) hebben. Hij omvat, als men weet, de gansche geschiedenis, doch moet meer den naam van tijd- en geslachtrekenkundigen Atlas voeren dan van geschiedkundigen. Van de kaarten verdienen toch vele aanbeveling, als van Frankrijk met de verschillende vergrootingen en de aanwijzing door

kleuren of zulks door verovering, huwelijk, verbeurdverklaringen enz. is geschied, of die van Engeland met de togten van KAREL I, II en den Pretendent en aanwijzing van de geleverde veldslagen door kleine vlaggen.

5. *Atlas des Familles. La France géographique, industrielle et historique par Heck et Pleé avec des Cartes physiques, politiques et historiques, le plan de Paris, etc. Paris 1838.*

Dit werk, hoewel zeer weinig kaarten bevattende, heeft zoovele verdiensten om de duidelijke en doelmatige wijze van uitvoering, dat men het, in sommige opzichten als model voor zoodanigen arbeid mag aanzien. Het vangt aan met cenige algemeene denkbeelden over meetkundige en eigenlijk gezegde aardrijkskunde en nadert zoo tot die van Frankrijk. De natuurkundige aardrijkskunde wordt eerst overzien, de kusten, de bergen, de rivieren, en een kort berigt gegeven van delfstoffen, dieren en planten in Frankrijk. Daarna volgt de staatkundige aardrijksbeschrijving (*géographie politique*) verdeeld in ethnographie of oorsprong des Franschen volks, waarop een zeer goed geschreven overzicht der geschiedenis tot aan 1830 die afdeeling besluit.

Daarna komt eene statistieke beschrijving onder den titel van *Etat politique, administratif, militaire, communal, agricole et industriel de la France*, bevattende de bevolking, de constitutie, het onderwijs, de godsdienst, marine, coloniën enz.

Dan volgen de kaarten, niet meer dan zeven in getal, doch fraai en duidelijk uitgevoerd zonder overlading.

1. *Carte naturelle de la France*, waar enkel de bergen, rivieren enz. worden aangewezen zonder namen van steden of dorpen. Stroomen en bergketenen worden in klassen onderscheiden en daarnaar breeder of donkerder voorgesteld.

2. *La France monarchique avant 1789*. Aan den kant is de wijze aangegeven hoe de verschillende provinciën onder de Fransche Koningen zijn gekomen. Beter had men dit door kleuren kunnen te kennen geven.

3. *France constitutionnelle divisée en 86 departements* en door kleuren in vijf streken of *regions* onderscheiden, *du Centre, du Nord etc.*

4 en 5. De platte grond van Parijs en de voornaamste steden, allen op dezelfde schaal om de onderlinge grootte te kunnen vergelijken.

6. De gedeelten van den 'aardbol waar de Fransche coloniën liggen in een' cirkel en daarom heen spiciaalkaartjes van dezelve met het plan van Constantine en Algiers.

7. De kusten van Frankrijk aan de middellandsche zee met de geheele Colonie Algiers, de stoombootwegen van en naar de kusten van Frankrijk.

Het werk wordt besloten door eene uitgewerkte beschrijving der vijf streken (*regions*) alwaar bij ieder Departement wordt stilgestaan. Deze Atlas is niet voor geleerden, maar beantwoordt volkomen aan den titel *Atlas des Familles*. Iedere school, in ieder land behoorde eenen dergelijken te bezitten.

6. Bijzondere vermelding verdient als vervaardiger van geschiedkundige Atlassen A. HOUZÉ die

deze voor het werk *Le Monde* gereed maakte. Van 1859 tot 41 gaf hij: *Atlas historique de la Terre sainte, de l'Angleterre, de la France, de la Grece et de l'Italie, de l'Espagne, de l'Allemagne, de la Suisse et des Pays bas*, van de Noordsche rijken en als werelddeelen van Azia, Afrika en Amerika. — Deze kaarten zijn soms veel in getal als 14 voor het heilige land, 30 voor Frankrijk, 12 voor Duitschland enz. Bij die allen is zijn systeem om enkel de staatkundige verdeeling te geven in de tijdperken, die de geschiedenis zelve aanwijst; niet enkel naar eeuwen. Hij heeft gevoeld, dat hij geene enkele aardrijkskunde moest geven en dus alleen de voornaamste plaatsen aangeteekend. De oorden, waar in ieder tijdperk iets zeer merkwaardigs voorviel, heeft hij onderschrapt en aan den kant door nummers den uitleg gevoegd, zonder zich met de afteekening van krijgstogten bezig te houden. In zijne kaarten van Duitschland wordt ook ons land begrepen, en, zoo als bijna altijd, daarin zeer mishandeld. Water vindt men in Noordholland of Friesland bijna niet. Geene Volksstammen dan de Friezen en eenmaal de Warners in Friesland; hier en daar een enkele vaste plaats als Arenatium, Trajectum en reeds in 843 Rotterdam, dat dus een ceuw of vier ouder wordt. Nu en dan is, hetgeen bij de onderstreepte namen gelezen wordt, juist, als Dorestadt waar PEPIJN de Friezen overwon. Dokkum, de dood van BONIFACIUS 755, doch ook Meldenblick, waar WILLEM van Holland 1256 stierf. Voor ons land beteekent dit dus niets,

daar het enkel als een toegift op Duitschland voorkomt.

Dit is hetgeen mij bekend is nopens de Franschen. Gelijk in bijna alle takken van kennis hebben de Duitschers hier veel en, met oneindig meer geleerdheid, gedaan.

Duitschers.

7* In 1743 verscheen in Duitschland bij de erven HOMAN een Atlas uit drie deelen bestaande. Het eerste gedeelte was niet bij 't exemplaar dat ik zag, doch wordt in den opgegeven inhoud geheten *Sciagraphiam historiae univ. politicae auctore viro JOH. MATTH. HASIO*. Het tweede bevat korte Chronologische tabellen van 0-1740 Het derde deel 28 kaartjes, wier schaal echter zeer klein is, welke de wereldrijken van Sesostris, Alexander, de Romeinen, Duitschers aangeeft naar de onderscheiden vervormingen. 'T zijn alleen de groote verdeelingen met grenzen veel naauwkeuriger getrokken dan mogelijk was, als bij Lotharingen, waar die zoo uiterst moeilijk te bepalen zijn. Ons land is, uti semper, verkeerd voorgesteld en de Zuiderzee onder de zonen van LODEWIJK den Vrome reeds open.

8. Groote verdiensten heeft zich ten deze verworven, de, in 1827 overledene, Leipziger Hoogleeraar CHR. KRUSE. In 1802 begon hij zijn Atlas zur *Übersicht der Geschichte aller Europäischer Länder und Staaten von ihrer ersten Bevölkerung an bis zu den neuesten Zeiten* en voleindigde die in 1818. Na zijn' dood zette zijn zoon Pfr. FR. KRUSE zijn vaders arbeid voort. De door dezen bezorgde vierde uitgave (*Halle*

1827 fol.), die thans door eene vijfde gevolgd is, ligt voor mij. Zij bestaat uit geschiedkundige tafelen, die na korte vermelding van 2000 voor tot 100 na Christus, eerst dan uitgebreid worden en tot 1833 voortgeret zijn; met tusschengevoegde geslachtekenkundige tabellen. Deze tafels waren niet het ligtste gedeelte van KRUSE'S arbeid. Zij zijn met ongelooflijke vlijt zamengesteld, doch hebben geene regtstreeksche betrekking tot onze beschouwing. De kaarten zijn allen van Europa op de zelfde schaal, iets dat zeer aan te bevelen is, en beginnen met 400 na Chr. Bij het slot van iedere eeuw wordt eene andere gegeven. Op het laatst alleen met die wijziging dat na 1700, 1788 volgt en dan twee van 1811 en 1816 het werk besluiten. Togten, onderstreepingen enz. worden er niet op gevonden, maar alleen de vervormingen door staatkundige veranderingen. KRUSE'S plan was om in geene bijzonderheden te treden, maar een *Ueberblick des Ganzen* te geven. Hieraan beantwoordt zijn Atlas voor een groot gedeelte, want nog vollediger zou het overzigt geweest zijn, indien hij zich niet zoo bepaald aan eeuwen had gebonden. Zoo missen wij nu b. v. de verdeeling van Verdun van 843, enkel omdat die tusschen 800 en 900 invalt. Engeland in 1000 en in 1100 vertoont bijna dezelfde gedaante en toch hadden de Noormannen er alles door elkander geworpen.

Als onze stamgenoot had ook KRUSE omtrent ons land naauwkeuriger moeten zijn. Bij hem kan KAREL de Grootte, des verkiezende, zijn

Pascha te Rotterdam vieren, en in 1200 verheft reeds Amsterdam het hoofd. Voor ons Vaderland, zoo klein eene plaats op de kaart van Europa beslaande, kon men overigens niets verwachten op eene schaal als deze, waar wij op drie of vier Nederlandsche duimen al onze magt ten toon moeten spreiden.

9. In 1824 werd door F. W. BENICKEN, *Kön. Pruss. Hauptman te Weimar* in folio uitgegeven: *Historischer Handatlas zur Versinnlichung der allgemeinen Geschichte nebst Zeitrechnungstafeln*. Van deze laatsten, in een afzonderlijk 4to boekje, spreek ik niet. De Atlas zelf is zeer slecht uitgevoerd, eensdeels door de kleine schaal, niettegenstaande het groote doch graauwe papier, anderdeels door de onduidelijke gravure. Voor de wetenschappelijke waarde zegt dit minder, en, het niterlijke daargelaten, is BENICKENS Atlas, (voor zoo ver ik weet) de volledigste, omdat hij alle tijden en werelddeelen omvat. Zijn plan was dus geheel anders dan dat van KRUSE en om dat hij zich niet bij Europa bepaalt, en bij 't begin der geschiedenis aanvangt. Daarenboven verdeelde hij niet in eeuwen maar geschiedkundige tijdperken. Hij geeft ons telkens op één blad eene kaart van alle streken die alsdan bekend waren b. v. van X tot 1184 v. Chr. zuidoostelijk Europa, met de landen tot Indostan en de Noordkusten van Africa. Dit alleen is gekleurd, het overige wit gelaten. Bij den voortgang der eeuwen breiden zich de kleuren al meer uit en omvatten eindelijk ook America. De bruikbaarheid ligt het meest in de

speciaal kaartjes, op de groote bladen onder aan geplaatst, waar dan afzonderlijke landen op grooter schaal voorkomen en vooral in de afteekening van krijgs- en zeetogten van vroegeren en lateren tijd, als die der Argonauten, van **ALEXANDER**, **HANNIBAL**, **CAESAR**, der Romeinen in Germanie, die in den 30jarigen oorlog, **NAPOLEONS** ondernemingen enz. De ontdekkingen en scheepvaart der nieuwere volken zijn insgelijks dikwijls aangewezen en daarbij onze **HEEMSKERK** en **VAN NOORT** niet vergeten. Ons land is eenigzins meer dan bij de, vroeger vermelde, schrijvers begunstigd; daar b. v. onder **KAREL MARTEL** het zuidelijk deel van ons land te regt Friesland wordt geheeten en een bijzonder, hoewel zeer klein, kaartje van onzen bevrijdingsoorlog tegen Spanje wordt gegeven. Zoo deze Atlas meerdere kaarten dan 24 bevatte, en de maker meer in bijzonderheden getreden ware, zoude hij eene eerste plaats in deze literatuur bekleeden, die men hem nu ontzeggen moet.

10. Zeer te bejammeren is het, dat een ander Pruisisch krijgsman zijn werk, naar het schijnt, niet voortzet Ik bedoel dat van den voortreffelijken Generaal **RUHLE VON LILIENSTERN** die, door zijne geleerdheid, welligt den volledigsten Atlas zoude hebben gegeven, die nog bekend was. Het is helaas! slechts tot een begin van uitvoering gekomen. In 1827 verscheen te Berlijn: *Graphische Darstellungen zur aelteren Geschichte und Geographie von Aethiopien und Aegypten* von R. v. L. *Text zur Erläuterung des Atlases von IX Blättern mit Charten, Tabellen*

u. s. w. Dit is een eerste gedeelte van een *Universal Historischer Atlas oder anschauliche Darstellung der gesammte weltgeschichte nach wissenschaftlicher Entwicklung von den frühesten Sagen bis auf die gegenwartige Zeit in Charten, Tabellen und anderen graphischen Constructionen Erstes Heft. Aethiopien u. Aegypten bis auf Alexander den Grossen*. In den Text worden, met groote scherpzinnigheid, alle berigten omtrent de vermelde landen gewogen, breed over de, hier zoo bezwaarlijke, tijdrekenkunde gehandeld, de tegenstrijdige opgaven vereenigd of afzonderlijk voorgesteld, zoodat de Text eene gewigtige bijdrage is tot de geschiedenis zelve. De bijgevoegde Atlas bestaat meest in Tabellen, in zoogenaamde tijdstroomen, tijdrekenkundige Tafels en hieroglyphen der Vorstennamen. Vervolgens der wegen, die volksstammen en legers in Egypten hebben gevolgd; eindelijk ook kaartjes van de behandelde landen volgens de verschillende systema's der schrijvers, als Grieken en Romeinen, RENNELL, MANNERT enz. Iets hetgeen groot nut heeft, bij de weinige zekerheid en de gewaagdheid van stellige uitspraken.

11* *Administrativ statistischer Atlas des Preussischen Staats*. Berlin 1828, fol. Deze bevat 22 groote en fraai geplaatdrukte bladen. Het is altijd dezelfde kaart, doch door aan den kant opgeplakte papierstrooken en kleuren onderscheiden. De eerste houdt de wording van den Staat in met de gebiedsveranderingen en vergrootingen. De volgende behelzen kerkelijke, staatkundige, militaire indeelingen, den staat van 't onderwijs,

van de nijverheid, de vruchtbaarheid enz. Door getallen wordt naar de strooken op den kant verwezen. Voor de duidelijkheid, dat hoofdverischte bij al wat kaarten heet, is deze Atlas gewis een der beste.

12* *Geschichtliche graphische Entwicklung des Zuwachsens und der Abnahme des Polnischen Reiches vom Jahre 922 bis 1831 in fünf Karten mit einen Texte durch F. A. VON WITZLEBEN Pr. Lieutenant in Pr. Gen. Stabe. Berlin 1831 fol.* De bijgevoegde tabellen zijn niet uitvoerig maar geven een goed overzicht. De kaarten moesten echter meerder in getal zijn. De uitgever heeft op sommige derzelve te veel willen aanwijzen door regte of schuinsche jaargetallen, waardoor men ligt in verwarring geraakt.

13. Meer bekend is ten onzent: *Bibel Atlas nach den neuesten und besten Hilfsmitteln gezeichnet von C. F. WEILAND, Hauptman, und erläutert von C. ACKERMANN, Archidiakonus. Weimar 1832, 4to.* Na een kort berigt over de bijbelsche aardrijkskunde, volgt de beschrijving van ieder der twaalf kaartjes en de bronnen waaruit die zijn zamengesteld. Daarna een aardrijkskundig woordenboek met vermelding der bijbelplaatsen en de nummers der kaartjes. Vervolgens de kaartjes zelve. De eerste behelzen 't land buiten Palaestina, waarvan in den Bijbel gesproken wordt, de reis der Israëlitén door de woestijn; eindelijk het Joodsche land in de verschillende tijdperken, de reizen van JEZUS en PAULUS en een plan van Jeruzalem. Het voornemen van de uitgevers was voor het algemeen te ar-

beiden. Alles is daarom zeer eenvoudig bewerkt te meer daar GESENIUS te Halle zich bezig hield met een' grooteren Bijbelatlas, die meer voor geleerden bestemd zoude zijn. Of die verschenen is weet ik niet.

14* Van den schrijver onder N° 11 vermeld, verscheen in 1833 te Berlijn fol. obl. *Geschichtlicher Geogr. Atlas von Europa von der Errichtung der ersten Staaten bis zu den neuesten Zeiten oder von 2000 der Welt bis 1832 n. Chr. 16 Tabellen und 15 Karten enthaltend zum Gebrauche für höhere Schulen.* Tot aan Christus' geboorte zijn de Tabellen moeilijk, doordien wereldjaren gevolgd zijn, even als ROTTECK dit verkoos. De kaarten zijn slecht geteekend; ons land heeft steeds dezelfde als de tegenwoordige gedaante. Des schrijvers Poolsche Atlas schijnt de voorkeur te verdienen.

15. Even als van N° 13 zijn bij ons veel Exemplaren verkocht van den *Histor. Geogr. Atlas zu den Allg. Geschichten von Rotteck, Pölitz und Becker.* In 40 colorirten Karten, von JULIUS LÖWENBERG, Freiburg in Breisgau 1839. Het plan, om eerst tien algemeene kaarten van Europa, van Cyrus tot den Parijschen vrede in 1815, vooraf te doen gaan, verdient alle goedkeuring. Daardoor heeft men telkens den algemeenen toestand van ons werelddeel voor oogen. De overige dertig behandelen bijzondere landen, in oude en nieuwe tijden, doch kunnen alleen voor overzichten dienen. De kleine verdeelingen worden voorbijgegaan, en dit is overeen te brengen met des opstellers doel, die zijn' Atlas voor ge-

bruik bij de genoemde algemeene geschiedenissen bestemde. Van daar dat alleen de voornaamste plaatsen worden aangegeven, of zoodanige die merkwaardig zijn door veldslagen, verbonden enz. Daardoor is tevens ruimte gewonnen om op de kaarten zelve de jaartallen der gebeurtenissen bij te voegen. De togten der legers, zoo als bij Griekenland of Duitschland, zijn met kleuren afgezet en dikwijls treft men ook, door geslachtrenkundige tafels, of korte vermelding de geschiedenis der regeerende Huizen aan. Ook aan ons Vaderland zijn twee kaartjes gewijd. Een van KAREL den Stoute tot den Munsterschen vrede. Een ander van daar tot den tegenwoordigen tijd. Men vindt bij sommige steden als: Antwerpen, Gent, Delft, Utrecht, jaartallen gevoegd, om beleg, opstand, moord van WILLEM I of Unie aan te wijzen. Overigens zijn zij van weinig beteekenis voor den Nederlander. De vreemdeling, doorgaans zeer onwetend omtrent ons land, kan er eenig oppervlakkig nut uit trekken. Ik beschouw den arbeid van LÖWENBERG toch als een geschikt hulpmiddel voor den beschaafden lezer eener algemeene geschiedenis.

16. Het geeft een zeer gunstig denkbeeld van de opleiding voor krijgslieden in Duitschland, als wij zien, hoezeer deze zich in het vak van geschiedenis bevljigten. N° 9, 10, 12, 13 en 14 zijn toch allen door Kapiteins of Luitenants opgesteld, en tot denzelfden militairen stand behoort hij, die door zijne grondige kennis een eerste plaats bekleedt, de Beijersche Oberlieutenant R. VON SPRUNER. In 't begin van 1837

verscheen in 4to obl. de eerste aflevering van zijn' *Histor. Geogr. Handatlas* sedert met drie volgende vermeerderd, in 't geheel 34 kaarten. V. SPRUNER schijnt mij na RUHLE de eerste te zijn, die zijne roeping begrepen heeft. In zijne *Vorbemerkungen* ontwikkelt hij zijne wijze van zien over Hist. Atlassen.

• Mijn arbeid" zegt hij: • mag ik vertrouwen, • verschilt van hetgeen men gewoonlijk Hist. At- • lassen gelieft te noemen. Men vindt daar ge- • woonlijk den omtrek van het land, den naam • van de plaatsen meest in de geschiedenis ver- • maard, uit het eerste het beste handboek ge- • nomen, schrijft datums en jaartallen op de • kaart, gelijk men die in de boeken vindt en . . . • klaar is de historische kaart. Zoo iets kan • voor beginnenden eenig nut hebben, dat geloof • ik gaarne; maar het is zeer ver van hetgeen • mij als ideaal van een' geschiedkundigen Atlas • voor oogen zweeft, en evenmin zal het hun, die • dieper in het vak zijn doorgedrongen, kunnen • voldoen."

• Een Hist. Atlas, gelijk die wezen moet, be- • hoort, als eene geschiedenis, uit de bronnen • zelve bearbeid te worden; moet die als terugkaat- • sen, en aanschouwelijk voorstellen wat daar • verhalender wijze gezegd wordt. Hij moet niet • alleen de merkwaardige plaatsen der tijdperken • aantekenen, maar ook, uit zuiver geschiedkun- • dige oorkonden, de veranderende gedaante des • lands, deszelfs verdeling, de woonplaatsen der • belangrijkste geslachten. Met één woord voor • het verledene moeten de kaarten die eigen-

• schappen hebben, welke wij in eene goede geographische kaart van onzen tijd vorderen. En hoewel ik niet dwaas genoeg ben om te meenen, dat ik dit doel zou hebben bereikt, ik heb er toch ernstig naar gestreefd."

En dat dit waarheid is blijkt uit hetgeen VON SPRUNER ons reeds geleverd heeft. Dit bestaat uit afleveringen met kaarten bij welke afzonderlijk gedrukte *Vorbemerkungen* zijn gevoegd, die de kaarten eenigzins toelichten. Na de voltooiing van zijn Atlas wenscht hij een handboek van de middeleeuwsche aardrijkskunde uit te geven tot volledig verstand van al wat men in den Atlas vindt. Het geheel van denzelfden zal uit 83 kaarten bestaan, Europa en de landen onmiddellijk daarmede verbonden insluitende als: Noordamerica, Hoogasiën, Oostindien, het Heilige land enz. De tijd is van den ondergang des Romeinschen rijks tot het tegenwoordige. Op de kaarten zelve vindt men geene inschriften of jaartallen om geen verwarring te maken, wel kleine afbeeldingen van enkele steden, als Parijs in de verschillende tijdperken, slagvelden of bijzondere, alsdan meer uitgewerkte landstreken. Aan Nederland schijnen geene afzonderlijke kaarten te zullen worden gewijd. Alleen wordt ons, en dan nog als *Nebenkarte*, dus op kleiner schaal, het gebied van KAREL den Stoute toegezegd. Op de kaarten van Duitschland, die reeds uitgekomen zijn, wordt ons Vaderland toch met oneindig meer zorg dan bij al de voorgaande schrijvers behandeld, hoezeer er vrij wat aanmerkingen op te maken zouden zijn en ons land ook

te veel als bijwerk voorkomt, dan dat de voorstellingen eenigzins bij de behandeling eener bijzondere Vaderlandsche geschiedenis zoude kunnen voldoen.

Op de kaart: *Altgermanien* van 480 wordt de vroegere plaatsing van enkele volksstammen in ons land aangeduid. Met bevreemding zien wij daar de Caninefaten ten westen en noorden rond het Flevomeir, een meening van JUNIUS door CLUVER reeds voor twee eeuwen wederlegd. Mannaritium ligt aan hetzelfde meir. Forum Hadriani is in de streek van Haarlem. Van waar V. SPRUNER bijzonder dit laatste had, kan ik niet nagaan.

Op de kaart: *Deutschlands Kirchliche Eintheilung im 16 Jahst., mit Angabe der aeltesten und vorzuglicheren Klöster*, worden die van ons Vaderland ook opgegeven. Wij mogen hier alleen de voornaamste verwachten. Egmond, Rijnsburg, Ostbrok (Oostbroek) zijn opgeteckend, doch het zoo beroemde klooster van Windesheim bij Zwol, dat van Mariendaal bij Utrecht zijn vergeten.

Op het blad: *Deutschland unter de Sachs. und Frank. Könige und Kuiser bis zu den Hohenstaufen*, dus 1140, wordt het Graafschap Holland aangeduid als tot Texel uitgestrekt. Verder dan Haarlem ging toen de naam Holland niet, doch dit is van weinig belang. VON SPRUNER verdient lof, dat hij, niet zoo als anderen, onze nieuwe steden als Amsterdam en Rotterdam in de vroege middeleeuwen plaatst, maar die eerst na 1173 stelt. Deze kleine vlekken uitgezonderd, moet men versteld staan over het reuzenwerk;

vooral daar de schrijver somtijds, als bij Italiën, volstrekt geen voorgangers had en het geheele gebouw alleen moest optrekken. De eenige algemeene aanmerking zoude de te groote zamendringing van verschillende tijden op ééne kaart zijn, waardoor men de door elkander loopende kleuren niet goed kan onderscheiden, als b. v. bij de bekende deeling van *Verdun* in 843, is op dezelfde kaart die van 870 aangegeven en daardoor der duidelijkheid nadeel gedaan.

17. Dezelfde VON SPRUNER gaf in 1838 te Gotha, 4te obl. *Hist. Atlas zur Geschichte von Bayern*, 7 kaarten bevattende van de vroegste tijden tot aan den tegenwoordigen. Ontzettenden arbeid moet ook dit werk den vervaardiger gekost hebben; dan ook hier is het te berispen dat er te veel op een blad geplaatst is, hetgeen vooral in het oog valt bij eene staatkundige verdeling als die van het verbrokkelde Duitschland.

18. Naauwelijks onder de geschiedkundige Atlassen te tellen is het *Hist. Geogr. Tableau des Oesterreichischen Kaiserstaates* von JOS. HAUFLE, *Wien* 1840 in zeer groot formaat, als uit slechts twee fraai uitgevoerde bladen bestaande. Het eerste behelst geslachts tafelen der Regenten en korte geschiedenis der gebiedsvergrootingen en verliezen. Het tweede blad is de kaart, waarop de gebiedsveranderingen worden voorgesteld. Door kleuren is aangewezen, welke landen door huwelijk, door verovering enz. gewonnen zijn. — Kleine kaartjes op hetzelfde blad wijzen vroegere verdeelingen enz. aan. — Aan den kant vindt men de wapens en de ridderorden afgebeeld.

Met geduld kan men ja! alles nagaan, doch er is zóóveel voor het gezigt gebragt, dat men zich, niet dan met moeite, een goed denkbeeld van 't geheel kan vormen.

Engelschen.

19. In de vorige eeuw is in Engeland een Bijbelatlas uitgegeven, waarvan ik niets heb kunnen te zien krijgen. — Het eenige mij bekende werk hier behoorende, (misschien zijn er meerdere) is: *An Historical Atlas in a series of Maps of the World as known at different Periods* by EDW. QUIN, Lond. 1830. Zoo men de keurige uitvoering dezer een en twintig kaarten in aanmerking neemt, kan men zich reden geven waarom men f 42 voor dezen Atlas betalen moet. Alles is op zijn Engelsch, dat is uiterst net gedrukt en gegraveerd. QUIN heeft een bijzonder stelsel gevolgd. Hij vertoont in de opvolging der tijden alleen dit gedeelte van de aarde 't welk toen bekend was. Zija standpunt is dat van het Mozaïsche verhaal. De eerste kaart is geheel met zwarte wolken overtoegen, slechts eene kleine opening is er, daar zien wij Eden. — De tweede bevat den tijd van MOZES. De wolken zijn iets meer verwijderd. Egypte, Canaän, Assyrie enz. zijn uit de duisternis getreden. De nevelen trekken al meer weg en het tijdperk van Augustus vertoont Zuid- en Middeneuropa, Midden- en Zuidazie en het noorden van Africa. Op de laatste kaart eindelijk worden al de landen van den aardbol op eene platte mappemonde voorgesteld en de wolken zijn geheel weggevaagd. Daar de schaal zoo klein is dat ons vaderland slechts op

een nederl. duim aanspraak maakt, was de zamenstelling van dezen Atlas niet moeilijk. De opsteller had zich met geene onderverdeelingen maar slechts met de massa's bezig te houden. Bij iedere kaart is een overzicht van het tijdperk gevoegd. Uit de voorrede van QUIN zoude men moeten besluiten, dat er, in 1830 althans, nog niets goeds, in dit vak, in Engeland bestond, en geen hoog denkbeeld van de geschiedkundige opleiding der jeugd aldaar voeden. • Het is • meest" zegt hij • met de geschiedenis van Griekenland en Rome dat de jongeling zich bezig • houdt, misschien ook met die van Engeland. • Welligt heeft hij eenige kaarten daarbij gezien, • dikwijls op verschillende schaal." — En nu geeft de schrijver, met zeker welgevallen van zijn' arbeid op, hoe hij de wereld op 21 verschillende tijden voorstelt enz.

Zoo men dezen Atlas met die der Duitschers vergelijkt, zinkt zij geheel in het niet. Het is te wenschen dat de jeugdige Britten sedert 1830 betere hulpmiddelen zullen hebben verkregen.

Nederlanders.

Zoo wel voorzien onze letterkunde is in stad- en dorpsbeschrijvingen, met en zonder afbeeldingen, in kaarten, het geheel of afzonderlijke deelen van ons Vaderland voorstellende, zoo schaars is er iets aan te wijzen dat den naam van geschiedkundigen Atlas zoude kunnen dragen. Te meer is dit te verwonderen, daar wij reeds voor omtrent anderhalve eeuw een werk aantreffen, dat de grondslag scheen te zijn waarop men slechts had voort te bouwen. Ik bedoel

20. Het werk van den Groningschen Burgemeester **MENSO ALTING**, die in 1713 overleed. In 1697, dus vroeger dan al de genoemde, kwam in Amsterdam bij **WETSTEIN** in folio uit: *M. ALTING descriptio secundum antiquos Agri Batavi et Frisii una cum conterminis sive notitia Germaniae inferioris cis et ultra Rhenum qua hodie est in ditione VII Foederatorum, representata Tabb. Geogr. V, etc.* De aanleiding tot dit hoogstverdienstelijk, geleerd en grondig werk was eenvoudig deze. **ALTING** ontwaarde bij zijne studiën hoe verbazend uiteenlopend de gevoelens van in- en uitheemschen over de oude aardrijkskunde van ons land was, en hoe onmogelijk het was zich daarom een goed denkbeeld te vormen van de vroegere gesteldheid onzer streken. Hij besloot dan, met voorbijgang van 't geen de nieuwen gezegd hadden, enkel de oudheid zelve te raadplegen en ontwierp, alleen voor eigen gebruik, eene kaart met de woonplaatsen der Friezen, Batavieren en hunne bondgenooten. Zijne vrienden spoorde hem ter verdere bewerking en uitgave aan. In 1697 dan was het eerste gedeelte gereed. Het bestaat uit vijf kaarten, den toestand vóór en onder de Romeinen bevattende, benevens eene van Germanie volgens **PTOLEMAEUS**. Het tweede folio deel volgde in 1701. Men staat versted, als **ALTING** ons verzekert, dat dit de vrucht was van slechts ééne winter. En als men daarbij bedenkt, dat hij reeds in de zestig jaren was en nog de bezigheden van zijn ambt te verrigten had, klimt de bewondering voor zijne vlijt en volharding. Hier hebben wij nog negen kaarten,

aanvangende met de volksverhuizingen en eindigende in de 13de eeuw. Behalve de kaarten heeft men in alphabetische rangschikking al de namen van plaatsen, rivieren enz. met vermelding der schrijvers, waar zij genoemd worden, de naamsafleidingen enz. Als eene eerste poging verdient **ALTINGS** werk den grootsten lof en dank en is van het uitgestrekste nat voor hem, die Nederlands toestand in de verschillende tijdperken wil kennen. Overigens zoude het wenschelijk geweest zijn, dat **ALTING** bij iedere kaart eene kleine verhandeling of berigt gegeven had, in plaats van zich enkel bij de alphabetische opgave te bepalen, ook dat hij de tijdperken nauwkeuriger had aangewezen. Het opschrift: *sub Ottonibus, sub Henricis, sub Suevis* doen de gedachten dikwijls in het onzekere omtrent de tijdsbepaling rondzwerven. Daarenboven is er geen aanwijzing omtrent de vergrooting of inkrimping der Provinciën, b. v. de veroveringen van Holland op Utrecht, den aanwas van het eerste door het winnen van de streek rond Dordrecht enz. — Duidelijk of gemakkelijk voor het gebruik, ook door het gemis van kleuren, is deze Atlas niet. Het is niet te vergen, dat hij aan de tegenwoordige behoefte zoude voldoen. Latere onderzoekingen omtrent Zeeland en Friesland geven ons andere uitkomsten dan **ALTING** had verkregen.

21. Hoezeer niet tot onzen bodem betrekkelijk, verscheen in 1757 een, in vollen nadruk, geschiedkundige Atlas, door een' Nederlander vervaardigd, die van Palaestina namelijk door den

kundigen **W. A. BACHIENE**, Hoogleraar te Maastricht. Bij zijne heilige geographie voegde hij eene verzameling van twaalf kaarten, die zeer doelmatig zijn en waaruit **WEILAND** (N° 13) veel heeft kunnen putten. Een blad met de natuurlijke gesteldheid van Canaän gaat vooraf; daarna volgen de verschillende tijdperken voor en na de komst der Israëlitien tot op de Romeinen. De gebiedsvergrootingen b. v. onder **SALOMO** zijn duidelijk aangewezen door de kleuren. Eindelijk de landen der oude wereld met de Joodsche benamingen. Egypte en de woestijn met den togt der Israëlitien naar Canaän; ten laatste de Perzische, Babylonische heerschappijen enz. ter opheldering van de Profetien en Geschiedenissen. Zoo men het oog op dit werk van den onvermoeiden **BACHIENE** slaat moet men zich op nieuw verwonderen, dat noch hij, noch iemand anders op de gedachte is gekomen, om iets diergelijks voor ons Vaderland te beproeven.

22. Dezelfde schrijver gaf in 1767: *Nieuwe Kerkelijke Geogr. Zak- en Reisatlas der vereenigde Nederlanden en der Generaliteit ingericht naar de Kerkelijke verdeling dezer landen in synoden en klassen*. De verdeelingen zijn door kleuren nauwkeurig aangewezen. Eerst heeft men een, algemeene kaart van het kerkelijk bestuur, daarna de bijzondere met aanwijzing door teekens der plaatsen waar synodale vergaderingen worden gehouden, en voor de klassis van Maastricht waar gereformeerde gemeenten aanwezig zijn.

23. Geheel tot ons onderwerp behoort: *Atlas*

Historique de la Belgique ancienne et moderne depuis Jules Caesar jusqu'a nos jours par J. JUS-SERET Professeur a l'Institut géographique de Bruxelles Brux. 1836. De schrijver meldt ons in zijne voorrede, dat het vervelende, terugstootende en soms wanhopende van zijn taak hem niet heeft afgeschrikt; maar hij, gedurende zes jaar, met volharding heeft voortgewerkt aan een' arbeid, die hem nuttig voorkwam door zijne nieuwhed.

In België had hij dus geene voorgangers. Het werk wordt geopend door een kort geschiedkundig overzicht, daarna eene natuurkundige beschrijving van oud België; vervolgens eene vrij uitgewerkte beschrijving voor ieder der veertien kaarten. De eerste vertoont ons België tijdens CAESAR, in de zesde is men tot 959 genaderd, doch dan volgt, als door een tooverslag, N° 7 het Huis van Bourgondie in 1430. Behalve dezen oversprong zijn de volgende tijdperken geregeld; de laatste kaart bevat België in 1831. Zoo men hier alleen aan staatkundige verdeelingen hecht is de inrigting goed, de kaarten zijn duidelijk gekleurd, doch men mist voorname veranderingen b. v. de verdeling van 843 onder de zonen van LODEWIJK den Vrome. Bij de kaart van 1430 is niet aangewezen wat al of niet aan FILIPS den Goede behoorde, en men zoude meenen, dat de Stichten en Gelderland hem reeds gehoorzaamden. Het is alleen door den uitleg der kaart, dat men beter onderrigt wordt. Zoo is het met die van de Oostindische bezittingen van het Koninkrijk der Nederl. in

1815, die niet goed gekleurd is, terwijl ook de overige buitenlandsche bezittingen vermeld had den moeten worden. Buiten het staatkundige wijst een blad de afperking der twee talen in België aan, waar de grenzen toch te algemeen getrokken zijn.

Hoezeer JUSSERET zich meest tot België bepaalde, komt Noordnederland nu en dan voor. De gedaante van ons Zeeland tijdens CAESAR is, als gewoonlijk, weder misteekend en te veel land verondersteld, even zoo in ons Noorden. Daarenboven is slechts hier en daar eene vaste plaats aangewezen. Voor de gesteldheid van Noordnederland heeft deze Atlas geene waarde. Dit lag ook niet in des schrijvers plan.

24. De eenige ons bekende Geschiedkundige Atlas van de Nederlanden in 't algemeen werd enige jaren vroeger te Brussel uitgegeven onder den titel van: *Atlas des Pays bas, représentant l'état géographique et politique des XVII Provinces aux différentes époques de l'histoire par P. C. VAN DER ELST Brux. 1831 folio.*

Even als in den voorgaanden begint het werk met eene beschrijving van ieder der volgende vijftien kaarten. De tijd is van CAESAR tot 1815. — Hoezeer de uitvoering minder is dan bij JUSSERET, levert VAN DER ELST toch meer, eensdeels door Noordnederland in zijn plan te begrijpen, ten anderen door nog bijzondere kaarten te geven van de geestelijke verdeelingen, als: die vóór de oprigting der nieuwe Bisdommen onder FILIPS; de opgave dier Bisdommen; de Diocesen onder 't Fransch bestuur en de nieu-

we Bisdommen van 1827, waarbij de grenzen toch weder te algemeen en onvolledig zijn. Dit zelfde geldt omtrent de kaarten van onze vereeniging met NAPOLEON's gebied, waar sommige Departementen zelfs geheel verkeerd zijn geteekend. — VAN DER ELST heeft ook niet veel beter denkbeeld dan de meesten wegens den vroegen natuurlijken toestand onzes lands. Aan onze westkust deelt hij wel den Rijn in meerdere takken en vergeet de Middellzee in Friesland niet, doch onderstelt in den Romeinschen tijd te veel vast land in Zeeland, Friesland en Noordholland. Ook de volksstammen zijn niet op behoortelijke plaats als de Caninefaten en Batavieren noordelijk van der Katwijkschen Rijn; de Marzaten in het tegenwoordige Zuidholland en Gelderland. Daarenboven zijn de kaarten algemeen en te veel op elk derzelve aangewezen dan dat men eene duidelijke voorstelling zoude verkrijgen. Uit deze verschillende opmerkingen, die met vele te vermeerderen zouden zijn, zal het wel blijken dat deze Atlas geenszins in de bestaande behoefte voorziet.

Dit is dan hetgeen ter mijner kennisse is van de literatuur der geschiedkundige Atlassen. Den Bijbelatlas van den Heer VAN SENDEN en den Encyclopedischen van den Heer BRANDT ESCHAUZIER gaan wij met stilzwijgen voorbij, als beide nog onvoltooid en zeer bekend.

III. Nu wenschte ik iets mede te deelen omtrent het plan van eenen nieuwen geschiedkundigen Atlas voor ons Vaderland.

Ontbreekt het bijna geheel aan zoo iets in ou-

ze letterkunde, zooveel te meer bronnen en, zoo de Duitschers zeggen, *Vorarbeiten* bezitten wij, doch daaruit ontwaart men te meer hoezeer de gevoelens uit een loopen. Wij hebben kaarten van vroegere gesteldheid in VAN LOONS aloude Holl. historie, in WAGENAAR, KLUIT, ENGELBERTS, BILDERDIJK, AREND. Niet slechts in kleine bijzonderheden, maar in den geheelen vorm van het land, en den loop der rivieren wijken zij aanmerkelijk van elkander, om niet van den twist tusschen KLUIT en BENT over den Rijnloop te spreken. Het is trouwens natuurlijk, dat bij de onzekere berigten, die ten grondslag moeten dienen, geen volkomen overeenstemming kan plaats hebben. Het zal dan nuttig kunnen zijn de verschillende gevoelens nogmaals te toetsen, op nieuw met de bronnen te vergelijken en daarna een slot-som op te maken. Mijn voornemen is dan, om voor den vroegsten tijd, op ALTINGS voetspoor, klassieke schrijvers op nieuw te onderzoeken; bij den lateren gebruik te maken van de gift-brieven, charters en kronijken, PERTZ, KLUIT, VAN MIERIS, BONDAM, NIJHOFF daartoe te doorloopen. Bij de geestelijke verdeelingen en gestichten de kerkelijke oudheden van VAN HEUSSEN en VAN RUIJN te raadplegen; bij den nieuwen tijd de staatkundige veranderingen of naar bestaande kaarten of naar de geschrevene berigte zamen te stellen, en vooral acht te geven op al die hoogstgewichtige verspreide opstellen in onze genootschappelijke werken, als het Zeeuw-sche genootschap, de Maatschappij van wetenschappen te Haarlem, de Academie te Brussel,

het Instituut enz. vooral niet voorbij te zien, wat schrijvers als VAN LOON, CANNEGIETER, PALUDANUS, LIMBORCH, WESTENDORP en REUVENS, SCHELTEMA, v. DOORNINCK, HERMANS enz. en onze Volksalmanakken, deze Overijsselsche boven aan, geleverd hebben, tevens onze talrijke plaatsbeschrijvingen zooveel mogelijk te gebruiken.

Naar hetgeen ik er mij van durf voorstellen zoude de Atlas zich nagenoeg aldus voordoen. —

Dezelfde kaart, behalve bij de buitenlandsche bezittingen, zal steeds gebruikt worden, dat is: ik wilde (op de schaal van die voor het Koninkrijk Holland bij ALLART en RUIS van 1809) eene met rood gestipte kaart doen vervaardigen, de tegenwoordige verdeelingen der gewesten, doch zonder letters of namen, bevattende. Dit is de grondslag; daarop zullen nu met andere kleuren de grenzen zoo natuurlijke als staatkundige telkens worden aangegeven, en het noodige daarop worden geplaatst als:

I^{ste} kaart. Ons vaderland vóór de Romeinen dus tot 57 voor Christus. Men zal daarop vinden den waarschijnlijksten toestand der rivieren, meiren, plassen, wouden enz.; de meerdere uitgestrektheid der kust aan 't westen, de plaatsing der volkstammen, de Hunebedden. —

II. Onder de Romeinen, van 57 v. Chr. tot in de vijfde eeuw. Hier de inrigtingen der Romeinen, hunne vaste plaatsen, dijken, vaarten en heirwegen. Op kleine afzonderlijke kaartjes op het zelfde blad: een gedeelte van Peutingers kaart naar MANNERT; de grondslagen van Brittenburg naar CANNEGIETER: de kaartjes van WAGENAAR, ENGELBERTS en de St. SIMON.

III. Het tijdperk tot aan het erfelijk worden der groote leenen omtrent 900. De verre uitbreiding der Friezen; de landen der Anglen en Saxen; de voortgang der Frankische heerschappij en de cindelijke inlijving. Afzonderlijke kaartjes: de verdeeling van 843 en 870.

IV. De 10de eeuw, met de giften aan de Graven van het latere Holland, en de overige groote leenen. De kerken en kloosters. Afz. kaartjes: die van BILDERDIJK en KLUIT.

V. De 11de eeuw met de wording van 't eigenlijke Holland; de veroveringen op het Sticht; de vergrooting van Gelderland.

VI. De 12 en 15de eeuw. De veranderingen door de groote overstromingen; de inlijving van Westfriesland. Door kleuren zal worden aangegeven welke streken onmiddellijke rijkseenen, welke achterleenen zijn; welke als feudum commune worden bezeten. De door veldslagen merkwaardige plaatsen zullen onderstreept zijn. Afz. kaartjes: de oorlogen met de Westfriezen; die van 't Sticht tegen Holland en Gelder; van WILLEM I met VAN LOON; de togt naar Damiate van WILLEM I.

VII. 14 en 15de eeuw. Door kleuren de streken door de Vlamingen in 't begin der 14de eeuw bezet; de landen onder de Bourgondische heerschappij. De overstroming van 1421. De Hansesteden worden aangeduid. Op Afz. kaartjes: Henegouwen; het gebied van KAREL den Stoute ook de eigenlijke Bourgondische landen in het tegenwoordige Frankrijk. Het tooneel der laatste veldslagen van KAREL den Stoute.

VIII. De 16de eeuw tot 1668. De trapsgewijze vorming van het gebied van KAREL V. Op kleine kaartjes: al zijne Rijken; de oude geestelijke verdeeling; de nieuwe Bisdommen.

IX. 1668—1600. Door kleuren de landen in 1579 onder de Unie of de Spaanschen. Afzonderlijke kaartjes: het beleg van Leijden, Alkmaar, Haarlem en Antwerpen. De stellingen der legers bij Nieuwpoort. De slagen van Heiligerlee, Mook en op de Zuiderzee op de groote kaart.

X. 17de eeuw. De kerkelijke verdeeling der Gereformeerden. De Hoogeschoolen en Athenaea. De gebiedsvergrooting in de Generaliteitslanden. Afz. kaartjes: het beleg van den Bosch en van Groningen; de togt naar Chattam; de indijkingen der meiren in Noordholland, de Haarlemmer meir. Op de groote kaart de streken door LODEWIJK XIV ingenomen.

XI. Onze buitenlandsche bezittingen met aanwijzing der trapsgewijze aanwinsten en verliezen. De togten onzer zeevaarders.

XII. 18de eeuw. De staatkundige verdeeling van 1798. Op Afz. kaartjes: de Barriëresteden; de bezittingen aan de Maas; die van het huis van Oranje-Nassau; de Spaansche Nederlanden; met aanwijzing der veldslagen van 't laatst der 17de en 't begin der 18de eeuw.

XIII. Het Koningrijk Holland, met de vergrooting in 't noorden en den afstand aan Frankrijk in 't zuiden. Afzonderlijke kaartjes: de herstelling der oude grenzen in 1801. De landing der Engelschen in Noordholland.

XIV. De Fransche Departementen bij de in-

lijving, met de vaste plaatsen door de Franschen tijdens de omwenteling van 1813 bezet. Afzonderlijk kaartje: de Fransche regterlijke indeeling.

XV. De herstelling in 1814 en de verandering in de Provinciale grenzen door besluiten der regeering. Afzonderlijke kaartjes: 't Koningrijk van 1813; de slag bij Waterloo.

XVI. 1830. De afscheiding en regeling der grenzen. Afz. kaartjes: Luxemburg en Limburg; tiendaagsche Veldtocht.

XVII. Buitenlandsche bezittingen in 1830.

XVIII. Regterlijke indeeling van 1838 met de wijzigingen.

XIX. Kerkelijke verdeeling der Gereformeerden. Afz. kaartjes: kerkelijke verdeeling der Roomschen; aanwijzing door kleuren van de godsdienstige gezindheden.

XX. Domeinen en bezittingen van het regeerende Huis. Afz. kaartjes: platte gronden der voornaamste steden met de vergrooting en inkrimping.

XXI. Door kleuren de mindere of meerdere vruchtbaarheid van den bodem; de bosschen, heiden enz. Afzonderlijke kaartjes: als op N° XX.

XXII. De voornaamste overstromingen en dijkbreuken sedert 1421. Afzonderlijke kaartjes: die van 1809 en 1823. Bij ieder kaart zal eene beschrijving gevoegd worden, met opgave der geschriften, waarnaar zij vervaardigd is. Daarbij tevens geslachtrekenkundige tafels der regeerende Huizen. Op den titel de wapens der gewesten en de ridderorden.

Hoogst aangenaam zal het mij zijn, ondersteu-

ning, wenken, teregtwijzing, aanduiding van min bekende bronnen van onze vaderlandsche letterkundigen te mogen ontvangen, om alzoo iets te kunnen toebrengen tot de vervulling van een wezenlijk desideratum voor onze Vaderlandsche Geschiedenis.

Deventer, 5 Nov.
1842.

G. MEES AZ.

SHĀKYA SINHA.

De onderzoeker der godsdiensten van het Oosten bemerkt tusschen de meesten spoedig eene groote gelijkvormigheid, die op eenen gemeenschappelijken oorsprong, welke die dan ook zijn moge, schijnt terug te wijzen. Zij ontleenen dus licht uit elkander, en geen Jood of Christen heeft ooit de studie der overige godsdiensten uit die oorden verwaarloosd, zonder zich eene menigte bijzonderheden in de vormen van de godsdienst zijner belijdenis, ook uit het Oosten afkomstig, onverklaard te laten. Het *Buddhisme* erlangde éénmaal eene uitbreiding, waarvan geen godsdienst, de christelijke niet uitgezonderd, het tweede voorbeeld toonen kan, en zijn invloed was aan die uitbreiding geëvenredigd. In eene menigte gewesten, waar éénmaal Buddha vereerd wierd, heerscht in deze oogenblikken de Islam of het Christendom. Indien de kennis van Buddha dus van belang is om den waren grond der overige godsdiensten in die oorden te leeren peilen, zij is onmisbaar voor de geschiedenis der wijsgeerige stelsels, die aldaar eenmaal bloeiden. Men had bijna alle stelsels der Europeesche scho-

len in het Oosten teruggevonden; alleen die der Sceptici ontbrak nog, en ziet, het is de wijsgeerige opvatting des Buddhisme, die deze gaping aanvult.

Wat mag de reden zijn, dat de kennis van zulk eene belangrijke godsvereering tot heden ten uiterste gebrekkig bleef? De oorzaken zijn even menigvuldig als duidelijk. Het Buddhisme is eene reformatie of ketterij van het Brahmanisme, even als de protestanten, naar dat men 't neemt, eene ketterij of reformatie zijn van het Roomsch-Catholijke geloof. De Brahminen hebben met al de woede der dweepzucht deze mededingers vervolgd, en hunne heilige schriften, zooveel mogelijk, vernield. Zoo gingen de eerste en zuiverste bronnen van bericht verloren, en uit den bedorvenen staat van het tegenwoordig Buddhisme tot zijne oorspronkelijke leerstukken te willen besluiten, zoude zooveel zijn, als de bij éénkomsten der eerste Christenen te willen beoordeelen naar de pracht der St. Pieters kerk te Rome, of de scheiding tusschen armen en rijken in de Gereformeerde kerken te Amsterdam. Voeg hierbij de achterhoudendheid der overgeblevene zonen van Buddha, die geen onheilig oog in hunne gewijde boeken, of in den waren grond hunner leerstukken laten blikken. Het Buddhisme is ook alles behalve eene eenvoudige leer; het is een rijk, zamengesteld en door zijne wijsgeerige spitsvondigheden zeer verwickeld geheel, waarin men niet dan door langdurige oefening tot de eenvoudige oorspronkelijke beginsels opklimt. Eindelijk maakt men den toegang nog

moeilijker door de dubbelde wijze, op welke de leer wordt uitgelegd. Zij heeft eenen diepen [esoterischen] zin voor de ingewijden; zij heeft eenen anderen oppervlakkigen [exoterischen] zin, waarin zij aan de onbeschaafde menigte wordt voorgesteld. Die voorstellingen liggen verwickeld in zinnebeelden, die dikwerf met de zaak verwisseld worden. Beelden gelden ook dikwerf voor bewijzen, en zoo gij b. v. vraagt, hoe de menschen na hunnen dood in het wezen der Godheid kunnen worden opgelost, zal men u antwoorden, gelijk met water gevulde vlesschen, die op het vlak van den meteloozen oceaen drijvende gebroken worden, en alsdan hun ligchaam voor altoos naar den afgrond laten zinken, maar hun water vereenigen met dat van den grooten oceaen.

Alle deze sluijers, die den waren aard van het Buddhisme verbiergen, zijn in eens opgeheven. De heer Hodgson, staatkundige resident der Engelsche Oostindische compagnie in Nepaul (1), die dagelijks misschien twee uren aan zijn ambt heeft te wijden, besteedt den overigen tijd, gelijk 't den zoon van een' Engelschen bisschop betaamt, aan het opsporen der Godsdienstige oudheden van Nepaul en Tibet, en wel met het gelukkig gevolg, dat hij 62 boekdeelen in

(1) *Brian Houghton Hodgson Esq. the Hon. East India Political Resident in Nepaul*, heeft voor eigene rekening gedrukt en aan zijne vrienden geschonken *Illustrations of the literature and religion of the Buddhists* Serampore. 1841.

het Sanskrit heeft opgespoord, die de oorspronkelijke oirkonden van het Buddhisme even als de Euangelien die des Christendoms behelzen, maar te voren niet eens bij name bekend waren. Zelfs de Pandits in de vlakten van Indië ontkenden de mogelijkheid van hun bestaan, toen hun de ontdekking wierd aangekondigd. Bovendien zijn nog over hetzelfde onderwerp door dezelfde nasporingen ontdekt 250 deelen in de taal van Tibet, die te gelijk met de andere in het Sanskrit naar het Aziatisch genootschap te Londen opgezonden zijn, en aldaar den geleerden navorscher voor het eerst de gelegenheid aanbieden, om den lang verlorenen sleutel terug te vinden tot het geloof der Indo-Chinezen, Ceylonezen, Tibetanen, Mongolen, Chinezen, Japaners, mitsgaders van die menigte volkeren, die onder den algemeenen naam van Tartaren bekend staan, en eindelijk van de Himalaya berglieden, die tot Indië behooren. Nog dagelijks worden er meer bronnen van dien aard ontdekt, welke men te Londen met reikhalsend verlangen te gemoet ziet. Ik heb niet één dier boeken gelezen; maar eenige brokkelige berigten van den heer Hodgson, die meer kennis van het onderwerp onderstellen dan welligt iemand mijner lezers zich zal aanmatigen, hebben mij in staat gesteld om eenen blik in den hoofdinhoud te werpen. Die blik was, helaas, vlugtig en onvolkomen, maar wat hij mij geleerd heeft, deel ik hier mijnen lezers mede. Ik hoop van hun eenige toegevendheid in dit duistere onderwerp, en indien zij hier vergelijkingen tusschen het Buddhisme en

het Christendom aantreffen, zullen zij wel zoo liefderijk zijn om zich te herinneren, dat ik hier spreek en moet spreken als Archaeoloog, geenszins als godgeleerde.

Het eigenlijke Nepaul, in tegenoverstelling van het koninkrijk Nepaul, is de groote vallei en hare buurschap aan den voet des Hemáchals, anders genoemd het Himalaya gebergte, het hoogste der aarde. Het vlak der vallei beslaat 400 vierkante Engelsche mijlen, bevolkt met 250,000 inwoners, die verspreid in 250 zoo steden als dorpen leven. Het is alleen de groote vruchtbaarheid van den bodem gepaard met vlijt, die zoo veel menschen voeden kan. Elke roede gronds is hier bebouwd. De wegen zelven zijn niet meer dan voetpaden. De grond geeft telken jare tweemaal zijne vruchten voor den mensch, behalve de rijkste weiden voor het vec. Bovendien daalt een ruime voorraad van levensmiddelen uit de omliggende bergachtige oorden in de groote vallei weder. De aangrenzende dalen beslaan omtrent even veel ruimte, maar zijn dunner bevolkt, tellende slechts 450000 inwoners. De stam der Newars is verre de talrijkste in het koninkrijk, en bewoont uitsluitend de genoemde dalen. Doch behalve de 250000 Newars van de groote vallei zijn er nog 20000 indringelingen, uitmakende het leger, de hoofdbedienden en de priesterschap der nieuwe dynastie, die voor 60 jaren de vallei veroverde.

Het verdient onze opmerking, dat noch de Nepaulezen noch de Tibetanen bij de aankomst der Buddha-zendingen beschaafd genoeg waren

om eenen algemeenen [generiken] naam aan hun land te geven. Het zijn deze zendelingen, die het eerst zoodanige namen uitvonden, en wel in de gewijde en hooggeeerde taal van Indien, het Sanskrit. In het Skrt heet Tibet *Both*, door de Tibetanen veranderd in *Bot-pa*; de Europeesche naam *Tibet* is Persiaansch. *Nepaul* is uit het Skrt *Naipála*; zamengesteld uit *Nai* of *Né*, de zender naar het paradijs, dat is, *Svayambhu*, de eeuwige God, en *pála* (1), bemind; dus het land, wiens beschermgod de eeuwige is. Het Skrt noemt de inwoners *Nepali*, waaruit door de verwantschap van *p*, *f* en *v*, van *l* en *r*, de tegenwoordige naam der ingezetenen *Newari* gesproten is. Deze Sanskritsche namen kunnen onmogelijk van het volk des lands zelve zijn, hetwelk door zijne gelaatstreken, taal, kerkelijke en burgerlijke bouworde, door zijne denkbeelden ten opzichte der vrouwen, en vele bijzonderheden in gewoonten en zeden, eenen uitlandschen oorsprong verraadt. Waarschijnlijk gesproten uit het Mongoolsche bloed zijn zij van over de sneeuw des Himalaya in deze vruchtbare vallei nedergedaald. Daar één der aardsche Buddhas door de kracht des eeuwigen de groote vallei aan de wateren ontwoekerd heeft, is zij daardoor ook zijn eigendom als 't ware geworden. In de volgende sage zal men dit doel even weinig als eene schemerende volksherinnering van den zondvloed op Asiatischen bodem miskennen.

De vallei van Nepaul was rond; diepe wate-

(1) Confer Neerlandorum *Pol*, amasium.

ren bedekten haren bodem; de omringende bergen waren dicht bezet met oude ondoordringbare bosschen. Een heir van ontelbare watervogels wemelde krijschende en vliegende over het ééntonige vlak van dit meir, *Nāga Vāsa* genoemd. Duizenden waterplanten staken hunne bladen of bloemen boven het water uit; alleen de lotus, de type der schepping, was er niet. Eeuwen was Nepaul zoo bedekt geweest toen eindelijk *Vipasiyi Buddha* op ééne zijner godsdienstige pilgrimaadjes, met velen zijner discipelen en Bhikshus [bedelmonniken] aan de oevers van dit meer kwam. Vipasiyi wandelde het meir driemaal rond, zette zich toen neder in het Noordwesten (1), en nadat hij verscheidene zegespraken over den wortel der lotus had uitgebragt, stak hij dien in het water en riep toen uit: „Wanneer deze wortel eenen bloem (2) draagt, zal Svayambhu, de heer der *Aknishtha bhuvana*, geopenbaard worden in den vorm van vuur, en alsdan zal het ziju, dat het meir een bewoond en volkrijk land wordt.” Deze woorden herhaalde Vipasiyi nog eens, en vertrok. Vele dagen daarna wierd zijn woord vervuld. — De sage voegt

(1) *Vāyā-kona*, waaihoek. Fris. *hunk*, angulus.

(2) Het behoort tot het oude volksgeloof onder de Friezen, dat de *Nymphaea* of Plompen, wier breede bladen en heldere witte of gele bloemen op het water drijven, magische planten zijn. Als kinderen in schuitjes varende waren wij zeer voorzigtig in het afplukken en behandelen; want die met een' plompenbloem in de handen viel kreeg dadelijk de vallende ziekte. Het Friesch noemt de bladen *pompe-bledden* en de bloemen *zwanne-blommen*, zwanebloemen. Flores cygnei.

er nog bij, dat op dezelfde plaats, waar de lotus wortelde, de groote tempel van Sambunath [Swayambhu], die in het midden van Nepaul staat, gebouwd is; eene bijzonderheid, die misschien met het altaar, hetwelk Noäh, na het zakken der wateren, den Heere bouwde, in eenig verband staat.

Binnen de grenzen van het koninkrijk Nepaul, gelijk het nu is, worden 10 tongvallen gesproken, allen ruw, zoo als men ze van over de besneeuwde toppen des Himalaya uit Tibet wachten moest, voor dat zij eenige veredeling door de beschaving der sprekers ondergaan hadden. Thans echter zijn zij gewijzigd door de eigenschappen van hun nieuw verblijf, dat aan alle kanten van ontzaghelijke berggevaarten is ingesloten. Zij zijn elkander vrij gelijk als verzwakte of gebrokene afzetsels der algemeene taal, welke de stammen met zich bragten. Nu geven de dialectische verschillen, die er door vaste en afgezonderde woonplaatsen zijn ingekomen, zulk eenen vreemden klank aan de woorden, dat de stammen elkander moeilijk, of in het geheel niet meer verstaan. Het Sanskrit, hetwelk er de Buddhisten als de taal van godsdienst invoerden, werkte hier op dezelfde wijze als het Latijn onder ons. De eerbied voor beiden was zoo overdreven, dat de inlandsche talen als onwaardig veracht en verwaarloosd wierden. Van al de tien tongvallen van Nepaul is er geene dan de Newari taal, in welke eenige boeken geschreven zijn; meest uitleggingen op de leerstukken van het Buddhisme, of vertalingen uit eene vreemde

letterkunde. Evenwel heeft het Newari noch woordenboek noch spraakkunst, waardoor het onderzoek naar den oorsprong dier taal ons zeer moeilijk wordt. Het is op eene bloote lijst van eenige weinige substantiva, door den heer Hodgson medegeedeeld, dat mijne aanmerkingen, die hier achter volgen, gegrond zijn. Overigens heeft de eerbied voor het Sanskrit niet alleen doodelijk op de lands taal gewerkt, maar vooral ook op het geloof der Hindostanners in het algemeen. Het sloot hun de brug af van de beschouwing tot het doen; het scheidde nut van geleerdheid, en stelde de godgeleerden daar in staat om eenen sluijer van geheimzinnigheid, zaamgeweven van enkel bedrog, te werpen over de edelaardige en in hunnen oorsprong zoo practicale en populaire instellingen van de godsdienst, welke dat volk belijdt. Mijne lezers weten, dat het Latijn omtrent dezelfde rol heeft gespeeld in het westersch Christendom.

Tegen deze taal uit het Noorden staat eene mededingster uit het Zuiden over; ik meen een soort van Indisch Pracrit, Khas of Parbattia geheeten, door volkplantingen uit de beneden-vlakten in Nepaul aangebragt van de 13de tot de 18de eeuw. Thans is het reeds zoo verspreid, dat het ten Westen der Kalirivier de inlandsche talen geheel verdrongen heeft, en in de Oosterstreken het rijk met haar deelt. De reden van dit overwigt ligt zeker in de gemakkelijke koppeling der consonanten en het welluidende van het vocalismus; maar niet minder in den genius der dictie en constructie, die zich bijzonder eigent

voor eene gemakkelijke en bevallige uitdrukking. Het Parbattia is net, keurig, vrij rijk in woorden, kort en klaar, en alle kenmerken dragende van het veerkrachtige ras van krijgs- en staatslieden, die het maakten tot datgeen wat het is. Thans is het Parbattia in constructie en in $\frac{8}{10}$ zijner woorden Hindhu, hoewel de wortels eenen ouderen en vreemden grond verraden. Oorspronkelijk schijnen de vormers dezer taal bergbewoners geweest te zijn, van éénen oorsprong met de overige rassen der Nepaulsche hooglanders. De Hindhu dienstboden der Engelschen leeren het Parbattia in één jaar door het gebruik; het Newari in geene tien jaren. Zij leeren zoo spoedig Chineesch als Newarisch.

Wij Europeërs hebben een' hoogen dunk van onze beschaving, wanneer wij roemen kunnen, dat zulk een groot gedeelte onzer geringere standen lezen en schrijven kan; in Nederland vooral heeft de inrigting van het schoolwezen die kunst algemeener dan elders gemaakt. Maar in Tibet is een verschijnsel, dat dezen roem merklijk doet tanen. De weelde, die de beschaving anders vooraf gaat, heeft daar die kunst niet gekweekt; het schijnt eerder, dat de godsdienstige horden, die over Tibet zwerven, uit tijdverveling algemeen op schrijven en lezen gevallen zijn. In de karakters der schrijfkunst spreiden deze en omliggende oorden zelfs een' rijkdom ten toon, die bij ons geheel onbekend is. Het Parbattia wordt geschreven met de *deva nagree* karakters. Het Newari prijkt met 3, het Tibetaansch met 4 soorten letters van de duidelijkste en bevalligste vormen. Van

de honderden, die uit Tibet in Nepaul komen om Svayambhu aldaar in zijnen tempel te aanbidden, is er geen, die niet met deze keurige letters schrijven kan, en elk die in Nepaul kooft kan zich met eigene oogen overtuigen, in welk eene hooge mate het gemeenste volk die kunst verstaat. En dit niet alleen, maar de drukkunst, welke van de Chinezen tot hun overkwam, is er even algemeen. De armste Tibetaan, die de vallei van Nepaul bezoekt, is zeldzaam zonder zijn *pothi*, en aan alle kanten van zijn kleed slingeren amuletten [*Jantras*, driehoekjes] gesloten in kleine doosjes, wier binnenste de schoonste proeven van drukkunst te zien geeft. Van hier, dat allerlei soort van letterkunde zoo algemeen is onder menschen, die met lompen en morsigheid bedekt zijn, en eene menigte handschriften, die door den heer Hodgson naar de Asiatie Society te London zijn opgezonden, kocht hij van de allergeeringste Tibetanen, die Nepaul bezoeken.

Wanneer ik spreek van letterkunde, moet dit woord niet worden verstaan in den Europeeschen zin. Het is een gegevene cirkel van godsdienstige of wijsgeerige onderwerpen, die vrij bekrompen is en zich niet verwijdt. Naar dezen staat van bewegingloosheid is ook de drukkunst berekend, die zich in den stijl der stereotypen bedient van houten borden, hoe keurig dikwerf dan ook uitgesneden. Ik meen dit te moeten herinneren, omdat wij gewoon zijn de denkbeelden van drukkunst, letterkunde en beschaving onafscheidbaar aan elkander te koppelen; ja, de

drukkunst beschouwen als ééne van de hoofdoorzaken der Europesche beschaving. Men vergeet echter, dat de drukkunst slechts een werktuig is, hetwelk dan eerst wonderen wrogt, als 't valt in de handen van wakkere en gerijpte volken, gelijk die van Europa waren op het einde der 13de Eeuw. De drukkunst had twee eeuwen voor hare ontdekking geene betere of uitgebreidere letterkunde op dezen bodem gesticht dan thans in Tibet of China. Ondertusschen is het waar, dat menschen die drukken, schrijven en veel lezen, grootere geschiktheid hebben om den geest van Jezus leer te vatten dan de wilden; maar om hen van de waarheid dier leer te overtuigen en tot christenen te maken, daartoe zou men vooraf eene meerderheid boven hen in Sanskritsche taalgeleerdheid, en Bhuddhistische wijsbegeerte en godgeleerdheid moeten verworven hebben, en dit is misschien de reden, dat men liever zendingen zendt naar menschenvreter dan Tibetanen. Maar door deze wapenen heeft Buddha Brahma overwonnen, en moet Christus ook zegevieren over Buddha, voor zoo verre die zegepraal van gewone menschelijke middelen afhangt.

Het is reeds gezegd, dat het Buddhisme zich als eene ketterij of hervorming van het Brahmanisme ontwikkelde, en wel op den bodem van Hindostan. Het ging hier als in de christenheid. Men begon met bewijzen voor en tegen de waarheid der aangevochtene stellingen; men ging verder met hevige twisten, en toen de heerschende kerk in geleerdheid en redelijke bewijzen te

kort schoot, eindigde zij met bewijzen van geweld, dat is, zij vervolgde, verdreef, of vernielde. Deze vervolging was de verspreiding van het Buddhisme naar alle de bergstreken, rijken, en eilanden, die Indiën omringden, ja, tot diep in den Indischen archipel toe; en door deze oorzaak vestigde het zich ook in Nepaul. Gelijk de arme ketters van Frankrijk en Italiën een toevlugtsoord vonden in de hooge valleien van Piemont, zoo vloten de Buddhistische leeraars uit de vlakten van Indiën naar den voet des Himalaya in de hooge valleien van Nepaul. Hier lieten zij zich neder twee eeuwen na Christus, en vormden er weldra eene bloeiende bevolking met gevestigde taal, godsdienst en wetten. De *Shákyn vansikas* [het volk van Shákya] komen in Nepaul steeds voor als vlugtelingen voor Brahmanische vervolgzucht. In de zevende eeuw daagde de Islam op, en verdreef Brahma, gelijk Brahma eenmaal Buddha had verjaagd. De priesters van Brahma kwamen in Nepaul, doch in de groote vallei was alle poging vergeefs om de bewoners tot het oude geloof terug te brengen. De godsdienstzin, de vaderlandsliefde en beschaving der valleibewoners was sterk, omdat zij aan elkander gesloten waren, en als uit één brandpunt de nationale krachten in dit opzigt konden laten werken. Door de vlakheid van dit land en de veelvuldige wegen, die het doorsneden, hadden de onderscheidene deelen zulk eene gemakkelijke gemeenschap met elkander, dat zij als één zaamgedrongen geheel tegen het Brahmanisme overstonden. Daarentegen, in de omliggende hooge-

berggewesten met eene onbeschaafde bevolking, wier clans in weinige of geene aanraking met elkander stonden, maakten die zuidelijke vlugtelingen met hunne taal en godsdienst goeden opgang. In de groote vallei kon het Buddhisme, schoon in velen zijner instellingen ontaard, zich tot op dezen dag zoo verre handhaven, dat de heer Hodgson de gansche boekerij van de heilige schriften der Buddhas van welke ik zoo even sprak, in de oorspronkelijke taal, bij de geestelijkheid heeft kunnen wedervinden.

De stichter van het Buddhisme was van koninglijke afkomst, Savvarthra Sidha genaamd, zoon van Sudhadana, souverein van Magadha [Bihar] op den regter oever der Ganges, in het heschaafdstedeel en middenpunt van Indië, terwijl de wijsgere van Magadha en Ayudhya [Oude] zijn stelsel, gelijk erkend is, verder hebben opgebouwd. Als Brahmin of *Kshetriya* stamde hij uit de linie der zon. Hij stierf in Assam, en liet eenen zoon na met name Rahula Bhadru. Men verschilt niet minder dan zes eeuwen over den tijd zijner verschijning. De meesten stellen dien op 10 of 12 honderd jaren, maar de heer Hodgson slechts op 5 of 6 honderd jaren voor Christus. De reden dezer onzekerheid zoek ik daarin, dat er voor Savvarthra nauwelijks eene geschiedenis of tijdrekening bestaat, even weinig als van de Arabieren voor Mahomet. De misbruiken van het Brahmanisme waren te ongerijmd, te veel en te groot dan dat zij Savvarthras afkeuring konden ontgaan. De leer van de uitvloeisels der Godheid had eene ontelbare

menigte van de ellendigste afgoden voortgebracht, in welke men voorgaf de godheid te aanbidden, maar welke men inderdaad zelve aanbad. De priesterschap was eene caste, die zich op regt van geboorte geroepen waande om als middelaars tusschen God en den mensch te dienen. En wat evenaarde ooit haren hoogmoed? Ontboden bij Alexander antwoordden zij, dat hij bij hun had te komen, niet zij bij hem. Op straat vreesden zij niets meer dan door de aanraking hunner kleederen van menschen ontheiligd te worden, zoo groot was het denkbeeld hunner eigene voortreffelijkheid en dat der laagheid van het overige menschedom. Met al de verontwaardiging van een helder hoofd en een koninglijk gemoed kwam Savvarthra tegen eene leer en priesterschap op, die den menschelijken geest in de verachtelijkste dienstbaarheid gekluisterd hielden. Op zijn 19de jaar verliet hij de pracht en het gewoel van zijns vaders hof, en men voegt er bij, tevens zijne vrouw. In de eenzaamheid, afgetrokken van aardsche beslommeringen, en de gansche zinnelijke wereld buitensluitende, keerde hij in tot zichzelf. Hij ondertaste zijnen zedelijken en verstandelijken zin (1); hij leerde beiden te scheiden van het ligchaam, en alles wat stoffelijk en vergankelijk is. Hij scherpte ze op door onvermoeide oefening en zelfverloochening, en nadat hij op deze wijze tot het ware wezen van de ziel was doorgedrongen, kwam hij tot de over-

(1) In 't Sanskrit staat dat hij *Yatna* en *karma* oefende. Zie deze woorden later.

taiging: • Neen! de mensch behoeft zijn vertrouwen niet te stellen op de zichtbare drekgoden; • hij heeft niet te kruipen voor trotsche priesters, noch hen als middelaars in te roepen om tot de godheid te naderen (1). De mensch vindt in zijn eigen ik, in de bewustheid zijner redelijke en zedelijke krachten; de mensch vindt in zichzelf eenen kiem, die voor eeuwigdurende ontwikkeling vatbaar is, en langzaam al wat zondig is afwerpende bij trappen tot de Godheid opklimmen kan, ja, aan de Godheid gelijk worden en zich in haar verliezen." Getrouw aan deze overtuiging, dat de mensch, die wil, zich zelve genoeg is, verachte hij de Brahmanische middelaars en boetedoeningen, en streefde hij voort van licht tot licht, van deugd tot deugd, van zuivering tot zuivering, door de waarachtige boetedoening, welke hij onder den boom der kennis deed aan de oevers der rivier Niranjana. Hij wierd geboren en stierf. Hij wierd weder geboren, en telkens was zijn ligchaam weder aan verderf en dood onderhevig. • Ik had dan nog altijd, zegt hij ergens, een overblijfsel van vroegere geboorten te verzoenen." Zoo onderging hij ter zijner loutering eenige honderden zielsverhuizingen, en nadat hij al de zes vormen van beziel-

(1) De oudste *sanguta* schriften spreken van het Brahmanisme als den weg der slangen [*mar-charya*] en van het Buddhisme als den weg der wijzen [*baddhi-charya*] *Charya*, via. Confer *cur* in *currere*. Eng. *to hurry*.

aanwezen achtereenvolgens had aangedaan; nadat hij de drie werelden [Aarde, hél [onderaardsche wereld] en hemel] doorzworven, en het goed en kwaad van allen geproefd had; met één woord, nadat hij in alles was verzocht geweest, en eindelijk en ten laatste zonder zoude bevonden, had hij het doel van zijn streven bereikt, vrijheid van zielsverhuizing. Nu zag hij de waarheid, gelijk zij was, ontbloot van alle aardsche omkleedsels en begoochelingen; hij zag den mensch in dat geene, waardoor hij alleen is en zal blijven; hij zag het *absolute zijn*, ontdaan van alle stof en vormen, en de veranderingen, wisselvalligheden en rampen van dit ondermaansche, als alleen in het stof omgaande, hadden geenen vat meer op hem. Geheel nieuw geboren trad Savvarthra nu te voorschijn als Shákya Sinha, en het is onder dezen veranderden naam, dat hij den menschen de ware, nu door hem ontdekte bronnen van ellende en geluk, begon aan te wijzen.

Wat de naam van Shákya Sinka moet beteekenen is mij onbekend. Het is een geliefd beeld van den Ap. Paulus om den wedergeborenen dienaar van God en zijn ligchaam voortestellen als eenen tempel des levenden Gods, gelijk men zien kan in zijnen 1sten brief aan de Corinthiërs, III vs. 16, 17. VI vs. 19. in den 2^{den}, V vs. 16. aan de Epheciërs II vs. 21. Het is volgens dezelfde voorstelling, die geheel Oostersch is, dat de naburige Tibetanen Shákya noemen *Sungi thuba*, tempel der godheid. *Sungi* godheid, moet in het Germaansch klinken *sunki*. Als kin-

deren zwoeren wij in Friesland eenen eed, wanneer wij zeiden, *Siker Sûnk!* Gewis, bij God!

Er staat van Shákya opgeteekend, dat hij als leeraar wijsheid schonk aan de eenvoudigen, dat hij daardoor de begeerten van milloenen bevredigde, omdat hij hen en zich zelve van de moeitelijke banden des stofs los maakte en in de eeuwige ruste overbragt. Wel verre van de godsdienst, gelijk de Brahminen, als een caste-geheim te behandelen, beriep hij zich in de werkdadige strekking zijner leer op het gezond verstand en het belang der groote menigte. Hij bood zijne leer aan als een algemeen eigendom van al wat mensch heet, en lijnregt strijdig met den geest van het Brahmanisme liet hij zijne meest geliefde spreuken beitelten in het Sanskrit en Prakrit op de muren der tempels, en op pilaren geplaatst op de markt, aan den grooten weg en op de driesprongen.

Gelijk hij zelf alle deugd vervuld had, leerde hij die aan anderen. Tien deugden volbragt en predikte hij, maar aan het hoofd van die allen plaatste hij de liefde. Door de oefening, door de opscherping en veredeling van den zedelijken zin wilde Shákya den mensch opleiden tot de liefde jegens God en zijne natuurgenoeten, dewijl volgens hem van die liefde al de goederen der tegenwoordige en toekomstige wereld afhingen. Het was om deze groote waarheid aan het menschedom te leeren, dat Shákya met zijne discipelen van land tot land is voortgereisd.

Toen Shákya deze verhevene waarheid predikte kon de hemel nauwelijks gelooven, dat hij

zelf tot de vervulling in staat was. Twee hemelgeesten besloten dus om hem op de proef te stellen en te zien of zijn levenswandel aan zijne leer beantwoordde. De één nam alzoo de gedaante aan van eenen valk en de ander van eene duif, die door den valk gejaagd de vlucht nam in Shákya's schoot. Shákya had medelijden met het onschuldige schepsel, en riep den neder-schietenden valk toe. • Ik predik eenen God der • hulpe en doode geen levend schepsel: spaar • deze duif." En de valk zeide. • Deze duif is • mijne spijs voor dezen dag. Laat ik haar le- • ven, dan moet ik zelf van honger sterven. • Spreekt het zelfde gebod van den Heere niet • ten voordeele van mij?" Shákya nu antwoor- dende zeide. • Welaan, ik wil mijne twee voe- • ten afhouwen en geven ze u tot spijs." Doch de valk hernam: • Die voeten wegen lang zoo • zwaar niet op mijne tong als de malsche kluijjes • der duif." • Wel nu, sprak Shákya, neem er • mijne beide handen bij; maar de duif moet ik • houden." • Ook die zijn mij te licht, sprak de • onvermurwbare valk. De duif wil ik. Alleen • dan, wanneer gij u zelven geheel aan mij wilt • geven, zal ik haar het leven laten." In Gods • naam, riep Shákya verteederd uit. Daar ben • ik! Neem mij geheel, verscheur, verslind • mij, maar spaar de duif." De valk van zoo groote liefde geroerd riep nu uit. • Het is ge- • noeg! Shákya's wandel is vlekkeloos in de liefde." Eensklaps namen de valk en de duif hunne ware gedaante weder aan, en de beide geesten plaatsten Shákya met hemelsche liefde in hun midden.

Shákya heeft niet bij geschrifte, maar als al de andere Oostersche wijzen mondeling geleerd. Gelijk Xenophon en Plato de leerstellingen van hunnen meester Socrates, en de euangelisten de woorden en daden van Jezus geboekt hebben, zoo ook Shákya's discipelen de zijne, schoon aan hem verscheidene boeken toegeschreven worden. In al de schriften van 't Buddhisme komt hij voor als de spreker in tegenoverstelling van anderen, die hooren, somtijds in den vorm van lessen, gelijk bij voorbeeld de bergrede; somtijds in dien van zamenspraken. Achter en voor zulke teksten staan gewoonlijk de woorden. "Zoo spreekt, of zoo beveelt Shákya Sinha," even als men in den bijbel las. "Zoo spreekt de Heere." Men noemt die redenen *Buddha vachana*, woorden van Buddha; ook wel *dharna ratna* [diere rede] kostelijke wetenschap; maar *Sutra* is de gewone titel der schriften, welke men aan Shákya toeschrijft, en die daarom bij de Buddhisten van het hoogste gezag zijn, schoon meest allen eerst na zijnen dood opgesteld. *Sutra* beteekent eigenlijk draad van de rede, overdrachtelijk, *aphorisme*, en in dien zin laat het zich hooren, waarover alle berigten zamenstemmen, dat de Buddha Godsdienst 84 duizend boeken [*Sutra's*; *aphorismes*, misschien op palmbladen] telt, in welke zij geleerd wordt. Het Skr. *Sutra* is overigens nauw verwant aan het Lat. *Suere*, naaijen, *Sutor*, [naaijer] schoenmaker, en het Hindeloper *Sään*, thans *Sië*, naaijen, en *syster*, naaister.

Men meent, en op goede gronden, dat na

Shákyas dood de eerste oirkonden van het Buddhisme in de taal van zijn vaderland Magadha zijn opgesteld, en dat deze *Magadhi*-dialect met het geslacht van Shákyas uit het Noordwesten is opgekomen, en dus, of de oude *Sindhu*-taal zelve, of met de *Sindhu*-taal naauwverwante dialect, geweest zij. Zeker is het dat de wijsgeeren van Magadha [Bihar] en Ayudhya [Oude] de erkende opbouwers van het Buddhisme zijn. Maar er was een beter en veel waardiger voertuig van dit stelsel aanwezig; namelijk het Sanskrit, de geleerde en heilige taal; wij zouden zeggen, de klassieke taal van Indiën. Het woord *Sanskrit*, beteekent dan ook voltooid, volkomen, en is zamengesteld uit *sam* [συν, cum] met, en *kṛta*, gemaakt. De *s* wordt er welluidendheidshalve slechts ingeschoven.

Dat de beginselen der leer van het Buddhisme zich vestigden door eene der volmaakste talen, waarin de menschelijke geest zich heeft uitgestort, zal geene verwondering baren, wanneer men in aanmerking neemt, dat het ontstond in eene eeuw en werelddeel beroemd door letterkunde. De stellingen van het Buddhisme zijn fijn gesponnen, nevelachtig, afgetrokken, en die moesten verdedigd worden tegen grijpte geleerden van alle kanten van Indiën. Het waren toen immers de dagen van hooge twistgedingen, die met eenen toestel van uitwendige plegtigheid in paleizen en kloosters gevoerd werden. De *Magadhi*-dialect moet gewis in omvang en kracht van uitdrukking verre bij het Sanskrit hebben te kort geschoten, hetwelk even als het Grieksch

eene ziel aan de voorwerpen der zinnen schenkt en de abstractien der metaphysica met een lichaam omkleedt; maar het Grieksch zelve in de ontwikkeling harer grammaticale vormen ter uitdrukking van de teederste schakeringen der denkbeelden nog overtreft. Het was onmogelijk dat de verkondigers van het Buddhisme in deze omstandigheden zich van een zwak en begrensd werktuig bedienen zouden, terwijl er een magtiger, algemeener en waardiger tot hunne dienst stond. De meerderheid harer uitleggers als geleerden boven hunne mededingers, en hunne plaats in het middenpunt en door wetenschap beroemde deel van Indiën [Bihar en Oude], stelden hen daartoe ook volkomen in staat. Terwijl de wijsgeerige stichters dezer secte het Sanskrit (1) dus gebruikten om hare bespiegelende beginselen, op welke het volksgeloof steunen moest, uit te leggen en te verdedigen, zoo wierd daarentegen het practicale geloofstelsel, uit deze beginselen afgeleid, aan landgenooten en vreemdelingen elk in zijne eigene talen verkondigd. Door dit laatste voertuig kwam de leer in de afgelegenste hoeken van het vaste land en in alle die gewesten, die door de grootsche overblijfsels van tempelbouw haar vroeger aanwezen daar bewijzen; en zoo laat het zich verklaren, hoe zij op Ceilon b. v. geheel zonder boeken, even als het eerste Christendom, geleerd werd. Het eerste Buddha-

(1) Alle de termen, welke ik in deze verhandeling verklaar, zijn uit het Sanskrit genomen.

boek verscheen er 300 jaren na de invoering des geloofs en wel in eene Ceiloneesche vertaling, even als de verdrevene Buddhisten bij de verjaging hunne heilige boeken ook in het Burmeesch en andere talen overbragten. In de zevende eeuw nog onzer jaartelling, toen het Buddhisme eene omwerking onderging, wierd het algemeen in het Sanskrit geschreven, voor dat de Tibetanen de invoering in hun eigen land beproefden door overzettingen. Maar gelijk het licht des Christendoms op Palestinas bodem wierd uitgebluscht om te herschijnen in Germanjes oude wouden, zoo was voor 400 jaren het geheugen van dezen gewigtigen tak der Indiaansche letterkunde en godgeleerdheid op haren geboortegrond verloren, terwijl zij burgerregt had verkregen aan geene zijde des Hemáchals in Tibetaansche vertalingen. Maar in het dal van Nepaul zijn de oorspronkelijke Sanskritsche geschriften tegen de dweepzieke woede der Brahminen tot op dezen dag bevciligd gebleven, terwijl sedert het verval der letterkunde slechts eenige nog aanwezige vertalingen van rituele werken en uitleggingen op de oorspronkelijke stukken in het Newari gemaakt zijn. Het is alzoo waar, dat het Buddhisme reeds voor eenige eeuwen van het vaste land van Indien verdwenen is. Indien men echter daarom meende, dat het geloof dezer secte zich als eene kortstondige luchtverheveling vertoond had zoude men grovelijk dwalen. Neen; gedurende eeuwen heeft Buddha het rijk des godsdienstigen geloofs gedeeld met Brahma, en volle vijf eeuwen achter elkander vonden de Bud-

dhisten eenen even grooten ingang in Indien als de Brahminen zelve. De hoogste bloei van het Buddhisme was gelijktijdig met het schitterendste tijdvak van beschaving in Indien, en toen het zich naderhand van dien bodem naar andere gewesten terugtrok, kon men nog zeggen, dat geene godsdienstleer ooit zoo vele belijders telde als deze. En daar was goede rede voor; want de Brahminen zelve geven getuigenis van de wijsgeerige spitsvindigheid en hooge geestbeschaaving hunner tegenstanders.

Na vooraf herinnerd te hebben, dat de leer der zielsverhuizing en der oplossing in de godheid beiden de Brahminen en Buddhisten gemeen is; dat ook hunne theogonie en cosmogonie in de groote omtrekken overeenstemmen, en dat gevolgelijk de terminologie bij beiden ook dezelfde is, zal ik nu eenen stap dieper wagen.

Om dan een denkbeeld van het Buddhisme te geven, moet ik beginnen met mijnen lezers te zeggen, wat *pravritti* en *nirvritti* in dit stelsel zijn. *Pravritti* is de tegenwoordige orde van menschelijke zaken met alle hare woelingen, werkzaamheden, verrigtingen, veranderingen, smarten en vermaken; benevens de natuur, met alle hare verschijnsels, voortbrengsels en eigenschappen. In dat alles, waardoor deze staat voor ons voelbaar is, bestaat niets wezenlijks. Het is eene soort van wezenlijkheid gehuld in de voor onze zintuigen voelbare vormen van uitbreiding, zwaarte, kleur of geluid, en dus is het een concretum. Die vormen, hoe zeer in alle andere opzigten uiteenlopende, komen daar overeen, dat zij niets

wezenlijks zijn. Zij kunnen er zijn en ook niet; er is volstrekt geene ongerijmdheid in dat zij er niet zijn, en dus zijn ze een *contingens*. Hetzelfde zeggen zij van alle andere eigenschappen van deze orde van zaken; zoo als de werkingen, veranderingen, smarten en genoëgens, die daarin plaats grijpen. Het hersenschrapende gewoel, de hevige inspanning, de rusteloze verandering, het voortvlugtige, dat dezen staat kenmerkt, is het voorwerp van de uiterste verachting der Buddhisten, en het hoogste doel van hun godsdienstig streven is, om door het afleggen van zonde en aardschgezindheid spoedig van de zielsverhuizing, dat is, van het gedurig wandelen door de veranderlijke vormen van dezen staat verlost te worden. Het gronddenkbeeld omtrent de waardij van den tegenwoordigen staat is dus in Christendom en Buddhisme hetzelfde. Het Christendom predikte populair de ieder in het oogvallende, het Buddhisme de wijsgeerige nietigheid van aarde en aardsche dingen. In het Sanskrit heet deze staat *pravritti*, van *pra*, particula intensiva, en *vritti*, handeling, werkiug [thema *vá*, waaijen] dus eene werking, waarbij rusteloze inspanning te pas komt, en van welke het quietisme der Buddhisten dus zooveel afkeer heeft.

Nirvritti daarentegen is de hemel, naar welken de Buddhisten streven. In dezen staat zijn alle de eigenschappen, waardoor de dingen dezer wereld thans verschijnsel voor ons zijn, van die dingen gescheiden. In *Nirvritti* is de staat niet verscheiden, maar één, effen, gelijk, roerloos, stil en klaar, als het oubewogen water eener

zuivere bron; niet vluchtig, maar duurzaam en onveranderlijk. De zielsverhuizing is hier dus ook langer onmogelijk, en wie hier aanlandt, is letterlijk de eeuwige ruste ingegaan. Men moet zich, met één woord, in *Nirvritti* een oneindig verdund en verfijnd iets; eene zuivere abstractie zonder eenige werkzaamheid en wisseling voorstellen, gelijk in *Pravritti* een veelsoortig concreetum met onrust en veranderingen. Hier verandert dus *pra* in *nir*, *particula negativa*, om door *nirvritti* een' staat zonder eenige inspanning, werking of verscheidenheid uit te drukken.

Al wie 't nu door het abstraheren der verschijnsels van de wezenlijkheid zoo ver gebragt heeft, dat hij dit zuiver abstractum ziet en kent, en daarentegen gevoelt, dat deze wereld eene loutere gelijkenis, eene onwezenlijkheid en begoocheling is, wordt gezegd hier reeds in *nirvritti* te zijn, schoon hij de ware vruchten van dien gelukstaat eerst na zijnen dood smaken zal. Dit weten nu is de eenige ware, de hoogste wijsheid, naar welke hij, die haar verwerft, ook *Buddha* genoemd wordt. Want *Budh* is in het Sanskrit, weten.

De schepper aller dingen is in *Nirvritti*, en dus *Buddha*; maar omdat hij de oorzaak van alles is, wordt hij tot onderscheiding van alle andere *Buddhas* genoemd *Adi-Buddha*, vader-Buddha: *Hominum divinumque pater*. In dit woord ligt dus de dubbelde beteekenis van den eeuwigen, ongeschapenen (1) vader en den alwijzen

(1) Deze beteekenis zien de Christenen in het woord

God. Hij is eeuwig en bestaat uit zich zelve, hetwelk door zijnen naam *Svayambhu*, door zich zelve bestaande, wordt aangeduid. Toen alles nog woest en ledig was openbaarde Adi-Buddha zich in den vorm eener vlam, en onder dien vorm wordt hij ook in den grooten tempel van Sambhunoth in Nepaul aangebeden. Deze voorstelling is geheel Oostersch. De verschijning van Jehova aan Mozes in den brandenden braambosch; de vlam boven de verbondkist, die Israel bij nacht geleide, en in het heilige der heiligen de godheid vertegenwoordigde; eindelijk de vlammen vuurs, waarin de heilige geest op de apostelen nederdaalde, zijn accommodatiën naar dat denkbeeld. De Buddhisten zeggen daarom ook, dat God louter licht is en gansch geene duisternis in hem, terwijl hij evenwel ongezien is, en dus, om met onze gewijde bladeren te spreken, woont in het ongenaakbaar licht. Hij schiep het heelal door *dhyān*, d. i. door een volkomen indenken van het te scheppen voorwerp. Hij dacht, en het was er. Zijn denkbeeld was de schepping. Hij schiep het heelal uit aandriften om ontelbare schepselen deelgenooten van zijn aanwezen en gelukzaligheid te maken; of, gelijk men 't uitdrukt, om uit één velen te worden. Evenwel is hij niet verscheiden, veelvuldig; maar blijft één. De dingen des heelals zijn het afdruksel van hem, en hij van niets. Hij schiep den

vader gewoonlijk over het hoofd. Zij denken er niets bij dan vaderlijke genegenheid.

vorm aller dingen, en is zelf zonder vorm. Hij begrijpt alle dingen in zich, en toch is hij één. De dingen des heelals zijn als het ware de leden dezer goddelijke monade. Zonder ligchaam en zonder driften begrijpt hij in zich de som van alle mogelijke volkomenheden. Indien hij iets in zich gevoelde, dat gelijk was aan menschelijke aandoening, het zoude die zijn der goedertierenheid over zijne schepselen. *Adi Buddha* heeft zijne lust in ieder gevoelig wezen gelukkig te maken. Teder bemint hij degenen, die hem liefhebben. Hij is de stiller van pijn en hartzeer. Zijne liefde ondersteunt de wereld en hare bewoners, en gelijk er niets zonder hem kan bestaan of verrigt worden, zoo worden zijne schepsels vernietigd in het oogenblik, dat hij zijn geelaat afwendt, en er blijft niets over dan *Adi-Buddha* alleen.

Maar die *Adi-Buddho* is in *Nirvritti*, dat is, in eenen staat van gelukzaligheid, waarvan de eerste voorwaarde rust en onveranderlijkheid is. Werken komt dus bij zulk een wezen niet te pas, en alzoo heeft hij door wijsheid [*Jnyan*] en abstractie of volmaakte bepeinzing [*Dhyan*] (1) bij wijze eener hemelsche, goddelijke, [en geenszins generative,] schepping, voortgebracht vijf hemel-

(1) θέαμα, aanblik. *Jnyan* komt van Skrt. *Jná*, kennen, door eene Fransche uitspraak der *g* voor *gnā*, γνώμη. Lat. *gno-scere*. Eng. to *know*, ons *kunnen*, *kunnen*. Het Gr. γινωσκειν en het Lithauwsche *zino-ti* staan in dezelfde betrekking tot elkander.

sche Buddhas, *Dhyani-Buddhas* genaamd. Hunne natuur is vlekkeloos als die van hunnen vader, waarom zij den bijnaam van *anapápadaka*, zonder (1) kwaad, voeren. Zij behooren dus ook bij de Deistische school der Buddha wijsgeren, niet bij de *Svabhavikas*. Men noemt dit vijftal gewoonlijk *pancha buddha* (2). Maar zoo groot is het quietisme der Buddhisten, dat ook deze wezens, wegens hunnen hoogen rang, van de vernedering om werkzaam te zijn ontslagen worden. Wie immers deze 5 dhyanis aanbidt, aanbidt in hun *Adi-Buddha*, die alles in allen is. Elk dezer 5 *Dhyanis* brengt dus door hetzelfde *Jnyan* en *Dhyan*, aan wier aanwending door *Adi-Buddha* zij hun eigen bestaan dankwijken, weder op zijne beurt eenen *bodhi-satwa* voort: anderen zeggen door *yatna*, dat is, door zich zelve bewuste verstandelijke inspanning. *Bodhi-satwa* beteekent zooveel als iemand wiens hart geneigd is tot de wijsheid of ware wetenschap.

Deze 5 *dhyani bodhi-satwas* zijn in opvolging

(1) *Papa*, malum morale. *Pagis*, sive *pegis*, *pagior*, *pejor*, bij ons *qua*, kwaad, gelijk *quis* voor *πος*.

(2) Sanskr. *pancan*. Lithauwsch *penki*. Gr. *πεντε*, *πεντε*. Lat. *quinque*. Goth. *fimf*. Oud H. D. *finf*. Nieuw H. D. *funf*. A. S. *fiif*, ons vijf. Het woord *punch* is van *pancha*, vijf; voluit, vijfdrank, bestaande uit de 5 bestanddeelen van water, zuiker, arak, citroen en thee, oorspronkelijk waarschijnlijk een godendrank ter eere der 5 dhyanis. Door de Engelschen wierd deze ontzenuwende drank met den naam uit hunnen grooten Oost of Hindoestan in Europa overgebracht.

één voor één de letterlijke en wezenlijke werkmeesters der schepping, en de *dhyani buddhas* zijn alzoo de geleiders der scheppende magt naar de *bodhi-satwas*, die haar in werking zetten. Om dit te verstaan moet men weten, dat gelijk er op aarde eene rusteloze vormverandering in de groeiende en gevoelige schepsels plaats heeft, waarbij het eene aantrekt wat door het andere is afgelegd, ook alzoo de gansche schepping beurtlings haar zinnelijk hulsel uittrekt en weder aandoet. Met andere woorden er heeft eene eeuwige afwisseling van bestaan en verwoesting der tastbare vormen van het heelal plaats; eene rusteloze omwenteling der staten *Pravritti* en *Nivritti*. Drie werelden zijn er op deze wijze reeds voorbijgegaan; de 4de, waarin wij leven, is thans nog aan den gang. *Amithabha*, de 4de *dhyani buddha*, heeft tot eenen uitvoerenden dienaar *Padma-pani*, die het bestaande [palpabile] wereldstelsel geschapen heeft; waaruit blijkt, dat na het vergaan dezer wereld, en het aftreden van *Padma-pani*, nog een vijfde over is om hem op te volgen. *Padma-pani* is dus de *praesens divus*, en de *praesens divus*, hij zij dan Augustus of *Padma-pani*, is altijd de meest geëerde. Hij is nu de hoofdgodheid, bij de Nepaulezen daarom bekleed met al de magt van eenen oppersten en eenigen God, en gehuldigd in den vorm van eenen innemenden jongman, de lotus, de type der schepping, in de eene en een juweel in de andere hand houdende. Men vindt hem daarom ook vereenzelvigd met den derden persoon in de drie-eenheid. Indien het geoorloofd is ongewijde dia-

gen met gewijde te vergelijken, zoude ik zeggen, dat Christus, door wien God alle dingen geschapen heeft, en aan wien Hij alle magt gaf in hemel en op aarde, dezelfde plaats in onze godsdienst bekleedt, als Padma-pani in het Buddhisme. Ja, de magt van Christus strekt zich nog wijder uit; immers de Vader oordeelt niemand, maar heeft al het oordeel den Zoon overgegeven. Er is nog een punt van aanraking tusschen Christus en de 3 *bodhisatwas* in 't algemeen; namelijk, dat dezen *muhti* en *moksha* aan de braven schenken gelijk Christus de zijnen leidt in de heerlijkheid zijns vaders; doch met dit merkwaardig onderscheid, dat Christus die heerlijkheid voor de zijnen verworven heeft, en de *bodhisatwas* slechts de werktuigen eener belooning zijn, die het natuurlijk en noodzakelijk gevolg van de zuiverheid der braven is.

Aan den anderen kant geeft het Buddhisme eene geheel andere natuur aan de godheid dan het Christendom. De Christen gelooft, dat de godheid uit eene maagd kan geboren worden; als mensch onder ons omwandelen en prediken; als mensch sterven, en opstaan, en vervolgens zijne goddelijke waardigheid weder in den hemel hernemen. De Buddhist beweert, dat noch Adibuddha, noch één der 3 Dhyani Buddhas ooit in een' sterfelijken schoot ontvangen is of heeft kunnen ontvangen worden, of zelfs op aarde was nedergedaald. Doch wezens, zegt hij, van eene sterfelijke afkomst hebben hunne natuur bij trappen tot die hoogte veredeld, dat zij met Goddelijke wijsheid en magt begiftigd zijn. Bij

ons wordt God mensch, bij de Buddhisten de mensch God. Ondertusschen zijn deze twee strijdige uitersten op eene gelijksoortige onbestemdheid en twistinge uitgekomen over de grenslijn tusschen de Goddelijke en de menschelijke natuur. Bij de Buddhisten vraagt men, of stervelingen, die tot den rang van Buddha opklimmen, daardoor geene ware, aan Adi-Buddha gelijke, godheden geworden zijn, en onder de Christenen zelven twisten quaternisten, trinitarissen, dualisten en unitarissen, of de goddelijke natuur in Christus met de menschelijke is vereenigd geweest dan niet; met andere woorden, of Christus God, mensch God, of louter mensch geweest zij.

Maar wij zijn nog niet aan het einde van het quietismus der Buddhisten. Want hier hebben wij eene monarchie, waar de monarch het werk der regering overlaat aan de ministers, de ministers weder aan den geheimschrijver, en de geheimschrijver weder aan zijne klerken. *Padma-pani* doet het hem opgedragene werk zelf niet; Hij verdeelt het in 3 soortgelijke afdeelingen, en laat ieder door eenen bijzonderen ondergod ten uitvoer brengen. Door het vermogen van *Sambhus* (1) *dhyani* nam *Padma-pani* de kracht aan van drie deugden [energien], en zoo schiep hij *Brahma*, *Vishnu* en *Maha-deva* of *Mahesa*; dragende aan den eerste op het

(1) Eene zamentrekking van *Soayam-bhu* [Adi-Buddha] die uit zich zelven is. Skr. *soyam*, ipse, et *bhu*, esse, thoma 1. pers. praes. *ik ben*, sum.

werk der schepping, aan den tweede de zorg om het te bewaren, en aan den laatste de treurige taak om het te vernielen. *Brahma* schiep alzoo de zoogenaamde drie *lokas*, of hemelsche, aardsche en helsche afdeelingen des heelals. Daar *Brahma*, *Vishnu* en *Mahesa* de drieëenheid der Brahminen uitmaken, ziet men, dat de Buddhisten aan de trias hunner tegenstanders slechts den rang van dienaars der *Dhyani-Buddhas* en *Bodhisatwas*, toekennen, en hun ook gene andere hulde brengen, dan welke men getrouwe dienaren van zulke verhevene wezens schuldig is.

Men moet het werk, dat *Padma-pani* was opgedragen, wel verstaan. Het betrof de bezielde dingen, en daartoe heeft hij *Brahma* gebezigd. Maar *Manrusvi* kreeg bevel om de onbezielde dingen te scheppen, en daaronder vooral de verblijven des heelals, in het Skrit *Bhuvanas* genoemd, van Skrt. *bhu*, [to be] zijn, waarvan [*buan*, *buwan*,] *bouwen* en *gebouw*. De hoogste, *agnisthana bhuvana* genaamd, bewoont *Adi-Buddha* zelf. Daaronder staan 13 andere *Bhuvanas* voor de *bodhisatwas*, in eene van welke de getrouwe volger van Buddha na zijnen dood wordt opgenomen. Beneden die 13 zijn nog 18 andere *bhuvanas*, *Abhāsvara bhuvanas* genaamd, in één van welke verblijven *Brahma* zijne vrome volgers stervende binnenleidt. Beneden die 18 nog 6 voor *Vishnu*, waaronder één voor zijne aanbidders. Nog lager 3 *bhuvanas* van *Mahadeva* (1). Eindelijk 4 *bhu-*

(1) Grootte god. Magnus deus. Sanskr. *diva*, hemel,

vanas, waarin de vaste sterren, planeten en ons zonnestelsel plaats vinden. Hoe grillig zoo vele verblijven daar aangenomen schijuen, geloof ik echter dat de Buddhistische wijsgeeren op deze wijze hunne denkbeelden van de grootheid der schpping hebben willen omsluijeren, en alzoo in eenen letterlijken zin hebben voorgesteld wat Christus later in een' verhevener en troostender zin uitdrukte: "In mijn vaders [Adi] huis zijn vele woningen." *μοναὶ πολλαί.*

Wij komen nu eindelijk tot de Buddhas van sterfelijke afkomst, welke ik straks reeds eenigzins heb aangeroerd. Zij heeten (1) *manushi buddha's*, menschelijke Buddhas, van menschelijke [generative] afkomst, in tegenstelling der *dhyani buddhas* van eene hemelsche, goddelijke schepping, en hunne zonen de *dhyani bodhi-satwas*, beiden reeds vermeld. Er is geene stelling zoo uitkomende en kenmerkende in het gansche Buddhisme, als dat de mensch vatbaar is om zijne zedelijke en verstandelijke vermogens tot in het oneindige uit te breiden. De Hindhus erkennen dit zonder wijders, maar de Buddhisten trekken er de allerverste gevolgen uit. Zoo zullen zij u, bij voorbeeld, ronduit zeggen; ieder mensch heeft in zijn verstand, wanneer hij 't vlijtig oc-

Lat. *sub divo*, onder den blooten hemel. Sanskr. *dé-va*, God. Lat. *deus*. Ook wij gebruiken hemel voor God. Thema Skrt. *div*, lucere.

(1) Skrt. *manu*, man, mensch, eigenlijk denker, van *man*, denken, *meenen*, in tegenoverstelling van het redeloos vee; *mánusha*, menschelijk. Contr. *mansha*, ons *mensche*.

fent, het middel om de hoogste wijsheid der natuur te ontdekken, en door deze ontdekking in zijnen eigenen persoon eene volkomene almagt of Godheid te ontwikkelen, die begint, als hij nog in het vleesch woont, maar niet volmaakt is voor dat hij door den val des ligchaams overgaat in den eeuwigen staat van *nirvritti*. De *Buddha* is dus de ingewijde in deze wijsheid, die daarom de wijsheid van een Buddha of *boddi-jnyan* genoemd wordt. Terwijl het Buddhisme dus de grenslijn tusschen het eindige en het oneindige overspringt, laat het in de opklimming tot de opperste volmaaktheid eene ontelbare menigte van trappen toe. Die het naast aan de Godheid staan zijn nog onderhevig aan geboorte en dood. • Al had ik [zegt Shákya ergens] • een volmaakt ligchaam erlangd, zoo kwam er • telkens in dat ligchaam weder een gebrek, om • dat ik nog een overblijfsel van vroegere geboorten te verzoenen had" (1). Geen wonder dus dat de menschgodheden onder hun algemeen waren. Die reeds oneindig meer begaafd zijn dan de *devatas* verschijnen telkens weder onder het menschedom. Dit zijn de *lamas* van Tibet, de onsterfelijke sterfelingen, de tastbare Godheden, wier vereering men tot de, door Shákya nooit bedoelde, razernij gevoerd heeft, van hunne grove uitwerpsels fijn te wrijven, en als een heilig poeder, waarvan de waarde tegen edelgesteenten opgewogen

(1) In ons paradijsverhaal wordt de dood des ligchaams ook als het gevolg of de straf der zonde voorgesteld.

wordt, hij zich te dragen. En nog hebben die *lamas* het gewenschte toppunt niet bereikt; nog zijn zij aan zielsverhuizing onderhevig en sterven. Dan eerst, als de hoogste graad bereikt is, houden de incarnaties op. Wie daar staat is in *nirvritti*, en draagt den naam van Buddha (1) *tathā-gata*, dus gegaan, dat is, om nooit in het vleesch terug te keeren. Zulke *tathā-gatas* zijn er slechts zeven, waarvan de laatste *Shākya Sinha* is.

Eigenlijk is het deze sterfelijke *Buddha*, die het *Buddhisme* geschapen heeft, en op wien als een spil het gansche stelsel draait. Hij wordt gezegd de zevende (2) en laatste der menschenlijke *tathā-gatas* te zijn, maar eigenlijk, geloof ik, is hij de eenigste. Van zijne 6 voorgangers immers is een diep stilzwijgen, terwijl zijne geboorte en daden duidelijk worden vermeld, en de *Buddhist* zich ook op geene andere schrift beroept dan die van *Shākya*. In de cosmogonie en theogonie van het *Brahmanisme* heeft hij weinig veranderd; maar al het overige, waarin het *Buddhisme* van dit verschilt, is van zijne vinding, of der wijsgeeren, die zijn stelsel verder op zijnen naam ontwikkeld hebben. Daar hij van mensch tot *tathā-gata* en alzoo tot de magt en de wijsheid van God is opgeklommen, hebben zijne volgers in zijn woord als dat eener

(1) Skrt. *sa*, *sā*, *tat*, *ś*, *h*, *ṛś*, unde fluxit adverbium *tathā*, sic; *gā*, ire, *tathā-gata*, qui sic abiit.

(2) Men beschouwt het zevental, even als de drie wezens in de godheid, als een geheel, wanneer zij genoemd worden *Sapta-Buddha*, [Septem] zeven-Buddha.

godheid steeds geloofd, even zeer als de Christenen in het woord der godheid, die zich tot het aannemen der menschelijke natuur heeft nedergelaten. Om zijne goddelijke wetenschap vooral geëerd schijnt hij in verband te staan met den Hermes of Mercurius bij Grieken en Romeinen, die in Egypten als *Thoth*, bij de Germanen als *Wodan*, en de Scandinaviërs als *Odin* voorkomt. Er is geen algemeener noch ouder God in alle de godsdiensten dan Mercurius, terwijl hij echter slechts eenen ondergeschikten rang bekleedt. Maar zijne bedieningen wijzen genoeg aan, dat hij thuis hoort onder die verhevene geesten, die het menschedom beschaafden door gewigtige ontdekkingen in kunst en wetenschap, en bovendien met eene nieuwe godsvereering begiftigden. Mercurius immers, zoo wel als *Thoth* en *Wodan*, is de vinder der schrijfkunst, de beschermgod van kunst en wetenschap, en om ons te overtuigen dat hij in de Godsdienst, welke hij invoerde, zich verhief tot den middelaar tusschen Goden en menschen, behoeven wij ons slechts te herinneren, dat Mercurius de zielen voor den troon van Pluto leidt, de bevelen der Goden naar de menschen overbrengt, met één woord, even als *Shákya*, Mahomed en anderen de *hominum divumque interpres* is. Zulk een schepper eener nieuwe godsvereering moet algemeener en vroeger voorkomen, dan al de goden en godinnen, welke de volgende tijden uit zijn stelsel ontwikkeld hebben. Merkwaardig is het, dat de 4de dag der weke aan den zelfden God is toegewijd. Woensdag heet in het Skrt. *Budhwa*, waaruit

het Ceylonsch, Siamsch, Malabaarsch, enz. den naam insgelijks ontleend heeft; in het Latijn *dies Mercurii*, Angelsaxisch *Wodnes-dag*, Wodansdag, bij ons verkort tot *Woensdag*, melius et frequentius, zegt Kiliaan, *Goensdagh*. Dit laatste is de proef op de som, dat men niet slechts over het algemeen, maar in dit woord bijzonderlijk de *w* met *g* verwisselde, en wij komen tot het besluit, dat ons woord *God* niets anders dan het thema *Wod* in *Wodan* is. De verwisseling tusschen B en G, tusschen B en W in de verschillende talen is niet minder, (1) en zoo wierd de naam, die *Buddha* in den Indiaansen mond klonk, *wuth* of *guth* in den Germaanschen. De Gothen zeiden werkelijk *guth* voor *God*. (2) — Overigens staat *Shákia* tot het *Buddhisme* gelijk *Vyasa* tot het *Brahmanisme*.

De oneindige menigte trappen, welke de *Buddhist* van zondig en aardsch mensch op moet blimmen om tot de *Godheid* te komen, verdeelt hij weder in het heilig getal van drie. Hij is eerst *arhanta*, vervolgens *bodhi-satwa*, eindelijk *buddha*. De 2 eersten zijn niet meer dan menschen van ongemeene heiligheid. Hij noemt den

(1) Bij voorbeeld, 't Grieksche $\beta\alpha$ is in het Sanskr. *gd*, ons *gaan*.

(2) Ik verkies deze afleiding boven die van het Perzische *Khuda*, *khoda*, deus, hetwelk eene verkorting is van het Zendische *Kha-data*, Sanskr. *Sva-datta* [se datus] zelf gegeven, door zich zelve gegeven, zaad sonder zaad, gelijk de *Buddhisten* zeggen.

eersten ook *Srawaka buddha*, den tweeden *Pratyéka buddha*, den laatste *Maha Yanika*, of ook wel *Maha Yana*, de groote wagen, dat is, die wagen met wien men eindelijk ten hemel vaart. Dit beeld is oud in het Oosten, gelijk de vurige wagen, met wien Elias ten hemel voer, uitwijst. Collective worden de 3 graden ook *tri-Yana* of de driewagen genoemd. De eerste pligt van den *buddha*, zoo lang hij nog op aarde is, bestaat hierin, dat hij zijne wijsheid mededeelt aan degenen, die ze ontvangen willen, en deze wijsheid zoekende leerling is de *bodhi-satwa*. Men ziet dat deze leer consequent is tot in de namen. Aangezien de aarde een vorm, een afschaduwing en gelijkenis van het hemelsche is, en de mensch God kan worden, bleef men zich gelijk met de betrekking van gegradueerde en adept op aarde te noemen als de betrekking tusschen *dhyani* en *bodhi-satwa* in den hemel.

Dat op dezen ladder van den mensch tot den oneindige in den hemel eene talloze menigte van aspirant-Buddhas moesten gevonden worden volgt van zelve. De Heer Hodgson geeft ons eene lijst van 180 zulke Buddhas, maar de schriften melden, dat de Buddhas zoo talrijk zijn als het zand aan den oever der Ganges. En inderdaad in het groote dal van Nepaul kan men schier nergens wandelen zonder zijne scheenen te stooten tegen een Buddha-beeld. Dit misbruik lag zeker buiten de bedoeling van *Shákya*; maar zoo gevaarlijk is het de grenslijn uitte-wisschen, die de godheid scheidt van den mensch. *Panthisme* is daarvan 't onmiddelijk ge-

volg. Maar het ontstoffelijk pantheïsme van Brahma schijnt mij nog minder dan het stoffelijke van Buddha.

Shákya vond de drieëenheid (1) bij de Brahminen in hunne *Brahma*, *Vishnu* en *Mahadeva*; maar hij stelde er eene andere trias van zijn eigen maaksel voor in de plaats. *Adi-Buddha* was zijn eerste wezen; *Dharma* het tweede, en *Sangha* het derde. *Buddha* was zoo veel als ziel, geest; *Dharma* stof, het algemeene substratum, dat alle vormen en hoedanigheden dezer wisselende wereld tot steun strekt, en *Sangha* de zamensmelting van beiden in de zinnelijke [phenomenale] wereld. *Buddha* is hier de teelkracht of de man; *Dharma* de voortbrengende kracht of vrouw, en *Sangha*, de zoon, de type dier spontaneuse schepping, die uit de vereeniging der 2 genoemde beginselen voortkomt. *Sangha* behoort niet tot den verhoogden staat van *Nirvritti*, alwaar de Buddhisten slechts 2 beginselen, stof en geest toelaten. *Sangha* beteekent vergadering. Eene vergadering nu van veelvormige zelfstandigheden, gelijk deze tastbare wereld, behoort tot *Pravritti*; éénheid tot *Nirvritti*.

De Buddhist ziet zijne *tri-ratna* ook nog uit een practicaal Godsdienstig oogpunt. Alsdan is *Buddha* de stichter des geloofs [*Shákya*]; wie in zijne stappen volgen hebben den vollen rang van eenen *Maha Yanika Buddha*. *Dharma*, zijne schriften, de wet. En *Sangha*, de gemeente

(1) *Tri-ratna*, [drie-roede, drie-wijsheid] drieëenheid. Skrt. *rat*, loqui.

der geloovigen, die uit de vereeniging van Shákya en zijne wet geboren zijn; de oorspronkelijke kerk, ligchaam van echte leerlingen; ook elke vergadering van ware, d. i. ascetische, in kloosters levende, volgers der wet, zij zijn dan voorledene of tegenwoordige. Ik kan niet zien dat in deze of andere opvattingen de drieenheid van het Oosten iets anders is dan een middel der wijsgeeren, om den volke een denkbeeld van de werking der Almagt te geven, en tevens in alles die eenheid van persoon, tijd, en werking te bewaren, die van de godheid niet kan gescheiden worden. Zoo verklaart onze drieenheid het werk der Goddelijke verzoening. De zondige mensch wordt door den heiligen geest den eeuwigen zoon als het ware ingeplant en in den zoon herboren overgebracht tot den vader.

Nadat de wijsgeeren deze trias rangschikken kan men zien, of zij van de theïstische, of atheïstische school zijn. In de straks genoemde orde is de trias theïstisch. *Buddha* komt er immers in voor als eene verstandelijke wezenlijkheid zonder oorsprong, die de werkdadige oorzaak van alles is, terwijl *Dharma* wel als plastische oorzaak optreedt, maar toch afhankelijk van *Buddha*, die zamengesteld met *Dharma* eene vereenigde kracht, in staat van werking of schepping, voortbrengt. Daarentegen is de trias atheïstisch, wanneer *Adi-Buddha* het 2de wezen vormt. Alsdan is *Dharma* het eerste wezen, de *diva natura*; stof de eenige wezenlijkheid, toegerust met innerlijke werkkraft en verstand, de stoffelijke en werkdadige oorzaak van alles. *Buddha* is dan

uit *Dharma* (1) genomen, om vervolgens op haar te werken, waarom zij ook zijne vrouw en moeder tevens genoemd wordt. En *Sangha* is de uitkomst dier werking, een' soort van embryotische schepping, de type en de som van alle vormen, die zich van zelve ontwikkelen uit de vereeniging van *Dharma* en *Buddha*.

Oorspronkelijk telt het Buddhisme dus slechts 2 wijsgeerige scholen; de deïstische of *Aishwari-ká*, van *ishwara*, God, één der namen van *Adi-Buddha*, en de Atheïstische of *Svábháviká*, van *Svabhava*, zaamgesteld uit *swa*, suus, en *bhava*, natuur, idiosyncrisis, de naam van *Adi-Buddha* bij de *Swa-bhavikas*. De *Sva-bhavikas* erkennen niets onstoffelijks. Stof is de eenige zelfstandigheid in de twee wijzen van bestaan *pravritti* en *nirvritti*, of werking en rust, [concreet en abstract.] Stof is eeuwig als eene raauwe massa, hoezeer ook oneindig verfijnd in *nirvritti*, en eeuwig zijn dus ook de vermogens van het stof. Die vermogens bezitten niet alleen werkkraft, maar ook verstand. De eigenlijke staat dezer vermogens is die der rust en der afzondering van alles wat tast- en zichtbaar is. In dezen staat [nirvritti] zijn ze zoo verdund, zoo verfijnd eendeels, en anderzins zoo bekleed met oneindige

(1) *Dharma* heet in dat geval ook wel *prajna* of de hoogste wijsheid der natuur, van *pra*, particula intensiva en *jna*, wijsheid [*γνωσις*]. Daar *dharma* dan de hoogste God is, luidt het ook *Adi-prajna* gelijk *Adi-buddha*. Zoo ook *Adi-sangha*, wanneer *sangha* aange-roepen wordt.

eigenschappen van magt en wetenschap, dat zij alleen bewustheid en zedelijke volmaaktheid behoeven om goden te zijn. Gaan deze vermogens uit den oorspronkelijken blijvenden staat van rust in den toevalligen voorbijgaanden van werkzaamheid over, dan komen al de schoone vormen dezer wereld [natuur] in aanwezigheid; niet door eene goddelijke schepping of bij toeval, maar uit zich zelve, terwijl al de schoone vormen der natuur weder ophouden te bestaan, wanneer die vermogens weder uit den staat van *pravritti* in dien van *nirvritti* overgaan. Deze secte wijst dus op de schoonheid der vormen in de schepping, niet als een gewrocht van het blinde lot, of als bewijs voor het aanzijn eener eeuwig wijze oorzaak, maar als bewijs van het verstand der vormende krachten. Deze krachten kleven aan, zitten in het stof als onafscheidbare eigenschap, en er niet ingedrukt door den vinger van God, d. i. van een onstoffelijk wezen (1). Hierbij moet ik aanmerken, dat de oude Buddha wijsgeeren geen voldoende bewijs voor een onstoffelijk wezen erkennen, en daarmede nogtans allen het geloof aan zedelijke en verstandelijke werkingen verbonden. De *Aishwarikas* dulden echter een onstoffelijk wezen; eene opperste, oneindige en uit zich zel-

(1) Eene secte der *Sva-bhavikas* naar *Prajna*, hoogste wijsheid, *Prajnikas* genaamd, vereenigt de magten des stofs in den staat van *nirvritti*, verheft die eenheid tot God, en noemt het hoogste goed van den mensch zijne oplossing of verzwelging in *Prajna*, de som van al de vermogens, zoo verstandelijke als werkdadige, des heelals.

ve bestaande godheid [Adi-buddha], de som aller volkomenheden, één met alle dingen in *pravritti*, en gescheiden van alle dingen in *nivritti*. Oneindig vormrijk en zelf vormloos; het wezen van *nivritti* en *pravritti*. Door sommigen gehouden voor de eenige godheid en de oorzaak van alles, van anderen vereenigd met eene evenredige en eeuwige stoffelijke oorzaak, uit wier gepaarde werking alles voortkwam. Zij kennen hem de magt toe om zich te vermenigvuldigen en individualiseren. Zij ontkennen echter de heerschappij en de voorzienigheid van dezen onzichtbaren God. Zij gelooven, ja, aan eene eindelijke versmelting (1) in zijn wezen, en wijzen onbestemd op hem als den gever van alle goede giften in dit leven [*pravritti*]. Maar het eeuwig verband tusschen deugd en geluk in *pravritti* gelooven zij geheel onafhankelijk van hem, en de zegeningen van *Nivritti* alleen vatbaar om door des menschen eigene pogingen verworven te worden; pogingen, welke zij vertrouwen, dat hunne vermogens tot in het oneindige ontwikkelen, hen zullen waardig maken om als Buddhas op aarde geeerd te worden, en hen eindelijk in den hemel verheffen zullen tot een zelfverdiend en gelijk deelgenootschap der gelukzaligheid en eigenschappen van *Adi buddha*. Dit is het *moksha* der *Aishwarikas*.

In beide deze stelsels zijn de magten beroofd van alle persoonlijkheid, om welk gebrek te

(1) De versmelting, absorptie der ziel in het wezen der Godheid noemen de Buddhisten *moksha*.

verhelpen twee veel latere secten, *Kármákas* en *Yátnákas* genaamd, verstand en zedelijk gevoel in de agenten der schepping gevoerd hebben, tegelijk met het eindelijk doel om geheel het menschdom gelukkig te maken. Bovendien den vrijen wil en het onderscheid tusschen de denk en gevoelvermogens in het phenomenon der menschelijke natuur ziende, poogden zij te bewijzen, dat de mensch zich de zaligheid moest verwerven, volgens de *kármákas*, door eene betamelijke beschaving van zijnen zedelijken zin, maar volgens de *Yátnákas*, van zijn verstand. En van dit verschil hebben zij hunne namen. Want *Yatna* is eene zich zelve bewuste verstandelijke werking, maar *karma* eene zedelijke.

Maar waarin zij verschillen, hierin komen meest alle Buddhisten overéén, dat het gebruik en de waarde van het middelaarschap, van de regten en de pligten der zedelijkheid, zoo ook van godsdienstige plegtigheden, alleen hunne betrekking op *pravritti* hebben, een toestand die zij allen geleerd hebben te verachten; en dat zij door eigene pogingen van abstractie die oneindige uitbreiding hunner vermogens moeten beproeven, wier vervolmaking in hunne eigene personen eene godheid verwezenlijkt. De ideale theorie, dat is, de ontkenning van de wezenlijkheid der veranderlijke wereld heeft in velen harer phases eenen wijsgeerigen grondslag; maar zij dankt haren bovendrijvenden ingang, hare populariteit aan die enthousiastische verachting van werking, waardoor deze Quietisten zich kenmerken. Hunne overdrevene liefde tot abstractie ondersteunde deze

theorie; want wanneer men in Asien den Buddhist als in geestelijke verrukking verzonken den adem ziet inhouden, jaren achtereen in de blaauwe lucht op, of tegen eenen witten muur ziet staren, om zich van *pravritti* te abstraheren, dan zij men verzekerd, dat deze dwaasheid even zoo wel eene in de nationale neiging gegronde oorzaak als 't gedwongen gevolg van een godsdienstig stelsel zij. Aan den anderen kant moest de stoupe poging om zich zelve zonder middelaar door abstractie ten God te verheffen het gevolg hebben, dat wat de mensch algenoegzamer wierd er des te minder behoefte aan de werking der godheid was, en dat deze daardoor een rustende God wierd, die het werk van den eenen op den anderen God overdroeg. De Svabhavikas durfden zeggen. «Ik ben *Nirlipt* (1), en het voorwerp mijner vereering is *Nirlipt*. Ik ben die *Ishwara* tót wien ik mij zelve wende.» Terwijl wij hieruit zien, dat de Buddhist, die zich zelve genoeg was, geene werkzame godheid noodig had, moeten wij hem de eer eener mannelijke opregtheid laten, dat hij de verste gevolgen van zijn stelsel rondborstig voor zijne rekening neemt. De koenheid dezer wijsgeeren schijnt te rieken naar de fierheid van den koningszoon, wien zij tot stichter hadden. Terwijl wij schroomvallig den Schepper door zijne werken van achteren opsporen, naderen deze wijsgeeren den oneindi-

(1) *Nirlipt*, onaangeraakt en niet aanraakbaar, dus de onafhankelijke.

ge allen regelrecht langs den steilen weg à priori. Zij leeren den mensch te dingen naar die goddelijke volmaaktheid, voor welke zij beweren dat hij vatbaar is. Terwijl dus de mensch alles doet wordt de godheid een werkeloos [quiescent] wezen; de middelaar valt weg, en de ware *Mānushi Buddha* heeft de volkomene almacht.

Na dus eenige goden van het Buddha-pantheon aan mijne lezers te hebben uitgelegd, ga ik hun ook iets van den mensch vertellen.

Onder de achttien verblijven van Brahma, *Abhāsvara bhuvana* genoemd, is er een wiens bewoners dikwerf deze aarde, die nog onbevolkt was, bezochten, en dan telkens spoedig terugkeerden. Deze wezens, voor de helft mannen en voor de helft vrouwen (1), hadden wegens de zuiverheid hunner zielen nog nimmer de tochten der kunne ondervonden. Eens dat zij de aarde weder bezochten, had *Adi-buddha* zulk eenen sterken trek tot spijszucht in hen verwekt, dat zij iets van de aarde aten, hetwelk naar amandelen smaakte, en dit etende verloren zij het vermogen om naar hunne *bhuvana* terug te vliegen, en zoo bleven zij dan op aarde. Nu waren zij gedrongen de vruchten der aarde tot hun onderhoud te eten, en die etende beving hen de wederzijdsche trek der kunnen. Van dien tijd dagteekent de oorsprong des menschedoms, dat uit de vereeniging van dit paar gesproten is.

(1) In de Brahmanische theologie zijn alle godheden gepaard; eene vrouw is altijd bij eenen man.

Men vindt hier duidelijke sporen van het verhaal wegens den val van het eerste menschenpaar in het paradijs, waarbij ik zal doen opmerken, dat in een oud boekje *de caestu Veneris* de stelling verdedigd wordt, dat de appel, waarvan het plukken aan Adam en Eva verboden werd, niet anders was dan de trek der kunnen tot elkander, in zoo verre die dierlijk was. Schoon wordt door de Buddha-sage aangeduid, dat het menschdom van hemelschen oorsprong en gods geslachte is; dat het zich oorspronkelijk met de snelheid der arenden door het ruim der hemelen van planeet tot planeet bewoog, maar van het grove aardsche voedsel gespijst aan den grond der aarde gebonden was; hoe de kunnen in hunnen oorspronkelijken hemelschen staat niet dan de reinste liefde voor elkander gevoelden, en hoe door hetzelfde voedsel de dierlijke trek der aardsche wellust ontwikkeld en onder de hemelsche liefde gemengeld werd. En eindelijk dat Adi-Buddha, om ook hier uit één velen te worden, de eer en het geluk van een paar hemelgeesten ten offer bragt, opdat ook deze grove aarde door redelijke wezens, maar voor de helft van hare eigene natuur, zou bevolkt worden.

Het ligchaam genomen uit de 5 elementen moet sterven door de natuur van zijnen wisselenden oorsprong. De ziel als een deel uit het wezen van *Adi-Buddha*, en een adem van den goddelijken geest, kan even weinig sterven. Alle menschen zijn, wat hunnen oorsprong en natuur betreft, gelijk. De eene natie is God niet dierbaarder dan de andere: uit allen volke is

elk, die hem dient met een rein harte, hem even welgevallig. — Geen rang of bediening maakt den eenen verhevener dan den anderen. — Het onderscheid in de kracht en vormen van het ligchaam tot de vergankelijke aarde behoorende, maakt geen onderscheid tusschen man en vrouw, die beiden gelijk zijn voor God en de burgerlijke maatschappij. En dit in het Oosten! Maar het was een noodzakelijk gevolg van de onwezenlijkheid der verschijnsels en betrekkingen in onzen tegenwoordigen staat. — Er is geen oordeel over den mensch. Geluk is het natuurlijk en noodzakelijk gevolg van deugd, als ongeluk van boosheid. De godheid kan door onze ondeugd niet worden beleedigd; maar de ondeugd wendt haar zelve. Dit eeuwig en noodzakelijk verband tusschen boosheid en smart kan door geene offers, noch verzoening, noch middelaar, door geene vergeving van Gods kant zelve worden losgemaakt. (1). De natuur van den booze belet hem de toenadering tot en de vereeniging met *Adi-Buddha*, terwijl de goeden door hunne eigene deugd naar de woonplaats van hem getrokken worden. De daden van iemands vroegere geboorte bestemmen dus zijn geluk of ongeluk. Gedrag is noodlot. — De drijfveer bij den mensch om wel te doen en *Adi-Buddha* te eeren is de hoop om opgelost te worden in de godheid. Zonder de liefde tot God is die verzwelging onmogelijk. Die zich door de liefde

(1) Lijnregt strijdig met de beginsels der Brahminen, die het middelaarschap van Amida tot strafversachting leerden.

aangenaam bij God maken zijn de ware heiligen; maar schaarsch worden zij gevonden. — Die goed doen uit vrees voor de hel, en begeerte om in dit leven voorspoedig te zijn, zijn wel is waar verheven boven de zondaren, maar moeten verschillende verhuizingen ondergaan, en daarin smart en vermaak proeven, tot dat zij *muhti* en *mohsha* (1) verwerven. — Die met duizend smarten in dit leven doorstoken zijn, ja, die in de hel gebrand hebben, zullen, indien zij God opregt dienen, ontkomen aan het kwaad van beiden. — Straf is geëvenredigd naar misdaad. Zielen door de ondeugd besmet worden gestort in de buitenste duisternis, maar geene straf is eeuwig, of kan eeuwig zijn. — Sommigen verwerven *muhti* na hunne eerste, anderen na hunne 77ste geboorte, zonder als *Shákya tathá-gata* te wezen, zoo dat er trappen in den eeuwigen heilstaat zijn. — Gelijk alle onze wereldsche hindernissen overwonnen worden door zelfbewuste verstandelijke inspanning [*Yatna*], zoo is de wijsheid, die *Nirvritti* wint, er het gevolg van. Want door *Yatna* is het, dat wij de deugden en vooral de kroon aller deugden, de liefde, verwerven. — De kiem in den mensch is begrensd; maar van goddelijke geboorte zijnde is het eindige in hem voor oneindige ontwikkeling vatbaar. — De *λδγος* der godheid, dien de Brahminen alleen waanden te zien, is genaakbaar voor alles wat

(1) *Muhti*, verzwelging [in de godheid]. *Mohsha*, emancipatie van het stoffelijke, ontbonden worden en met *Adi-Buddha* zijn.

mensch heet. Aan deze stelling is alles in alle scholen van Buddha onderworpen. De *Svabhavikas*, sceptisch sprekende over schepping en voorzienigheid, zijn daarom geene atheïsten; want zij verbinden dit met de uitbreiding der mensche lijke ziel tot in het oneindige, waardoor de mensch verzwelging in *Adi-Buddha* verkrijgen, en zelf Buddha, dus een waarachtig God, worden kan. Terwijl de *Aishwarihas* beweren, dat de *dhyán* van *Adi-buddha* alleen scheppend vermogen bezit, kennen de *Sva-bhavikas* dit vermogen toe aan elken *buddha*, den *manushi buddha* niet uitgezonderd.

Mijne lezers zien, dat de wijsheid van den onbegrijpelijken Hegel niet nieuw is. De Brahminen voor *Shákya* beweerden reeds, dat alle dingen uit het wezen der godheid gevloeid waren, en weder in die bron terug zouden vloeijen; even als eene spin, die draden uitspint om ze vervolgens weder in haar ligchaam optepalmen. Hegel is niet verre van deze stelling af, wat de wording en het eindelijk lot des heelals aangaat. Hij stelt dien ten gevolge, meen ik, dat wij vereenigd met het geschapene de godheid uitmaken, en eindelijk in de godheid opgelost worden met verlies van persoonlijkheid; terwijl zij, die deze wijsbegeerte met de eischen des Euangeliums pogen te rijmen, beweren, dat de gewillige opoffering zijner individualiteit, ter vergrooting en verheerlijking der godheid, het grootste bewijs van liefde tot God is, hetwelk Jezus van den mensch vorderen kon. Maar *Shákya* overtuigd, dat de natuur, de waarde en de kracht van den mensch

in zijn onverdelgbaar ik liggen, liet hem in den oneindige versmelten met behoud zijner individualiteit. Gelijk men echter Hegel verweten heeft, dat zijn *absoluut zijn* d. i. zijne godheid, eigenlijk een louter *niets* was, zoo schemeren mij ook de oogen, misschien bij gebrek aan genoegzaam licht, als ik onderscheiden wil, of (1) het absolute zijn van Nirvritti iets, of niets, of *Adi-Buddha* zelf zij. Maar de Svabhavikas koesterden zulk eene diepe verachting voor *pravritti*, dat zij *nirvritti* oneindig liever wilden, alware dit ook *Shúnyatá*, dan altoos door de wisselende vormen der natuur om te zwerven. *Shúnyatá* nu noemden zij eene soort van vernietiging, waarbij eene *volkomene* abstractie van alle fenomenale eigenschap plaats greep; dus de uitkomst [het resultaat] der schorsching van alle werkzaamheid der natuur.

Ik zal nu eindigen met nog het één en ander wegens de aloude eeredienst der Buddhisten te vermelden. Geen leek mag bij de Brahminen de *Veda* (2) aanraken; alle de heilige Schriften van Buddha, de allerheiligste niet uitgezonderd, zijn den bedelaren even toegankelijk als den koning. Onder hunne gewijde Schriften vind ik, behalve de *sutras* of gezegden van *Shákya*, nog bijzonder genoemd *Geyas*, zijnde werkjes van vrome uitboezemingen, van lof, prijs en dankzegging, in gebondenen stijl. Vervolgens de *Vákira-*

(1) *Rerum omnium principium, chaos nullo attributo modificatum, limpidum, tranquillum, perfectum, naturae formis non vestitum.* Brucker *Hist. Phil.* V. 825.

(2) *Veda*, hetzelfde als ons *vet*.

na, verhalen van de geschiedenis der onderscheidene levens van *Shákya* voor dat hij *Nirvan* wierd. Eindelijk nog *Jataka* of verhandeling over het onderwerp der zielsverhuizing opgehelderd door 330 wedergeboorten van *Shákya*. Deze en alle andere Buddha boeken, in de vlakten van Indiën vernield, zijn in Nepaul bewaard gebleven. Het geloof in deze boeken verkondigd was vroeger het algemeen geloof van vorst en volk, maar na de verovering door Ghörkas koning alleen nog van het volk. De beschermende Genius van Nepaul is *Adi-Buddha*, die zijne dienst ook aldaar het langst en het zuiverst heeft weten te handhaven.

Nergens springt het onderscheid tusschen leek en geestelijke meer in het oog dan in het Brahmanisme en Pausdom; het is niet minder dan de afstand van eenen sterfelijken God of vertegenwoordiger der godheid tot den blinden en hulpeloozen mensch. In het Islamisme en oorspronkelijk Christendom wordt dit onderscheid niet gekend. De gemeente der geloovigen was eene vergadering van gelijke broeders in het geloof, gelijk in plaats en karakter, zonder aardsche middelaars, of priesters, of geestelijken van beroep. De Waldenzen bragten dit leerstuk veilig door de hierarchische priesterschap der middeleeuwen heen; de doopsgezinden hielden het na de reformatie vol midden onder de geordende protestantsche predikanten, die zoo vele overblijfsels van het afgezworen priesterschap waren, en wie mijner ambtgenooten zich het air van domenij geven, begriepen zoo even-

tjes niets van den geest hunnes genootschaps. *Éen is uw meester, en Gij allen zijt broeders!* Shákya vernietigde 6 eeuwen vroeger dan Christus het priesterschap. *Geen priester, geene offernaars, geen aardsche middelaar,* was zijne wet. Noch de mensch, noch de godheid heeft ze noodig, beweerde hij; dewijl de mensch zich verheffen kan, en de godheid zich neder wil laten, om elkander van aangezichte tot aangezichte te ontmoeten. In het reine hart was de tempel en de priester van Shákya's God vereenigd.

Maar welke waren dan de ware geloovigen bij Shákya? Christus predikte de verachting der rijkdommen en van alle aardsche grootheid; hij gebod dus zijne volgers de wereld af te sterven; daarentegen leerde hij het oneindig hoog gewigt eener onzichtbare wereld, voor welke hij wilde, dat zijne volgers leven zouden. Van deze leer begon men in de eerste eeuwen des Christendoms de schromelijkste toepassing te maken door de invoering van een uitgebreid monachisme in het Oosten, dat weldra outelbare navolgers vond in het Westen. Niemand zal, geloof ik, verdedigen, dat zulks lag in de bedoclingen van den socialen geest des Christendoms; het was eene overdrijving van de gezegden hares stichters. Van de invoering van het monachisme als een misbruik zijn meer voorbeelden; maar het was aan het Buddhisme bewaard om er den normalen staat zijner belijders van te maken. In de Buddha boeken van het oudste en het beste gezag komen de monniken voor als de eenige ware aanhangers van Buddha; de

meesten zamenwonende en alles lotgemeen hebbende, de overigen als heremiten. Zij waren onderworpen aan de gewone belofte, welke de Christen monniken in het Oosten van hun overnamen, om zich namelijk te onthouden van rijkdom, magt en vrouwen, de drie groote verleidsters van het menschelijk geslacht. — Verder, dewijl aan *Adi-Buddha* geene volkomenheid mogt ontbreken, beelde men zijn hoofd af met schoon gekruld haar; de Buddhistische monniken om te toonen, dat zij de dienaren van zulken heer waren, beroofden zich van het sieraad, dat hem kroonde, en schoren zich de kruin. Ik ben wel overtuigd, dat de Christen monniken in het Oosten ook deze onderscheiding aan de volgers van *Buddha* ontleend hebben; want dat zij dit eerst in het Westen van de gewoonte der Franken, waar de koning lang gelokt en het gemeene volk kort geschoren was, als *servi dei* geleerd hebben, is mij nu geheel onwaarschijnlijk. — Onder hun was ook geen dienaar of heer. Zij waren allen gelijk zonder eenige andere erkende meerderheid dan van wijsheid en godsvrucht. Maar dit stelsel van gelijkheid en broederschap, dat geenen uitsluitend toegewijde aan de godsdienst, en geene dienaars der godsvereering van beroep dulde, moest zich zelven vernietigen, toen het monnikendom zich algemeen over het land begon te verspreiden. Want schoon zij hunne denkbeelden tot in het oneindige abstraheerden, zij abstraheerden de behoeften niet van hunne stoffelijke natuur, en daar er zoo velen zich aan het peinzende, en zoo

weinig en aan het akkerbouwende leven gaven, leerde de wet der noodzakelijkheid, indien men wilde blijven eten, dat er een deel der monniken bevolking tot den akkerbouw moest terugkeeren. Dit onderscheid nu van zuiver ascetische, en met handen arbeidende monniken, bragt weldra het onderscheid van clerici en laici onder de Buddhisten te weeg. Een soortgelijk verschijnsel merken wij dikwerf in de geschiedenis der Christen kerk op.

In de Schriften verschijnen slechts 3 afdeelingen van volgers van Buddha. Voor eerst de *Bhikshus*, bedelmonniken met staf en bedelaarsnap, bestaande van aalmoezen, omdat zij zich geheel aan bespiegelingen [*dhyána*, *θεαμα*, contemplatie] van *Adi-buddha* overgaven. Daarna de *Chailakas*, die niet meer kleederen dragen, dan noodig is om de naaktheid te dekken, en verder alle mogelijke overtolligheid verwerpen. Ten derde de *Shákya Vansikas*, [het volk van *Shákya*] slechts voor tien dagen, in gedachtenis van den ouden tijd, aan de oorspronkelijke regels der 2 vorigen gebonden, en dan weder losgemaakt; geschoren, en echter getrouwd; in schijn dus monniken, in wezen burgers der wereld. Uit eene dezer drie afdeelingen is vervolgens bij wijze van ingeslopen misbruik de *Vajra-Acharya*, in *Newari Gubal*, ontsproten. Hij heeft vrouw en kinderen, maar wijdt zich aan de dienst van het Buddhisme, en als zoodanig is het opperbestier over de godsvereering bij hem, terwijl het lager bestier bij zulke *Bhikshus* is, die de godsdienst volgen als eene geleerde en

winstgevende betrekking. De castegeest heerscht in Nepaul als burgerlijk, maar niet als godsdienstig gebruik. In Tibet is er daarom ook geen spoor van. Dieper zal ik mij in het bestuur der tegenwoordige verbasterde kerk, die geen voorwerp mijner aandacht is, inlaten. — Er is nog een algemeene naam voor allen, die de inzettingen van *Buddha* aannemen. Dewijl dezen *bandana*, d. i. groete en eerbewijs brengen aan *bodhi-jnana*, zijn zij *bandya's*, door de onwetenschap verbasterd in *banra*. Wie zich ten teeken zijner toewijding aan *Buddha* de kruin scheert, wordt daardoor *bandya*, hetwelk door dialektverschil *bondsja* wierd, en bij de Chinezen overging in *Bonse*, om eenen geestelijke van beroep, of bedienaar der godsdienst, aan te duiden.

De kloosters, waarin de monniken woonden, noemt men in 't Sanskrit *vihar*, een woord dat met het Gothische *weihan*, sanctificare, ons *wijden*, het oud Sax. *wih*, templum, in verband staat. In het open vierkant binnen ieder *vihar* is altoos eene *chaitya* of kerk. Nepaul is nog bedekt met *vihars*; maar deze ruime en gerijfelijke verblijven, waarin men eenmaal de abstractien van *nirvritti* zocht, zijn nu vol van de concrete dingen en bezigheden van *pravritti*; zij weergalmen immers van het bedrijvig rumoer der nijverheid, en der stemmen van vrouwen en kinderen, die er voormaals geen voet mogten binnen zetten.

Bij het aannemen van eenen *bandya* [monnik] hadden eene menigte plegtigheden plaats, welke ik hier allen niet denk op te halen. Tot de belof-

te, die hij aflag, behoorde onder anderen, geen levend schepsel te dooden; niet te nemen wat eens anders is; onthouding van vrouwen, leugen, en bedwelmende dranken of specerijen; geen hoogmoed op de waarneming van Godsdienstige of zedelijke pligten. — Onder de dingen, welke de Christenmonniken van de Buddhisten ontleend hebben, tel ik den proeftijd, en wel van 4 dagen, welke de adept bedelen moet; en bovendien de naamverwisseling. Een nieuw leven intredende krijgt hij ook als Shákya eenen nieuwen naam. — De plegtigheid begint met het opsteken van een licht, dat den aankomeling getoond wordt, als zinnebeeld [het vuur] van dien Adibuddha, aan wiens dienst hij zich wil wijden. Dit is dus de herkomst en de beteekenis der kaarsen, die in de Christelijke eeredienst zijn ingevoerd. — Als het plegtig ja er uit is, wordt hem onder het roeren eener schel water op het hoofd gesprengd. Hier is dus ook de herkomst der schel in de Christen kerken. Het zinnebeeld van den doop komt hier niet in berekening; het was van alle tijden algemeen, niet slechts in het oosten, maar ook onder onze heidensche voorvaders, hetzij in Scandinavien, hetzij in Germanje gezeteld, en wel de kinderdoop.

Zoo hebben wij dan in de beide eerediensten de zinnebeelden van vuur en water; het water in de Christelijke godsdienst ingevoerd van haren stichter, en het vuur, [kaars of lamplicht] later ingesloopen, doch beiden reeds vereenigd in de Evangelische uitdrukking, *gedoopt te worden met water en vuur*. Ik vrage niet naar de juiste be-

teekenis dier woorden in onze godsdienst; maar welke de oorspronkelijke beteekenis dier zinnebeelden in het Oosten geweest zij. Over het vuur als zinnebeeld van Adi-buddha is reeds gesproken. De Sambhu-purama zegt, dat Adi-buddha zich in Nepaul openbaarde in den vorm van vuur. Elders leest men, dat Hij in den bloem der lotus is in den vorm eener vlam. De tempel van Sambunoth in Nepaul bedekt *Jyoti rupyā svayambhu* [die uit zich zelve is] d. i. Adi-Buddha, in den vorm eener vlam. Daarentegen Adi-dharma, het tweede wezen der drie-eenheid, ook genaamd *Adi-prajna* of *Prajana paramitā* (1) [de eeuwig wijze, of de oneindig wijze en heilige] openbaarde zich in Nepaul in den vorm van water, en bewoonde den wortel der lotus in den vorm van water. Het water was hier het rauwe voedsel van de plant der schepping, hetwelk door het vuur bewerkt, gekleinsd en in voedende sappen tot eenen schonen bloem vervormd wierd. Wie dus door water gedoopt of uit water geboren wierden, wijdden zich daardoor toe aan den geest van eeuwige wijsheid, door welke het menschelijk hart als het ware besproeid en vruchtbaar wordt gemaakt in alle deugden. En wie gedoopt wierden met vuur verpanden zich daardoor aan dien Adi-Buddha, die als eene levenwekkende vlam geheel den mensch doordrong, doortintelde, zuiverde, en elk kiempje van kennis en heiligheid in hem tot vollen

(1) *Paramitā*, transcendentale deugd.

eindelozen wasdom ontwikkelde. Water en vuur waren de agenten, die als *Adi-buddha* en *Adi-dharma* met en op elkander werkten, en het resultaat hunner werking was, even als *Adi-sangha* in de drieenheid, het nieuwe schepsel, dat er in den gedoopte uit geboren wierd.

Wanneer het mensdóm gedurende eene lange reeks van eeuwen aan zekeren vorm van kerkgebouwen is gewend geweest, vraagt het weinig naar de aanleiding tot dien vorm, die hun even natuurlijk voorkomt als het groeijen der planten uit hare zaden, schoon beide de verschijnsels den opmerker even onverklaarbaar zijn. Maar wanneer ik met over elkander geslagene armen voor één onzer oude Gothische kerkgebouwen sta, dan heb ik mij altijd met verbazing de redenen van de drie zonderlinge deelen afgevraagd, uit welke zulke tempels bestaan. Ik spreek hier niet van de bouworde der onderdeelen, de pilaren en gewelven, of den rijkdom van gebeitelde sieraden; maar van de 3 groote deelen, den toren, de kerk en de kroft, die tot de bouworde onzer oudste kerken behoort, en te Deventer in de Lebwyns kerk nog over is. Ziet mij die rij ontzagchelijke torens eens, waarvan men zoude zeggen, dat de kosten ver de zwakke middelen eener enkele diocese in vroegere eeuwen overtreffen moest; eerst vierkant met zijne colossale muren zich een eindweegs boven het dak der kerk verheffende, en dan als een kegel van trans tot trans als zoo vele trappen, die steeds kleiner worden, spits in het luchtruim opschietende. Vervolgens de holle kerk met hare alta-

ren, beelden, graven van heiligen en reliquienkassen, en omcingseld van eenen krans van kapellen. En eindelijk beneden die kerk nog eene kleinere kerk onder den grond, waarvan de herkomst en het gebruik thans zoo goed als onbekend zijn. De *Chaityas* (1) der Buddhisten zullen dit raadsel in eens oplossen.

De chaitya of Buddhatempel bestaat vooreerst uit eenen koepel of hemisphcer, die het voor naamste deel van de eeredienst is. Waar die halfklootsche kerk [rotonde] staat is een stellig bewijs van Buddha godsvereering. Zij zijn allen in Nepaul gewijd aan den uit zich zelve bestaanden [Svayam-bhu] eersten hoogsten Buddha, en zijne 3 hemelsche aeons of dhyanis. In het midden is een eeuwig vlammeud vuur onderhouden als het zinnebeeld, waaronder *Adi-Buddha* gehuldigd wordt, terwijl de basis der hemisphcer in nissen de beelden van 4 *dhyani buddhas* bevat. De eerste *dhyani* wordt ondersteld onzichtbaar binnen in de chaitya te zitten. Ziedaar onze kerken met hare heilige waslichten, gewijd aan den eenigen en almachtigen oorsprong van alle dingen, en de personen, welke het Catholijk geloof met hem in natuur vereenigt, of door waardigheid van gedrag en afkomst in naauwere betrekking tot hem plaatst. — Die hemisphcer der Buddhistische *Chaityas* dient verder nog voor graftomben en bewaar-

(1) Chaitya, forsan locus, ubi deus invocatur. Confer Goth. *haitan* vocare. Theotisci *gahaisan*, polliceri, spondere, devovere.

plaatsen van reliquien, en ook tot graftomben en bewaarplaatsen van reliquien dienen de Christen kerken. Bovendien is de hemisfeer omringd van eene menigte kleine gebouwen, waar het pantheon der Buddhistische Goden en Godinnen opgezet is. En wie herinnert zich hier de capellen niet, die onze groote kerken omringen; wie niet de graven der heiligen bij de altaren, of hunne beelden, die nissen en pilaren versieren? Indien gij nu meent, dat het bewaren van de beenderen der martelaren in de Christen kerken ten minste oorspronkelijk is, zoudt Gij u grootelijks bedriegen. Ook dit is van Buddhistischen oorsprong.

De chaityas zijn dikwerf gebouwd over tempeltjes, die in den grond uitgehoold zijn, alwaar de Buddhisten het gebeente hunner martelaren bewaren, die om het geloof onder de woede der Brahminen bezweken zijn. Zie hier onze kroften, kleine kerken onder den grond, waarover de groote heen gebouwd zijn, en waar men bij plegtig lamplicht gedachtenis hield van de tijden der vervolging, toen de gemeente in onderaardsche holen de woede van de vijanden des kruises ontvlood, en van het bloed der martelaren, dat voor de belijdenis van Jezus gevloeid had. *Tumuli corum Christi altaria*. Hunne grafheuvels waren zoo vele altaren, waarvoor men God dankte, dat hij hen had waardig gekeurd voor zijne zaak te lijden; ja, men vereerde hunne overblijfsels als zoo vele heiligdommen. Maar de Buddhist nog verder gaande vereerde het beeld van den tempel, waarin zijne martelaren

begraven lagen. Ik zal hierbij herinneren, niet alleen dat er op ons Java eene menigte gedenkteekenen van beitel en bouwkunst zijn van Buddhistischen oorsprong, maar dat al de uitgehoorde tempels aan de kusten van Westelijk Indië, met hun zoogenaamd Brahmanisch beeldwerk, uitsluitend het werk van Buddhisten zijn. Indië is trouwens aan alle kanten verheerlijkt door de bouwkunstige overblijfsels van het Buddhisme.

Wij gaan nu hooger. De hemisfeer is gedeekt met een kort vierkant basement, op vier zijden ieder een paar oogen gegraveerd zijn, misschien om de alwetendheid van Adi-buddha aan te duiden. Maar boven op dat basement staat een kegel of vierhoekige pyramide, waarin 13 trappen, als een zinnebeeld van de 13 hemelen der Buddhistische cosmographie. Zie daar onze torens, nu pyramidaal en dan kegelvormig uitlopende, die eenmaal ook uit de daken der kerken rezen, maar die, toen de groteske kunstzin der Germaansche volken onmetelijke steenklompen vorderde, ter zijde der kerk in het westen geplaatst wierden, omdat het choor, als de plaats des heilighdoms, den meer geëerden kant van het oosten had ingenomen. Zoo hebben wij dan de kroft onder de aarde, de kerk er over heen, en eindelijk den toren met zijnen pyramidalen of kegelvormigen bij trappen oplopenden spits volgens het oude ontwerp der Buddhisten opgetrokken.

Het zij mij vergund te gissen, dat ook in deze drie deelen van één geheel eene toespeling op de drieëenheid ligt opgesloten. En zulks te

meer, dewijl in de kroft te Deventer, die van de 10de eeuw dagteekent, zich digt bij het altaar eene gemetselde put bevindt. Het is vroeger door mij herinnerd, dat Dharma het stof voorstelt in tegenstelling van Buddha als geest, die het stof bewerkt. Het was dus niet meer dan eigenaardig, dat terwijl de tempel der Godheid van den geest boven de aarde gebouwd, die der godheid van het stof onder de aarde, als de voorraadschuur van het stof, wierd uitgegraven. Het is waarschijnlijk ook om die reden, dat die uitgehoolde tempels der Buddhisten, waar de hoofdgodheid onder den grond vereerd wierd, aan de secte der Svabhavikas behoord hebben, dewijl dezen *Adi-dharma* als de eerste godheid der drieëenheid onder den naam van *Adi-prájua* vereerden. Daar wijders *Adi-dharma* zich in den vorm van water had geopenbaard, moest dit zinnebeeld in haren tempel waarschijnlijk aanwezig zijn, en zie daar misschien de allereerste herkomst van de put in de kroften, die vervolgens in de Christelijke eeredienst tot geheel andere einden kan gediend hebben. Het uitgehoolde tempeltje is mijns achtens dus meer bijzonder aan Dharma, de kerk daarboven aan Buddha gewijd, terwijl de Sangha [vergadering] die uit hunne vereenigde werking geboren wordt, hier de dertien hemelen zijn en de geloovigen, die er langs trappen heen klimmen; beiden zinnebeeldig voorgesteld door eene piramide of kegel met 13 trappen. Ik zoude op deze uitpluizing van de minste bijzonderheden der tempeldeelen niet gevallen zijn, indien de sprekende ge-

lijkenis (1) van de beginsels der Buddhisten en der eerste Christen monniken in het Oosten mij daartoe niet verleid had.

Er is onder de Christenen naauwelijks een algemeener en bekender zinnebeeld dan het dus genaamde *alkiende oog*. Niet slechts in de kerken der Catholijke Christenen vindt men deze figuur, maar allerwege in zedeprenten, op chassinetten en elders. Het geopend oog is besloten in eenen driehoek, en dewijl de gekruiste Christus als de 2de persoon der drieëenheid geldt, wordt die plaats ook wel ingenomen door de voorletters van het opschrift op het kruis, namelijk *Inri*. Van waar is deze symbolische figuur afkomstig, en welke is hare oorspronkelijke beteekenis?

In de Buddhistische tempels is niets algemeener dan een driehoek met eene stip in het midden. Eene stip heeft noch vorm noch uitgebreidheid; het is een onligchamelijk merk, waarin alle lengte begint en eindigt. Eene stip is dus het eigenaardig zinnebeeld van het vormloos en onstoffelijk *één* van Nirvritti, waaruit alle dingen voortgekomen zijn, en hetwelk de Buddhisten dus vereenigen met het denkbeeld der eerste en hoogste godheid. Die stip dus, naardat zij Theistisch of Atheistisch wordt uitgelegd, beteekent, of *Adi-buddha*, of *Adi-prájná* [de hoogste wijsheid der natuur als vader, d. i. oorsprong van alles.] Is het *Adi-prájná*, alsdan openbaart die zich uit de

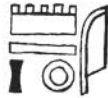
(1). Zie onder anderen, wat in ieders handen is, de Kerk. Geschiedenis van Mosheim, Amst. 1771. I. bl. 375, 376. II. 87—91.

Bl. 259.

HIEROGLYPHISCH.

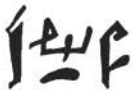
of

אמון *Amon*

of אמון רה *Amon-Re*

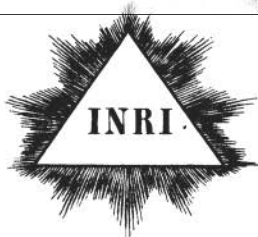
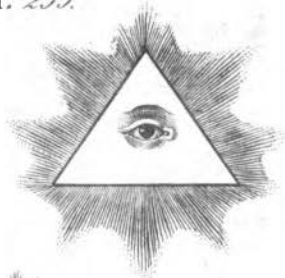
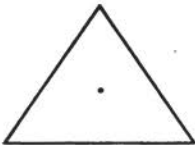
HIERATISCH.

of

Bl. 255.

stip door haren eigenen wil. Uit de eene zijde van den driehoek maakt zij *Adi-buddha*, uit de andere *Adi-dharma*, en uit de derde zijde *Adi-Sangha*. *Adi-prájna* is in dat geval alzoo de moeder van *Adi-Buddha*, en *Dharma*, zijne vrouw en de moeder der overige buddhas [*dhyanis*.] Het is deze driehoek, dien de Christen kerk met soortgelijke beduidenis van de Buddhisten heeft overgenomen. Voor de stip heeft men het alziende oog genomen, of de letters I N R I. In het eerste geval wordt de vader als hoofdpersoon der drieenheid voorgesteld, in het andere de zoon; maar in beide gevallen worden de drie zijden van den driehoek door vader, zoon en heiligen geest gevormd om zich ondeelbaar in het middenpunt, hetzij onder den persoon van vader, hetzij van zoon, te vereenigen. Verder, gelijk de Buddha bedevaartgangers van Tibet hunne fraai gedrukte amuletten in den vorm van driehoeken (1) aan hunne kleederen dragen, zoo is het in den zelfden vorm, dat alle briefjes bij de broeders van het oosten gevouwen worden. Wat mag de reden zijn, dat die driehoek bij de *frane maçons* zulk een' geliefde figuur is geworden? Het is omdat de waarschijnlijke stichters dezer vereeniging in eene zeer nauwe betrekking tot de kerkgebouwen stonden, waar die figuur het heiligste en geheimzinnigste aller emblemes uit-

(1) *Jantra*. Sanskr. *Jánu*, genu, γονυ Goth. *kniu*, Holl. *knie*, sicut *Jnd*, noscere, pro γυν. Ita *Jantra* notat figuram [tri] angularem. Synonymon est *tri-kon*, ternis angulis instructus.

maakte. Men houdt de Franc-maçons oorspronkelijk voor eene gilde, compagnieschap, associatie, of hoe zal ik ze noemen, van bouwmeesters van kerken, die eigenlijk in Italiën gevestigd, zich tijdelijk tot het bouwen van kerken in het meer Noordelijk Europa ophielden, en ter bescherming van elkanders begrippen en personen in een algemeen verbond stonden, waarbij zij zich niet alleen van de werktuigen van hun beroep en het hoofdsymbool der Christen kerken, maar ook van geheime herkenningsteekenen bedienden. Het is deze vereeniging, gevormd op eenen bodem, van wien de kunsten nooit, zelfs niet in de nacht der middeneeuwen, regt weg weken: het is deze vereeniging uit Italiën, die reden geeft van het anders onverklaarbaar raadsel, hoe men aan dezen kant der Alpen, in eeuwen, toen er de kunstzin op den laagst mogelijken trap stond, kerkgebouwen heeft kunnen stichten, die zoo vele plegtige denkkeelden van eenen verhevenen dichter zijn, maar in steen uitgedrukt. Het zal wel niet noodig zijn te herinnren, dat de drie stippen, welke de vrijmetselaars onder hunnen naam schrijven, het zelfde symbool uitdrukken, en de hoekpunten van den heiligen driehoek aanwijzende, niet in eene regte lijn, maar in eenen driehoek geplaatst moeten worden.

Nu nog iets uit de zinnebeeldige godsdienstleer der Buddhisten, en ik zal einden. In den beginne, zeggen zij, toen alles woest en ledig was, wierd de drieletterige syllabe AUM geopenbaard. In dat AUM vertoonde zich het eerste licht, en wierd hij, die tegenwoordig is in

alle dingen, en die *tri-ratna* bezit, vorm- en drifteloos voortgebracht door zijnen eigenen wil. Deze eerstgeborene en onuitsprekelijk heerlijke was van alle wortelletteren als een halssnoer omstrengeld. Want uit dit AUM kwam het Alphabeth voort, wiens letteren het zaad des heel- als zijn. Uit de *vija* of wortel der letter Y kwam lucht, der R vuur, der V of B water, der S bergen, voort. In dat geheimzinnige AUM zat dus de godheid, en wanneer men het woord in zijne bestanddeelen, A, U, M, oplost, dan geldt *A* voor Buddha, U voor Dharma en M voor Sangha, die eene drieëenheid maken even als A, U, M, het ééne woord AUM. Bij de Brahminen is *A* de type van Brahma, *U* van Vishnu en *M* van Mahesa. Maar ik heb genoeg gezegd, om mijnen lezers aan te wijzen, wat het in Buddhistisch Oosterschen zin zeggen wil, „*In den beginne was het WOORD, en het WOORD was bij God, en het WOORD was God.*” Het is waar, dat de Euangelist WOORD in dien zin toepast alleen op den tweeden persoon der drieëenheid; maar dit deden de Buddhisten ook met Padma-pani, hunnen prasens divus, dien zij, gelijk ik reeds gezegd heb, dikwerf met Buddha en Dharma als derden persoon der drieëenheid vereenigden. Het is de beroemde *Shad-akshari-mantra*, (1) die dit ten duidelijkste bewijst; zijnde een opschrift op eene kleine chaitya in den oostelijken of *kuti* bergpas des Hemáchals, en wel van den volgenden inhoud, *Aum mani padme*

(1) *Mantra*, aanroeping der godheid.

hom, *Aum* [de praesens divus of *padma-pani*] is als een juweel in de lotus; [het zinnebeeld der scheppende magt.]

De letters stellen woorden te zamen, de woorden zinnen, en zinnen eene geheele rede. De letters, door de Latijnen zeer juist *elementa* genoemd, zijn hoogst eigenaardige symbolen van de elementen der natuur, waaruit de enkelde schepsels wierden zamengesteld, en uit de verzameling dier schepsels het heelal. Zoodra dus de Buddhaïsten voor hunnen oppersten God, niet beschouwd als een lid der drieënhed, maar als één ongedeeld geheel, het geheimzinnige woord *Aum* hadden, is het niet te verwonderen, dat zij met de letteren van dat woord het symbolisch spel dreven, hetwelk ik zoo even mijnen lezers uitlag.

Maar waar is *Aum* ontstaan, of waar is hij gebleven? De oorsprong van *Aum* is mij een diep geheim, maar ik heb een spoor zijner verspreiding in Egypten gevonden. Het is bewezen, dat noch de beschaving, noch de godsdienst van dat land oorspronkelijk zijn. De beschaving en de godsdienst van Indien zijn met den koophandel de rivieren afgezakt en langs den weg des oceaans aan de Afrikaansche oevers der roode zee aangeland, van waar zij zich door de bergpassen eene weg in Egypten hebben gebaad. Onder de goden, die aldaar uit Indien zijn aangebragt behoort ook *Aum*, *Óm*, of *Án*, gewoonlijk genoemd *Ammon*. Deze Ammon was vooreerst even als *Aum* de hoogste God, en als zoodanig niet alleen door de Egyptenaren, maar

Aethiopiërs en Lybiërs gehuldigd. Gelijk het eerste licht, dat zich vertoonde, in het woord *Ammon* wierd voortgebracht, zoo was Ammon volgens de Neoplatonische onderstelling het eeuwige verborgene licht en de hoogste werkmeester des heelals. Zeker was Ammon volgens Macrobius het zinnebeeld der zon, iets dat door den naam van Ammon in Hieroglyfisch en Hieratisch schrift, dat hier nevens staat, bevestigd wordt. Daar heet de god *Amon* en *Amon-Re*, Amon de zon. *Re* immers is in 't Egyptische zon; waarbij ik zal doen opmerken, dat gelijk de zon de phoneutische figuur voor den klank R is, om dat *Re*, de naam der zon, met eene R begint, omgekeerd op dezelfde wijze uit den wortel der R bij de Buddhisten het vuur voortkwam. Ten laatste wierd Ammon even als Padma-pani afgebeeld als een welgevormd jongmensch. Men kan in het groote Lexicon van Gesenius op het Art. 𐤀𐤌𐤍

de pogingen van Champollion en anderen zien om de beteekenis van dat woord in het Egyptisch [Coptisch] op te sporen. Dat die pogingen mislukten, lag in de rede: zij zochten het thema in een Egyptisch woord, en het was geen Egyptisch, maar een oud Hindhu of Sanskrit woord, van Aziatische teelt.

En hiermede eindigende zal ik er nog bijvoegen, dat ik mij, noch in de naauwkeurige uiteenzetting der Buddhistische beginselen, noch in de poging om ze met elkander te rijmen, altijd heb kunnen voldoen. Mijne lezers gelieven mijn werk dus als eene zeer gebrekkige proeve te ont-

vangen, die weetgierigen aanleiding kan geven om diepere nasporingen in het werk te stellen. Zoo-veel zullen zij, hoop ik, geleerd hebben, dat het **Buddhisme**, gelijk het uit de handen van **Shákya** kwam, onmogelijk de godsdienst der geheele wereld kon blijven. Zijn monniken ascetismus in de zedeleer en zijn wijsgeerig scepticismus in de theologie, waren noch voor de stoffelijke noch voor de geestelijke behoeften der werkelijke maatschappij berekend. Wij zien hier dus hetzelfde verschijnsel als in de Christelijke godsdienst; dat de steilheid der beginselen zich naar tijden en menschen gewijzigd heeft, en dat het **Buddhisme** met deze wijzigingen, die hier grooter en daar kleiner zijn, zich tot op dezen dag over zulk een groot plek van den aardbodem heeft kunnen handhaven. Maar waarin het **Christendom** zich allergunstigst van het **Buddhisme** onderscheidt, is die verwonderenswaardige elasticiteit, met welke het zich vlijt om het karakter, de behoeften en omstandigheden van elke menschelijke maatschappij zoo wel als die der bijzondere leden, en zulks in elk klimaat der wereld. De abstractien van **Buddha** daarentegen, met hoeveel geestdrift bij afgetrokkene en mijmerende Oosterlingen aangenomen, zijn te zeer in strijd met eenen arbeidzamen en op stoffelijke welvaart gezetten geest, dan dat zij ooit bij de noordelijke en westelijke bewoners van Europa, bij voorbeeld, ingang zouden kunnen vinden.

Ik neem afscheid van mijne lezers met hun te zeggen, dat het de **Baron Nahuis van Burgst** is, die mij de verslagen van zijn **Hooggeb^s** zwager.

den Heere Resident Hodgson, met zijn Hooggeb. uitstekende dienstvaardigheid eenige dagen ter inzage gelaten heeft, en dat zij dus de aanleiding tot het genoegen, hetwelk hun deze bladzijden mogten verschaffen, oenig en alleen aan de goedheid van den edelen Baron hebben dank te wijten.

Deventer, 18 Nov.
1842.

HALBERTSMA.

OVER
DE D A D S I S A S

DER

FRANKEN.

De volkstam der Franken ontwikkelde zich, reeds in de eerste eeuw onzer jaartelling, uit die verschillende kleinere volken, die allen kunnen gerekend worden tot den grooten, *Zuid-Duitschen* of *Teutonischen* volkstam, te behooren (1), en welke laatste zich van den *Noord-Duitschen* of *Kimbrischen* stam, door taal en godsdienst, op eene merkwaardige wijze onderscheidt. Het waren de *Batavieren*, *Chamaven*, *Usipeten*, *Tenters*, *Tubanten*, *Brukters*, *Marsen*, *Sikambers*, *Katten*, en vermoedelijk ook de *Cherusken*, en

(1) Wanneer wij hier den Zuid-Duitschen volkstam den *Teutonischen* noemen, zoo doen wij zulks in een *godsdienstig* opzigt, en in zoo verre deze volkstam *Teut*, *Teuto* of *Teutsch* (den *Thuisko* van *TACITUS*) als hunnen Hoofd-god erkende, - eene benaming, welke nog alomme in Twenthe als scheldwoord gehoord wordt; terwijl dan de Teutonische volkstam in dit opzigt tegenover den *Kimbrischen* staat, die het noordsche *Wodanisme* toegedaan was.

anderen van minder aanbelang, onder welken het eerst het grootsche denkbeeld tot rijpheid kwam, om zich tegen de reuzenmagt der Romeinen te verzetten, en ten dien einde een algemeen verbond te sluiten. Alle deze volken hadden hunne woonplaatsen langs den Neder-Rijn, van daar, waar zich deze hoofdstroom van Europa in de zee ontlast, tot daar, waar de Main zich in denzelfven uitstort. *Gelderland, Overijssel*, het grootste gedeelte van *Westphalen* en *Hessen* kweekten alle deze volken op hunnen bodem. En geen wonder, dat op dezen bodem, die zoo menigmaal aan de verwoestingen des vijands ten doel stond, zulk een denkbeeld, als het bovengenoemde, kon ontstaan. Hier toch werden de Romeinse legioenen door **ARMINIUS** (**HERMAN**) verslagen; hier woonde de vermaarde **TANFANA**, die, door heilige godspraken, de rondom haar wonende volken tegen Rome in beweging bragt, en misschien de eenige oorzaak was, waardoor in **ARMINIUS** zulk een heldengeest ontvlamde; maar die zich ook daardoor den volslagen ondergang van haren — door de Romeinen verkeerdelijk dus genoemden — tempel berokkende; hier was het, waar later eene **VELLEDA** en **CANNA**, het voorbeeld van **TANFANA**, — edoch niet altijd met hetzelfde gelukkige gevolg, — poogden na te volgen; en het was eindelijk deze klassieke bodem, over welken wel is waar de adelaars des vijands heen zwierven, doch van welken zij telkens roemloos achter hunne verschansingen aan den Rijn moesten terugwijken. Op zulk eenen bodem nu kon en moest wel zulk

eene vereeniging ontstaan, als die, welke ons de Geschiedenis als het Frankische verbond aanduidt.

Het begin van dit magtige verbond hetwelk de kiem werd, waaruit eerlang eene groote natie opgroeide, stelt men gewoonlijk in het jaar 254, onder de regering van Keizer VALERIANUS (reg. 253—259). Doch het valt al dadelijk in het oog, dat de Romeinsche schrijver VOPISCUS (2), hier ter plaatse slechts voor het eerst den naam van *Franken* noemt, en van hunnen aanval op het Romeinsche grondgebied gewaagt, doch dat dezelve geenszins deze natie, als op dat tijdstip ontstaan zijnde, doet voorkomen, en het is daarom, dat wij gaarne instemmen met het schoone gevoelen van den geleerden MÖSER (3) aangaande het begin van het meer gemelde Frankische verbond. Volgens dezen schrijver ontstond hetzelfde op onzen vaderlandschen bodem, en zoude, — naar aanleiding van een vroeger, doch kleiner, Cheruskisch verbond onder de leiding van ARMINIUS, — de Batavier CLAUDIUS CIVILIS de schepper van het denkbeeld zijn, ten gevolge waarvan de rondom hem wonende volken zich tot eene vereeniging van *Franken* of *Vrije lieden* (4) vormden. En inderdaad alle omstandigheden vereenigden zich destijds, om dit gevoe-

(2) FLAVIUS VOPISCUS, een Romeinsch geschiedschrijver, die in de derde eeuw onzer jaartelling schreef.

(3) MÖSER, *Osnabruckische Geschichte*. Th. I. p. 167.

(4) *Free*, bij verlenging *Freenick* (200 als *een eenig*) beteekende *Vrij*; bij zamentrekking werd dit *Freenck*, *French*, waarvan *Frank* slechts een dialektvorm is.

len hoogst aannemelijk te maken. Reeds meer dan eens toch hadden de Batavieren van hunnen overmoed en van hun gevoel van eigene waarde aan de Romeinen doen blijken, en hadden deze van hunne zijde getoond, die stemming der geoederen te duchten. **CLAUDIUS CIVILIS**, een der grootste mannen zijner natie, was reeds onder **NERO**, uit wantrouwen, te Rome gevangen gehouden; maar onder **GALBA**, uit een beginsel van vrees, welke dit wantrouwen overtrof, weder ontslagen. Kon het wel anders, of deze man moest slechts op eene gelegenheid wachten om zich te wreken. Deze gelegenheid verscheen. Het oude geslacht der **CAESARS** was van den Romeinschen Wereldzetel afgetreden, en van nu af aan drongen de legioenen aan den Senaat den genen tot Keizer op, die *hun* het best toescheen, om het even, of hij een Romein of wel een vreemdeling ware. Nog geen jaar was er verlopen, (Julij 68- Januarij 69), of twee der nieuw opgeworpene Keizers waren door soldatengeweld reeds weder verdreven. De bevelhebber der legioenen aan den Rijn, **VITELLIUS**, besteeg nu den troon; doch nauwelijks was deze mare in het Oosten doorgedrongen, of de legioenen die voor Jeruzalem, en die, welke aan den Donau lagen, voerden **VESPASIANUS**, die door hen tot Keizer was uitgeroepen, tegen **VITELLIUS** aan. Nu zag **CIVILIS** het oogenblik geboren, waarin hij als Batavier kon handelen. Hij had het voorbeeld van **ARMINIUS** vóór zich, en met eenen even kloekmoedigen en echt Duitschen geest bezield, bewoog hij zijne landgenooten en hunne

naburen, om de wapenen op te vatten, en onder schijn van VESPASIANUS te ondersteunen, zich van de Romeinsche overmagt te ontdoen. Een geweldige oorlog ontvlamde aan den Rijn, welks afloop door de Geschiedenis geboekt is. Hier meenen wij reeds den oorsprong van het Franckische verbond te moeten zoeken. Niet als eene losse, op zich zelve staande onderneming, — niet als een strooptogt, zoo als de vroegste Geschiedenis der volken die meermalen aanwijst, verschijnt de oorlog van CIVILIS tegen de Romeinen; maar als het gevolg van een diep doordacht, veel besproken en zich verre in de toekomst uitstrekkend plan. Toen hij alles had voorbereid, riep hij de voornaamsten zijns volks in een heilig woud (5) bijeen, en daar, bij eene

(5) De vraag, waar dit *Heilige Woud* gelegen hebbe, is op velerlei wijze beantwoord geworden, doch blijft evenwel dit punt nog onzeker. Sommigen houden het *Haagsche bosch* voor het woud van CIVILIS; anderen hebben hetzelfde bij *Loevestein*, — wederom anderen in het *Reichswald*, tusschen Nijmegen en Kleef, gezocht; doch de beide eerstgenoemde plaatsen komen ons voor, te verre verwijderd te zijn van het tooneel der toenmalige handelingen, en het *Reichswald* daarentegen lag, onzes inziens, te veel onder het oog der Romeinsche bezetting van *Vetera*, dan dat de laatstgemelde de vijandige bijeenkomst van zoo vele aanzienlijke personen niet zoude verhinderd hebben. Geschikter voor het groote doel van CIVILIS was die plek gronds op de *Veluwe*, welke nog heden ten dage bij de landlieden aldaar de *Onsellige bosch*, dat is, *het Onsalige bosch* genoemd wordt. De naam zelfs van dit bosch schijnt ééne dier heilige wouden aan te duiden, welke het zij aan *Wodan*, hetzij aan *Teut* toegewijd waren. Doch er

plegtige nachtelijke stilte, en onder het oog van TEUT of TRUTO, den Hoofdgod des Zuid-Duitschen volkstams, werden deze voornaamsten bij eene heilige offerande en aan eenen even zoo heiligen maaltijd vereenigd; eene omstandigheid, die oudtijds bij het sluiten van plegtige verbonden bestendig in acht genomen werd. En nu hield CIVILIS eene aanspraak, waarin hij met geestdrift de vernederende betrekkingen schilderde, waarin zij tot Rome stonden, prees hun de vrijheid en onafhankelijkheid als den kostbaarsten schat aan, en wees hun op de overige Germanen als met hem vermaagschapt zijnde (6). Een dave en schrikbarende eed besloot dit treffende tooneel. — Belangrijk en veel beteekenend is de

is daar ter plaatse niets, hetwelk aan CIVILIS en zijn verbond zou kunnen herinneren. — Wanneer wij ons hier eene gissing mogen veroorloven, doch die ook verder niet dan als eene gissing kan gelden, dan zoude misschien wel het zuidelijk gedeelte van het voormalige Graafschap Zutphen de plaats kunnen zijn, waar het groote Frankische verbond gesloten is. Daar, — in het land der *Tenkters*, aan den regter oever des Rijns, tegenover het destijds aanstaande tooneel des oorlogs, ligt het dorp *Ziltold*, welks laatste lettergreep het vroeger bestaan eens wouds aanduidt, doch welks eerste lettergreep niet vreemd schijnt aan eene verbastering van *Civil* of *Civilis*, en alzoo in zijn geheel wel het *Civitis wold* zou kunnen aanduiden. Ook ligt noord-oostwaarts van daar het voormalige klooster *Zwilbroek*, een naam, die, meer nog dan de vorige, aan dien van *Civilis* doet denken; doch, wij herhalen het, wij geven hier niets dan eene gissing. Mogt het een der oudheidkundigen, op de door ons aangeduide plaatsen, invallen, eenige nasporingen aangaande het door ons bedoelde onderwerp te doen!

(6) TACITUS, *Hist. Lib. IV. C. 14.*

uitdrukking, waarbij CIVILIS op de vermaagschapping met de Germanen wijst. Immers zij duidt onmiskenbaar aan, dat hij van dien kant hulp en ondersteuning verwachtte. Edoch met regt mag men vragen: Waren die Germanen, dat is, de meer oostwaarts gelegene en boven opgenoemde volken, nu reeds mede in het verbond betrokken? Hadden zij in het heilig woud ook hunne afgevaardigden? — Uit de woorden van TACITUS blijkt zulks niet; maar het blijkt ook daaruit even zoo min, dat zij er niet geweest zijn. Intusschen blijkt het ten duidelijkste uit de gevolgen, dat, zoo er dan al geene afgevaardigden der opgenoemde volken tegenwoordig waren, deze laatsten toch onmiddellijk daarvan kennis kregen, en, zoo al niet terstond daarop, dan toch spoedig hunne goedkeuring en toetreding tot het plan van CIVILIS te kennen gaven. Blijkbaar is zulks vooral uit de merkwaardige omstandigheid, dat VELLEDA, de dusgenoemde priesteres der *Brukters*, het orgaan van TEUT, openlijk den Germanen eenen voorspoedigen togt voorspelde; ja, wat meer is, haren ouden zetel onder de *Brukters* verliet en zich nabij het tooneel des oorlogs, aan de uitwatering van de *Lippe* in den Rijn, begaf, en zich daar een hoog gebouw uitkoos, van waar zij de optrekkende volken met hare orakelspreuken bleef achtervolgen (7). VELLEDA schijnt alzoo voor CIVILIS geweest te zijn, wat TANFANA voor ARMINIUS was. Niets echter toont meer den geest en de

(7) TACITUS, *Hist. Lib. IV. C. 65.*

strekking van het nieuw geslotene Frankische verbond aan, dan de omstandigheid, ons door TACITUS medegedeeld, dat de gezanten, uit de legerplaats der Tencters naar Keulen afgezonden, om den Raad dier stad te bewegen, hunne muren af te breken en hunne partij tegen de Romeinen te trekken, zich dus uitdrukten: *dat zij alsdan Vrij (Frank) onder Vrije lieden (Franken) zouden zijn.*

Uit al het bovenstaande kan men alzoo met vrij veel grond van waarschijnlijkheid aannemen, dat het Frankische verbond, in den zomer des jaars 69, onder het beleid van CLAUDIUS CIVILIS, op onzen vaderlandschen bodem eenen aanvang genomen heeft. Het is waar, dat er na den oorlog van CIVILIS weder tijden van voorspoed voor de Romeinen verschenen, zoo zelfs, dat een der voornaamste volken onder de nieuw opgekomenen Franken, de *Brukters* namelijk, zich met de Romeinen tegen hunne eigene landgenooten verbonden; doch dit alles belet niet, dat het groote verbond, schoon eenen tijdlang mat en werkeloos, toch de herinnering van zijn bestaan niet uit het oog verloren heeft. Het stelsel van omkoopning, bij de latere Romeinen zoo levendig in zwang, kon ligtelijk tot een tijdelijk verraad aanleiding geven, — er daagden toch wederom tijden van herstel en van wraak op, en de *Brukters* moesten hunnen tijdelijken afval op eene geduchte wijze boeten, toen zij, waarschijnlijk onder de regering van DOMITIAAN, door hunne naburen, de *Chamaven* en *Angrivariers*, bijna geheel vernield werden. Eerst omstreeks het midden der

derde eeuw, toen de eigenlijke beteekenis van den naam van Franken bij de Romeinen niet meer in aanmerking schein genomen te worden, begonnen hunne Schrijvers zelve dien ook te gebruiken. Overigens zijn de verrigtingen der *Franken* uit de Geschiedenis bekend. Getrouw aan hun doel, werden hunne aanvallen op het Romeinsche grondgebied van tijd tot tijd heviger, en droegen zij er wel het meest toe bij, dat Rome eindelijk voor zijne noordsche vijanden moest bukken. In het begin der vijfde eeuw waren de *Franken*, op onzen vaderlandschen bodem en elders langs den Neder-Rijn, tot zulk eene magtige natie aangegroeid, dat zij zich in staat gevoelden, voor altijd onzen bodem te kunnen verlaten, om hunnen erfvijand geheel te verpletten. Toen was het dat zij zich in twee hoofdstammen splitsten, dien der *Saliers* namelijk en dien der *Ripuariers*. Toen was het ook, en wel in 420, dat er zich over den stam der *Saliers* een Koning verhief, PHARAMOND genaamd, dien ons de Geschiedenis als den eersten dezes volks noemt, doch waaraan de stam der *Ripuariers* zich niet schijnt te hebben willen onderwerpen, zonder daarom als bondgenooten hunnen gemeenschappelijken optogt naar Gallie te weigeren. Nu eindelijk viel Rome's westelijk gebied, in 476, en ruim drie eeuwen later rigtte KAREL de Grootte het Frankische keizerrijk op, hetwelk in militaire grootheid voor het oude Rome bijna niet behoefde te wijken.

Van eene natie, die tot zulke groote doelein-

den bestemd was, en die hare bestemming zoo getrouw vervulde, mag men wel met regt vragen, of zij in haar oorspronkelijk vaderland geene sporen van haar aanwezen, van haar staatkundig, godsdienstig, en huishoudelijk leven, achtergelaten hebbe? Inderdaad het is moeilijk, deze vraag bevestigend, maar het is ook even zoo moeilijk, dezelve ontkennend te beantwoorden. Nu eens wordt men genoopt te bekennen: alles is verdwenen, wat vroegere natiën hier immer gewerkt en gesticht hebben; dan weder wordt men gedwongen tot de overtuiging: wij leven nog als in eene duistere Frankische wereld, waar een flauw schemerlicht slechts enkele voorwerpen met moeite doet zien. Alomme ziet men tusschen de steden en dorpen, in de landen langs den Neder-Rijn, en bepaaldelijk in ons gewest, die ronde grafheuvels (*Tumuli*) die bij de landlieden onder den naam van *Hunebelten* bekend zijn. Allen hebben ééne vorm, doch zijn slechts door eenen kleineren of grooteren omvang eenigzins onderscheiden. Kennelijk verschillen zij van de grootere en oudere *Hunebedden*. Zij zijn in eene te groote menigte aanwezig, dan dat zij niet tot eene groote natie zouden behooren. Het zijn de begraafplaatsen van de Frankische grooten, en waarschijnlijk bevatten de grootste *Hunebelten* ook die meer aanzienlijken der natie, die men in de laatste tijden van haar verblijf alhier onder den naam van *Gasten* kende. — Slaat men de vroegste gedenkschriften der natie op, dan vindt men als een bolwerk van haar staatkundig bestaan, de

zoo lang beroemde en nog niet geheel afgeschafte *Salische wet* opgegeven, en men zal niet ligtelijk iemand aantreffen, die van den geboorte-grond dezer wet sprekende, niet op ons gewest zal wijzen. Deze wet, die, als eene grondwet der natie kan aangemerkt worden, wijst in hare voorrede de drie plaatsen aan, op welke zij door vier der aanzienlijkste personen, (*Gasten der natie*) voorgesteld, behandeld, en als staatswet aangenomen is. Deze plaatsen zijn *Salechem*, *Bodechem*, en *Vindochem*, en zij moeten omstreeks de oostelijke grenzen van ons gewest gelegen hebben, dewijl dáár de stam der Saliers zijnen oorspronkelijken zetel had. Het blijft derhalve een belangrijk punt van onderzoek, deze plaatsen op te sporen en aan te wijzen. Ziet men, eindelijk, op de godsdienst, de zeden en gebruiken, dan treft men inderdaad nog veel aan, hetwelk de groote natie, bij haren aftogt, ons als verlorene brokstukken heeft nagelaten. De plaatsen, waar zij hunne godsdienst verrichtten, en die in het Latijn der middeleeuwen onder den naam van *Casulae* voorkomen, worden in het Oud-Twentsch nog als *Karaken* uitgesproken, hetwelk van het Frankische *Charachan* genoegzaam niet verschilt. De *Sporkalien*, de *Dadsisas*, de *Irias*, de *Nimidas*, en zoo vele andere bijzonderheden, die hedendaags nog onder de klasse van bijgeloovigheden der volksmenigte voorkomen, zijn nog, de eene meer de andere minder, voor handen en wachten nog op een onderzoek, hetwelk een beter licht over hun eigenlijk wezen zal verspreiden.

Uit al het opgenoemde hebben wij ons hier voorgenomen, zooveel wij in staat geweest zijn te kunnen opsporen, eenige mededeelingen te geven aangaande dat plegtig gebruik onder de Franken, hetwelk bij hen onder den naam van *Dadsisas* bekend was. Men vindt namelijk in de *Kapitularen* (*wetten*) der Frankische Koningen, ons door BALUSIUS (8) medegedeeld, eene, die als eene verbodswet voorkomt van nog niet geheel uitgeroeide heidensche gebruiken, terwijl in het genoemde *Kapitulaar* datgene, wat men verbiedt, slechts artikelsgewijze en eenvoudig bij den naam wordt opgenoemd, zonder daarvan eenige verdere uitlegging te geven. Deze *Dadsisas*, waarvan wij thans zullen spreken, komen in het genoemde *Kapitulaar*, op eenen aldaar te vinden *Indiculus Superstitionum et Paganiarum* aldus voor.

II. De *Sacrilegio super defunctos*, id est,

D A D S I S A S.

Wij gaan tot onze verklaring over.

Het woord *Dadsisas* schijnt door eene middel-eeuwsche onhandigheid aan elkander geraakt te zijn, en zoude naar onze hedendaagsche wijze van schrijven, zich als *Dad's isa's* moeten vertoonen. Het Frankische woord *Dad*, genit. *Dades*, contrac. *Dad's*; Oud-Twentsch *Död*, blijkens het neg alzoö luidend verkleinings-woord *Dödcken* beteekent *dood*, en is ook in ons hedendaagsch

(8) BALUSIUS, *Capitul. Reg. Franc.*

Twentsch reeds in dien vorm en uitspraak aangenomen.

Het Frankische *Isa*, plur. *Isa's*, Oud-Twentsch *s'bise*, hedendaagsch Twentsch *spise*, beteekent *spijs*, *spijs*.

Het woord *Dadsisa*, form. sing. beteekent al zoo *Doodspijs*, en bij omschrijving, *dien maaltijd*, *welken men gewoon was, na het terugkeeren van eene begrafenis, in het sterfhuis te houden*.

De begrafenis-plegtigheden der oude Duitschers zijn weinig bekend, en zoo ruimschoots en voortreffelijk ons de Romeinsehe Geschiedschrijver TACITUS overigens hunne zeden en gewoonten schildert, zoo eenvoudig en schraal zijn zijne berigten aangaande de begrafenis; en wanneer het waar is, zoo als sommigen meenen, dat de gemelde schrijver nimmer eenen voet op Duitschen bodem gehad heeft, dan zou het schijnen, als of de schraalheid van ons bedoelde berigt daarvan wel eene bevestiging konde zijn. Hij zegt: • Met de begrafenis hebben zij niets • op. Alleenlijk is men gewoon de lichamen • van vermaarde mannen met eene zekere soort • van hout te verbranden. — Bij elk plaatst • men zijne wapenen, en van sommigen werpt • men ook het paard op het vuur. Men rigt • eenen grafheuvel op van zoden. De moeilijke • en zoo werkelijke eer der praalgraven versachten zij, als den doodem bewarende." — En inderdaad mag men de kortheid van dit berigt betreuren, daar het uit vele omstandigheden blijkt, dat de gemelde begrafenis vrij wat meer beteekenden, dan ons TACITUS meldt. Zien

wij toch, wat HERODOTUS aangaande die zelfde plegtigheden vermeldt, dan treffen wij een veel rijker berigt aan. De *Thraciers* toch (dit zij hier in het voorbijgaan gezegd) waren de stamvaders van den *Zuid- of Opper-Duitschen*, met andere woorden, van den *Teutonischen* volkstam; eene stelling, die onder meer anderen, ook door den Heer LULOFS zeer grondig uiteengezet is (9). Dus spreekt HERODOTUS aangaande de begrafenis des laatstgemelden volks: „De begrafenis van de voornaamsten zijn zoodanig: als het lijk drie dagen ten toon gesteld is, en er offerdieren van allerlei soort geslagt zijn, houdt men eenen gemeenschappelijken maaltijd, en wanneer men hetzelfde eerst beweend, en vervolgens verbrand heeft, begraaft men hetzelfde, of bedekt het op welke wijze ook met aarde. En nu eenen heuvel boven hetzelfde opgerigt hebbende, stellen zij allerlei soort van wedspelen voor, in welke aanzienlijke be- looningen, naar gelang van den aard des tweekamps, gesteld worden. En aldus is de begrafenis der *Thraciers*.”

Trekken wij thans de beide berigten bijeen, dan meenen wij van de waarheid der zaak niet veel te zullen verschillen, wanneer wij ons den afloop eener begrafenisplegtigheid bij onze Fran- kische Voorouders op de volgende wijze voorstellen.

Wanneer een van de Gasten of dus genoemde

(9) LULOFS, *Germaansche taalstukken*, p. 20.

Grooten der natie overleden was, werd zijn lijk gedurende drie dagen in het sterfhuis ten toon gesteld en waarschijnlijk door eene groote menigte bezigtigd. De treurtijd voor de betrekkingen des overledenen was begonnen. Verschillende soorten van offerdieren, naar gelang van het vermogen des overledenen, werden gedurende dien tijd op de altaren ten offer gebracht. Intusschen werd buiten de plaats der inwoning een heuvel (*Tumulus*, *Belt* of *Hunebelt*) opgeworpen, en in het midden eene kuil opengelaten om de aschkruik te ontvangen. Aan het oosteinde des *Belts* werd eene minder diepe kuil afgestoken, en in dezelve een houtstapel opgerigt, en daartoe sterk riekend hout, waarschijnlijk dennen- of pijnboomen hout gebruikt, of althans onder ander hout vermengd. Nu verscheen de dag der begrafenis. Het lijk werd vervolgens, met de wapens bedekt, naar den grafheuvel gedragen, voorafgegaan door eenen leidsman en bestuurder der lijkstatie, en door bloedverwanten en vrienden gevolgd. Alsdan werd de doode op den brandstapel gelegd en naast hem zijne wapens. Ook het paard des overledenen, na gedood te zijn, werd mede verbrand; doch het is onzeker, waar en op welke wijze. Zoodra de leidsman des treins den houtstapel aangestoken had, en deze begon te branden, hief hij een vervaarlijk gehuil en geschreeuw aan, riep den naam des overledenen aan, en hield met dit akelig bedrijf vol, tot dat de vlam was uitgedoofd. Men verzamelde dan, zoo goed men konde de asch des verbranden, vulde daarmede eene aarden kruik en plaatste

dezelve in de open gelatene kuil, in het midden des heuvels, die daarna met aarde werd opgevuld. Na dit alles keerde de trein terug, en nam, in het sterfhuis gekomen, deel aan eenen maaltijd, dien men de *Dadsisa* noemde. Volgens het berigt van HERODOTUS, zou men moeten opmaken, dat de *Dadsisa* vóór de begrafenis plaats had; echter schijnt het aan MONE (10), in zijne onderzoekingen aangaande dit onderwerp, gebleken te zijn, dat de *Dadsisa* na den terugkeer van den grafheuvel plaats had. Dat er ook wedstrijden, waarvan HERODOTUS spreekt, bij de Frankische begrafeningen plaats hadden, daaraan valt wel niet te twijfelen; doch hoe, en wanneer dezelve gehouden werden, is ons onzeker gebleven. Indien het eerste verbodsartikel van den *Indiculus*, hierboven aangehaald, luidende:

I. De Sacrilegio ad Sepulcra,

op deze wedspelen doelt, dan zoude men moeten veronderstellen, dat zij, zelfs nog eenige dagen na den afloop der begrafenis, in de nabijheid des grafheuvels plaats hadden.

Merkwaardig is ons bij deze begrafeningen de persoon, die de lijkstatie naar den grafheuvel geleidt, en, wanneer de vlam des brandstapels zich verheft, een vervaarlijk geschreeuw en gehuil maakt, hetwelk door de omstanders als een voorbede voor den overledenen wordt aangemerkt. Vooreerst omdat hij een hoofdpersoon

(10) Moxe, *Geschichte des Heidenthums* etc. p. 146.

bij deze handeling is, en ten tweeden, omdat het aandenken aan denzelfven, bij de volksmenigte in *Twenthe*, nog levendig is. Wanneer namelijk een kind, en in het bijzonder zulk een, hetwelk reeds wat groot is, hevig schreeuwt en huilt, dan hoort men al ras de moeder, of een ander aanwezig persoon zeggen: *Befoy wat nen Grienepeter is dat!* In Holland zoude men zeggen: Wel foei! welk een *huile-balk* is dat!

De Twenthsche *Grienepeter* is blijkbaar een afstammeling van den Frankischen *Chrene-Bedar*. Het Frankische *Chrene*, Angelsaksisch *Hren*, beteekent eigenlijk: eene *Vlocijng*, bepaaldelijk eene *Tranen vlocijng*.

Het Frankische *Bedar*, Oud-Twenthsch *Bedar*, beteekent: een *bidder*, *vóorbiddet*. — *Chrenebedar* is alzoo iemand, die onder eenen vloed van tranen eene voorbede doet.

Het hedendaagsch Twenthsche *grinen*, *schrijven*, *huilen* — toont in zijn *imperfect ik green*, zijne naauwe verwantschap met het bovengenoemde *Chrene* genoegzaam aan; en dat het woord *peter*, slechts eene verbastering is, van *bedar* valt insgelijks ligtelijk in het oog (11).

Nog eene andere uitdrukking, en die onmiddellijk van de *Dadsisa* zelve afkomstig is, is insgelijks heden ten dage nog in gebruik; te weten, wanneer men eenen man ziet, die bijna altijd een norsch en knorrig gelaat heeft en deze gemoedsgesteldheid ook in zijne redenen doet

(11) Men zie omtrent het aanroepen van den overledenen *Vrag. Aen. Lib. III v. 65.*

blijken, dan is men gewoon den zoodanigen eenen *Isegrim* te noemen. — Het eerste gedeelte dezes woords, *Ise* namelijk, is slechts de verbastering van het boven verklaarde *Isa*, *maaltijd*. — *Grim* is de latere vorm van het vroegere *Grimmer*, door eene vrij gewone *Apocope* ontstaan, en beteekent ook hetzelfde, als het woord in zijn geheel genomen; doch het is niet te veronderstellen, dat het Frankische *Isa* overtoellig daarvoor geplaatst is, en dit zoo niet zijnde, dan valt het niet moeilijk, de oorspronkelijke beteekenis te raden. Dan namelijk kan de *Isegrim* wel niet anders zijn dan hij, die bij eene Frankische *Dadsisa* voorzat, dat is, *die in het sterfhuis de gastheer was*. Men kan zich ligtelijk voorstellen, dat de laatstgenoemde persoon, als zijnde de naaste aanverwant des overledenen, geen opgeruimd gelaat bij dezen maaltijd konde hebben, en misschien wel, door de bestaande godsdienstige gebruiken, verplicht was, tot het voorgaan *in*, en het onderhouden *van* eene treurige stemming onder zijne gasten. Doch wenschen wij ons allen geluk, dat de voortgang eener godsdienstige beschaving ons bij onze begrafeniszen zachtere gewoonten heeft aangebragt; en zoo moge dan ook hier, van eene goede toepassing zija, het wel bekende.

Tempora mutantur et nos mutamur in illis.

J. WEELING.

HET SINT ANTONIEGILD

TE

VOLLENHOVE.

De H. ANTONIUS, de stichter der monnikenorden en de vader der monniken genoemd, werd in het jaar 281 uit Christelijke ouders in Egypte geboren. Na den dood van dezelve besloot hij de wereld vaarwel te zeggen, zich geheel aan de godsdienst toe te wijden en liefdadigheid aan zijne medemenschen te betoonen. Hij verkocht zijne ouderlijke erfenis en besteedde de opbrengst tot het uitdeelen van milde gaven aan arme, oude en gebrekkige menschen. Hij hield zich in berg-holen, bouwvallen en spelonken op en verkreeg langzamerhand eenige medgezellen, met welke hij monnikenkloosters stichtte. In een dezer kloosters heeft hij, in den ouderdom van honderd en vijf jaren, zijn leven geëindigd en werd, op zijne begeerte, in den berg, werwaarts hij geweken was, begraven. Zijn lijk zoude, gelijk men verhaalt, eenige jaren daarna naar Konstantinopel gebracht en in eene kerk, tot zijne vereering bestemd, geplaatst zijn.

Tot bewaring van zijne nagedachtenis werd reeds in de 4^e eeuw door den Keizer van Aethiopia eene St Antonius-orde gesticht, met

oogmerk om de ongeloovigen te beoorlogen, want de Heilige was gedurende zijn leven ook een warm verdediger van het geloof geweest. Tot deze orde behoorden ridders en monniken; de eersten droegen een blaauw kruis en eenen zwarten wollen rok, die tot den grond hing, met lange witte mouwen en op het hoofd een kalot, en bij plechtige gelegenheden een witten kraag om den hals. In de 8de eeuw begon men zijne nagedachtenis ook kerkelijk te eeren en feestelijk te vieren, welk voorbeeld later in de 9de eeuw bij de Latijnsche kerk gevolgd is. In de 11de eeuw werd weder eene Antonius-orde ingesteld, waarvan de abdy van *St Antoine* bij Vienne in Dauphiné het hoofd was. Deze abdy diende eerst tot een hospitaal voor hen, welke behebt waren met zekere huidziekte, mogelijk naar deze abdy het *Sint Antonie-vuur* (*Morbus sacer*, het heilige vuur) genoemd. Nog later, in de 14de eeuw zijn almede geestelijke en wereldlijke *St Antonius-ordes* ingesteld, b. v. door ALBERT van Beijeren, Graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland, toen hij den inval kreeg, om de ongeloovige Turken te beoorlogen. De ridders droegen eene gouden keten, als een kluizenaarsgordel gewerkt, waaraan een kruis hing in den vorm van eene T, met een schelletje daaronder aan om den hals, zoo als de H. ANTONIUS wordt afgebeeld en hij zoude gedragen hebben. Hunne gelofte was, dat zij voor de kerk, indien de nood het vorderde, bloed en leven veil zouden hebben.

In de aantekeningen op de *Batavia Sacra* (VI. 680) wordt gemeld, dat S. ANTONIUS in onze

streken zeer geëerd geweest is, dat er naauwelijks eene kerk of klooster was, of deze Heilige had er een outaar of kapel. Ook blijkt het uit het groot getal der vikariën, die den naam van S. ANTONIUS gedragen hebben en hem ter eere gesticht zijn, dat hij in Overijssel zeer vermaard geweest is (VI. 729). Dit was ook het geval in andere provinciën, gelijk er te Groningen nog een St Antoniegasthuis voor waanzinnigen bestaat en een te Amsterdam en elders, door liefdadige giften daargesteld. In de *Batavia Sacra* wordt, bij de beschrijving van Vollenhove, gemeld, dat er eene kerkdienst van den H. ANTONIUS was, welke door eene bijzondere broederschap vergeven werd. Maar er is in het archief van dit eertijds bloeiende stedeke nog een geheel op perkament geschreven boek, waaruit blijkt, dat er ook een gasthuis bestond, hetwelk aan S. ANTONIUS was toegewijd. Het diende tot verpleging van arme zieken en oude menschen en had zijne opkomst te danken aan een aantal aanzienlijke en vermogende menschevrienden, die het hunne afzonderden tot het betoonen van hulp en troost. De oprigting heeft waarschijnlijk reeds plaats gehad toen de stad door het bezit van den bisschoppelijken zetel aldaar bloeide; maar het heeft den tijd niet kunnen doorstaan en is met de glorie van Vollenhove te niet gegaan.

In het voormelde boek vindt men nog een aantal namen der begiftigers. Zoo staat f° 7 aange- teekend: *der 18 Jan. 1611 heeft Henrick Lamberts Bannier in S. Antonie-gasthuis tot Vollenhove gegeven ses goltgulden jaarlix ut Henrick*

Reiners huis, noch van . . . ggl. jaarlix ut Slotte makers lodige (1) Segell en brieven daarvan synde, dat Henrick Gerritsen tegenwoordich in eigendom gebruickt en dit publiek om Godes wille (2) H. Bannier.

Men kan evenwel uit dit boek niet ontdekken, wie de eerste stichter of stichters van dit gasthuis geweest zijn, noch ook den juisten tijd van het begin. Alleen blijkt er uit, dat er reeds vroeger dan in het genoemde jaar 1611 *broeders van het St Antonisgilde* (3) bestonden. Men vindt er familienamen, die niet meer bestaan, andere, die nog in bloei zijn, b. v. *Anno 1683 Lambert Arendsoen Banyer. Obüt 1891. Joachim van Boetselaar* enz.

1604. *Sibr. van Uterwick.*

Peter Lamberts Bannier.

Andries Lamberts Bannier enz.

1608. *Alphaer van IJsselmuden.*

Rutger van den Boetselaer tho Teutenberg enz.

1611. *H. Bannier.*

1612. *Boudewijn Sloet.*

Joost Haghen.

Arend Slooth.

1613. *Gerhard Slooth* enz.

(1) *Lodigs* beteekent *schuur*.

(2) Op deze wijze zijn meest alle uitgangen ten voordeele van goda- of gasthuizen of liefdadige gestichten, waarmede huizen of landen bezwaard zijn, ontstaan.

(3) *Gilden* werden eertijds alle vereenigingen van menschen tot hetzelfde doel genoemd.

De pligten dezer St Antoniegildebroeders bestonden voornamelijk in het aanwerven van nieuwe broeders tot instandhouding en uitbreiding van hun gasthuis. Tot bewaring van broederlijke gezindheid en eendragt hielden zij eens in het jaar eenen vriendschappelijke maaltijd. Dan, in weerwil van dit alles — van het aantal leden en begiftigers, welke in dit grijze boek der liefdadigheid gedurende eene reeks van jaren zijn opgeteekend, en in weerwil van de *eeuwigdurende* geschenken, heeft de wisseling der eeuwen het aanwezen van dit gesticht vernietigd en de daaraan ten eeuwigen dage toegevoegde inkomsten in het duister doen verdwijnen.

OVERIJSSELSCHÉ GEDENKPENNINGEN.

(Zie bladz. 93.)

CUPER schrijft in 1699 aan SNABELIÉ, toen Predikant te *Bremen*, vroeger te *Deventer*, dat hem vertoond was een gouden penning ter waarde van *f* 180, dien hij zoude gekocht hebben, indien er een jaartal had op gestaan, daar hij tot opheldering der geschiedenis van Overijssel zou kunnen dienen. Op de eene zijde waren afgebeeld drie honden, die vochten tegen eenen egel en, gewond, schenen te huilen en zich onder de struiken te verbergen: onder aan zag men het wapen van Overijssel en de woorden VIVAT TRANSI. Om den rand NISI. A. SEIPSO. NEMO. LAEDITUR. Op de keerzijde een man, die eene vrouw omhelsde, en eene stad, die men scheen voor Kampen te moeten houden, door de rivier bespoeld; in de lucht waren drie sterren en rondom de wapens der drie steden met de woorden VINCIT. AMOR. MORTEM. CAETERA. MORTIS. ERUNT.

Noch CUPER noch SNABELIÉ wisten hierin eenig licht te vinden en de laatstgenoemde antwoordt: . Dien penning hadt gij moeten kopen. Ik verwonder mij zeer, dat er somtijds zulke fraaije penningen gevonden worden, maar ook zonder jaartal. Toen VAN DUREN Sr Ka-

meraar was, is op het Raadhuis van uwe stad een gouden penning gevonden, die nog door zijnen zoon DAMIAAN bewaard wordt: TRANSI-SALANOS DEUS ET LABOR PROMOVET met de wapens, geloof ik, van Deventer, Kampen en Zwol. Op de keerzijde INTREPIDOS TYRANNIS, voorts een ridder en rondom wapens, ik herinner mij niet of zij van Edelen waren, maar ik geloof het, van de kleine steden en vlekken (1). MOONEN, ofschoon hij veel aangaande de Overijsselse zaken onderzocht heeft, had dezen penning niet gezien. Doch daar de bewerking genoegzaam toont, dat deze penningen van lateren tijd zijn, hoe komt het dan, dat zij ook niet in zilver en koper voorkomen? en waardoor zijn zij zoo zeldzaam, zoo als die *Nisi a seipso nemo laeditur*, dien MOONEN ook niet schijnt gekend te hebben?"

P. B.

(1) Men zie *Overijss. Alm.* 1842 bl. 49.

STRAFREGT VAN DE 16de EEUW.

Uit het Crimineel Sententie-boek, berustende ter Griffie van de Arr. regtbank te Rotterdam.

. Den XXIX dach in Junio A° XXIX (1529).

. Dit is alsuleke correctie als my heer die bailiu burgemeesten ende scepenen geseyt hebben over martn bouwensz roerende sulck delict als hy gedaen heeft wairome hy buyten zy vierendel ingelegē heeft. Te weten dat hy vyleynlicken upten burge^{ren} ende den gerechte gesproken heeft ende quaetwillicheynt getoent heeft

. Inden eersten sal martn die bailiu inde name van de Kr. m^t (Keizerlyke Majesteit) ende die gerechte bidden om vergiffenisse noch zall martn tot een eerlicke emende ende beteringe gaen up onser liever vrouwen dach naestcom mit een barreende toortse in zy hant inde processie vōr den gerechte ende deselve toortse nad' processie te zetten voordē Eerwaerdigen heyligen sacramente. Item ende noch tot een profytelicke beteringe zall martn geven den heere zes karolus

•guldens ende die stede drie karolus guldens tus-
 •schen desen dach en sinte Jacobs dach apostel
 •naestcomen. Ende dit altesamen te volcomen ende
 •te volbrengen up een pen van hondert karolus
 •guldens.

Den 2den Augustus 1529 werden Willem Cor-
 nelisz Hooft die volder en Jan van Cleeff zyn zoon
 veroordeeld •wegens qualick en dreychelicken toe-
 •spreken der regierders van der stede om binnen
 •sdaechs sonneschyn bedevaert te gaen tot onser
 •liever vrouwe t' sgravesande en bethoen (bewys)
 •dair off te brengen," benevens geldboete alles te
 volbrengen op eeuwig bannissement buiten de stad
 en derzelver vryheid.

3 Nov. 1539. Geryt Pietersz had tot zyn' va-
 der gezegd •my vader my ick en sall nyet stille
 •staen ick zall hem weder slaen en ick sal hem
 •in zy ribben tasten mach ick" en tot zyn moe-
 der •datse een huer ende een logenachtige zuege
 •is en een vuyle flaertse schoen voor den oogen
 •en valsch achter den rugge seggende dick tot
 •hair, God geve u de pestilentie in u hardt ende

• tot anna zy suster datse van moniken en van
• alle die papen vleyschelicken (enz.)

Hy werd veroordeeld gedurende drie zondagen
in de processie te gaan in linnen kleet, bloots-
hoofds en voets, eene roede in zyn armen met
• de scripture van zyn delicte voor en achter syn
• lyff hangende." Hy moest zyn vader en moeder
om vergiffenis bidden, terwyl zyn vader hem elken
zondag drie slagen geven zoude, vervolgens moest
hy ter bedevaart gaan naar Wilsenake? Alles te vol-
brengen op een boete van honderd karolus guldens-

18 Decemb. 1529.

Dominicus Jacobsz veroordeeld om ongenoemde
delicten om in processie te gaan en boete te ge-
ven met de zonderlinge navolgende clause, • be-
• houdelicken indien de selve dom tot eeniger tyt
• tegen ons oft onsen poirtern hem selven ontginck
• mit woirden ofte wercken in 't civyl (of) crimineel
• dat alsdan tselve dat nu gecorrigeert is verayeuwt
• zall wesen ende van nyewes gecorrigeert zall
• worden oft ogecorrigeert ware. Ende dit all te
• volcomen en tonderhouden up lyff ende guett.
De aantekening eindigt met het verbaal der ver-
giffenisvraging aan 't Gerecht. • Item ende eer
• deze sententie gepronuncieert worde zoo quam
• die voorsz dom van buyten upten stedehuis in

• linnen cleden blootshoofts, hebbende een vuytge-
 • togen zwaert in zy handt inde vierschair en badt
 • den officier inde naem van de kr. mt, ende
 • den burgemeesten mitten gerechten dat men hem
 • om goods wil vergeven wilde tgunst dat hy je-
 • gens den kir. Mt den stede en andre onse poir-
 • tern misdaen hadde twelck hem sulcx bevolen
 • was te doen sdaechs te vooren”

18 Jun. XXXIX. (1539).

• Alzoe myn heer die baeliou aengesprooken en
 • geeyst heeft rechtelick ter vierscaer sittende digna
 • marcelis concubyn ofte bysidt van heer vasterdt
 • pastoor deser stede haer anseggende dat zy voor
 • paeschen lestleden haer vervordert heeft smorgens
 • te roepen upder straten dat alle die heeren ofte
 • regeerders der stede van rotterdam dieven verra-
 • ders lutherane en kettters waren. Ende alzoe hy
 • tselfde heeft doen blycken myn heren van den
 • gerechte.

• Soe is die voors digna tot drie malen rechte-
 • licke daer toe verdaecht en angesproken geweest,
 • ende alzoo dezelve tot genen van den recht da-
 • gen en compareerde hebben scepenen by vonisse
 • verclaert ende gewesen dat digna voirsz tot pro-

•fytelicke emende betalen ende geven zall myn heer
 •die baeliou inde plaets van de K. Mt. twee
 •hondrt kr gulden ende daerboven gebannen vut
 •der stede en der stede vryheyt hondert jaer en-
 •de een — Ende niet weder binnen der stede ofte
 •stede vryheyt te comen up te verbeurte van acht
 •huyren up die caecke te staen ende een stick
 •van haer tonge te snyden. Ende daer boven dat
 •banissement van waerden ende te volcomen.

•Ende om deswille dat die voirs digna niet en
 •zoude mogen pretenderen ignorancie van de voirs
 •vonisse hebben daerome nae dat het selve ter
 •vierscaer gepronuciert was mit der stede clocke
 •geslach voirde volcke openbaer doen lesen. —

In de maand July 1559 moest heyl . . . alias
 drulle het Geregt vergiffenis vragen •wegens al
 •zulcke woorden en delicten wacrom zy buyten
 •hair vired (vierendeel) in gelege heeft. Te weten
 •dat zy ten tyde als die concubyn van heer vastert
 •gebanne was seyde openbaer wat heeftse gedaen
 •dat men haer bannet men hout desen verbannen
 •bouff desen ketter wel hier heer heynrick met
 •zyne poppe en dat sy dagelyx kyft en roept men
 •hout hier desen verbanne bouff thooft op. —

DE BOER MET DE TANDPIJN.

Niet lang geleën, toen 'k pas gezeten was
 Op mijn kantoor, gebeurde 't ras,
 Dat er een boer of landman kwam;
 Hij hield zijn hoofd bijzonder stram;
 Ik vroeg hem naar de reën daar van.
 Dat za' 'k oe zeggen leve man!
 Was 't antwoord fluks daarop gezeid,
 En gaf toen 't volgende bescheid.

De bek dé doot mi'j nog zoo zeer,
 Het trekt mi'j nog zoo keer op keer,
 Dòòr bòven en an d' zied duur'n kop,
 Dat 't water mi'j oet d' oogen lop.
 Ik had 'nen slechten tand in 'n bek,
 Dé maakte mi'j de kop zoo gek;
 Da' 'k nich meer wuste wa' 'k soms dé
 En manks onheste piine lé.
 Mien wief, dat reut mi'j da' 'k zol goan
 En loaten léver 't wèèrk meer stoon
 Nò eenen dé oe tande trekt:
 Das bètter of i'j langer rekt.
 » Al geet het trekken ook wat grof
 » I'j komt er dan nog eenmaal of;

» Het doot oe op zien tied wal zeer :
 » Meer dóornô veul i'j 't leed nich meer."
 Ik leut mi'j duur mien wief dan roan ,
 Um doad'lik nô de stad te goan.
 Ik gunk dóór nog um goed bescheed ,
 In eene kroog , 't was mi'j wal leed —
 Da' 'k nog 'nen stuver most bestèèn ;
 Meer 'k had dóór vuur bi'jzondere rèèn :
 Ik wol dóór wetten wôór 'k most goan —
 En wôór 'k goedkoopste kreeg e doan.
 Ik nam een zeupken , dat ik vreug ,
 Meer 'k preuvd' 't van piine bi'jnô leug.
 Met eenen vreug ik nô zon'n man ,
 De oe de tande trekken kan.
 » Dan mo'i nô d' Jôdde zè men mi'j ,
 » Dé kan het , dat verklôór ik di'j ,
 » Dé trekt oe zeulfs 'nen tand zoo goed —
 » A'i opgaapt , he'i'n er bi'jnô oet."
 Ik leut mi'j dan nich lange roan ,
 Um nô de Jôdde tô te goan.
 Dóo'k dóór kwam was 't : » goa zitten man !
 » Heb i'j 't wal goed , wat scheilt er an ? —
 » Mi'j dunkt i'j zeet er nich best oet ;
 » I'j hebt 'et wôórlik nich heel goed."
 Ik heb 'nen kwoaën tand in 'n bek ;
 Dé maakt mi'j soms den kop heel gek ,
 En dóór um kom ik hier bi'j di'j :
 Das tou goed trekst , dat zèèn ze mi'j ,
 En dast het doost vuur weinig geild —
 Dou weest dóór is men op e steild.
 De tied de lop nich al te best :
 Pas i'j nich op , i'j komt op 't lest ,

An 't loopen tot 'nen spot vuur elk,
 En houdt gin' brokke in de melk.
 » I'j hebt geliek'' zè d'loozen vos;
 » Gaap i'j ees op, doot 'n bek ees los,
 » Loat ik ees zeen wóór dat hé zit.
 » Nou man! i'j hebt en slecht gebit.''
 Dó fummeld' mi'j wat ín den bek:
 Meer drommel! dó wurd mi'j te gek;
 Da' 'k hôóste had begon te kroouwen;
 Meer 't wief begon mi'j nô to joouwen.
 » Das niks zè zé, now is e er oet,
 » Mien man versteet het trekken goed.''

oooooooooooooooo

Nou was ik klóór den tand er oet,
 Van piine vri'j, ik veuld' mi'j goed,
 En was gereed um op te stoan,
 Hem 't geild te doon, en weg te goan.
 » Wat wil i'j toch? — Wat, bin i'j gek? -
 » I'j hebt er nog veull' meer in'n bek;
 » De mot er ook nog wisse oet:
 » Want anders is het wèèrk nich goed —
 » I'j hint nog ginne wèkke vri'j,
 » Of i'j komt nog ees weer bi'j mi'j.''
 Wat ik ook proatte, wat ik dè,
 Het bleef er bi'j, zoo as hé zè;
 Het rapte mi'j weer in den bek,
 'k Mogt zwiegen of weer kroouwen zek,
 Het heulp er alles níkkes an,
 Hé gunk met trekken weer verdan.
 Meer eind'lik wurd' ik kwoad door 'k vreug,
 Trekst tou mi'j 'n bek nou heelmoals leug?

Te straks dó was de piine doan ,
 En nou kan 'k pas van zèerte stoan.
 Dó was het : » Kom betaal mi'j meer. »
 Ik gunk , en trok den buul van leer ,
 En zocht er net dréi stivers oet ;
 Ik dacht : zoo is het wisse goed.
 Meer dóo'k hem dé zoo gewwen wol —
 Dó leek de keël zeulfs ròzend dol :
 Hé neumde mi'j 'nen dommen kop ,
 En zat dóór bi'j zukke oogen op !
 Dat een dée 'n betken bange was —
 Nich lange bleef , of hé gunk mas.
 Meer 'k was nich bange of hé gloop ,
 Ik kreeg hem vuur ees bi'j den knoop.
 Dó was 't een lèven zeg ik di'j ,
 De nôbers kwam'n er alle bi'j.
 Dó ha'i de Jódde ees motten zéén ,
 Hé was zoo kwoad , hé trild' op d' been ,
 » Verd boer ! duss't onderstoan :
 » Dast in mien hoes mi'j wòdgt te sloan ? »
 Hé maakte en lèven vuur de leu ,
 Meer 'k was 't mirakel meer dan meu ,
 En kreeg dré schilnge dé 'k hem dè ,
 En dóór me was de Jódde te vrè.
 Dit was het geild dat mi'j of vreug ,
 Meer dóór vuur ha' 'k den bek hóóst leug.
 Ik gunk nô hoes , meer 'k had wat spiet ,
 Ik was mien geild en tande kwiet .

October 1842.

A. WILMINK.

VOCES QUAEDAM NEWARICAE, ET
 CUM ALIIS, ET CUM GERMANICIS
 COMPARATAE.

VOCES A VOCALIBUS LITTERIS
 INCIPIENTES.

ADJHU, avus. Sanskr. *adi*, pater. Scand. *edda*, proavia, et liber de mythologia et religione veterum Scandinavorum; quasi dicas, antiqua mater, quam exquirimus. Goth. *atta*, pater. Hindel. *ate*, avus. *Ate*, *Atte*, nom. prop. Fris. Drenth. *etten*, [patres, i. e.] iudices.

ADJHAMA, avia. *Djh* et *th* ante *m* liquescere solent; inde Scand. *amma*, avia. Hindel. *ame*, avia.

Tib. AMMA, mater. Sanskr. *amba*, et per literarum assimilationem, *amma*, mater. [Sansk. *am*, colere. Latini, *am-are*.] Theot. [apud Walaf. Strab.] *ama*, mater. *Amma*, nutrix, *hev-amma*, obstetrix, nunc *hebamme*. Frisii, *éam*, avunculus; Ags. *éam*, avunculus et patruus; avus.

ANN, [Sansk.] frumentum. Inde Lat. *annus*, ἔνος, quod primitus notabat eam anni partem, qua crescit frumentum. Quocirca poëtae, qui saepe veteres notiones frequentant, *formosissimus annus*, i. e. ver. *Annus hibernus*, vel *annus pomifer*, i. e. autumnus. Ut a *pomum* est *pomona* ita ab *annus* fluxit *annona*. Goth. *anno*, stipen-

dium, quod antiquitus non pecunia sed frumento solvebatur. Ut vero *annus* ita et Ant. Sax. *sumar*, Ags. *sumor*, Holl. *somer*, dicitur a ferendis fructibus. Ab Holl. *suman* vel *somen*, portare, est *some*, sarcina, onus, et *somer*, [in Ferg.] proprie portator, in usu, jumentum clitellarium; *somers*, trabes natantes in rivo, qui portant, sustinent, i. e. retinent naves, quibus pons superstructus est. Franci, *bête de somme*.

SEQUUNTUR VOCES A LITTERIS LIQUIDIS
INCIPIENTES.

LA. Tib. **LAWA**, mensis. [*lawa*, *lau-n-a*] Hesych. *λωνόν*, *λαμπρόν*. Lat. *luna*, *lumen*. Holl. *louwe*, primus anni mensis, januarius.

LUR, **LO**, aqua, thema Latinorum *lacus*; *lacus* enim aqua perpetua et perennis est; *stagnum* contra pro tempore tantum stagnantem habet aquam: *lix*, *lix-ivium*, *la-vare*. Sanskr. *allava*, *la-vare*. Ags. *lagu*. aqua. *léuh* [non *leáh* ut plurimi solent] *lixivium*. Fris. *léach*, id. Ex *lug* gunâ corroborate fit Theot. *lauga*, id. et Scand. *lauga*, lavare. *lögr*, aqua.

MA, mater, thema vocabuli Sanskr. *mātri*, mater. Angli, *mother*.

MOCHA, infans. Goth. *magus*, puer. Ags. *maga*, cognatus, filius, puer. Holl. *magen*, consanguinei. Omnia ex Sanskr. *mah*, crescere. Valde affne est

MIAH, puella. Goth. *magaths*, vel *mavi*, virgo. Ags. *mägde*, id.

MIRHA, oculus. Tib. **MHI** id. Fris. *mikkia*, oculos in scopum intendere, collimare.

MIH, ignis. Inde Latinorum *mic-arc*.

MHUTU, os. Fris. *muthe*, et *múle*, id. Ags. *muth*, id. Angl. *mouth*, id.

MUMMU, amita. Holl. Fris. *moede*, *moeye*, *ma-tertera*. In ore infantium Fris. *múme*, *avia*.

MANNO, MAJAN vir. Sanskr. *manu*. Germani omnes *man*.

NHIAPO, auris. Ita vocatur ob formam conchae; *hnap* enim omnibus Germanis est crater sive poculum. Sax. Ant. *hnap*. Ags. *hnüp*, Holl. *nap* catinus, patina. Scand. *hnappr*. Haec auris notio tandem explicat, qui fiat ut *hnap*, poculum, vel patina, alteram dormiendi parere potuerit. Ex *hnüp* enim Anglosaxonum formaverunt *hnüppian*, auri incumbere, i. e. dormire. Angli, *to nap* et *to take a nap*, pro quo Frisii hodierni *iën knipperke nime*. Frisiorum vocalem *i* in *knipperke* exhibet altera forma verbi Anglosaxonici, *hnipode*, dormiebat. Pastoral. XXXIV. 5. Confer Graecorum *ἐπ' ἀμφότερα τὰ ὦτα καθεύδειν*, et Latinorum, *dormire in utramvis aurem*. Frisii plene efferunt dicentes, *Hi leit op iën éar*, aurium uni incumbit, h. e. dormit.

Aspiratio ante liquidas *n*, *l*, *r*, Germanorum aliis clare, aliis obscure, sonabat. Hi aspirationem lapsu temporis perdiderunt, et *hn*, *hl*, *hr* vocem aperientes in simplices *n*, *l*, *r* mutarunt; Illi vero, cum organa loquelaemollita aspirare liquidis recusarent, aspirationem a liquidis separaverunt et in novam syllabam distraxerunt. Exemplo sunt Franci, qui *hnap* extenderunt in duas syllabas *hanap*, et *hring*, circulus, in *harangue*, oratio ad circulum, h. e. turbam cir-

cumstantem; Itali *aringo*, circus, oratio. Diezias, vir acutus, in his vocibus vestigia linguae Theotiscaae [Hochdeutsch] deprehendit; ego deprehendo nulla. Criterium enim dialecti Theotiscaae in *hnap* est *f* post *p*; sonat igitur Theotisce *hnapf*, quam litteram *f* Franci, quippe inferioris Germaniae incolae, semper respuerunt et adhuc respuunt. Aspiratio autem ante *n* omnibus Germaniae dialectis, non Theotiscaae soli, communis fuit. Inter caeteras, quas citat Gl. Diezias, voces sunt, Franc. *lot*. Ital. *lotto*. Hisp. *lote* et Franc. *galoper*, manifesto indicio eas non fluxisse ex Theot. *hlôz* et *hlaufan*, sed ex earum nationum lingua, quae *t* et *p* litteras ab aspiratione et sibilatione intactas servabant, quarumque in ore voces hae *hlot*, sors, et *klopen*, currere, audibant. Ags. *hlot*. Frisii *hlot*. Ant. Sax. *hlot*. Goth. *hlaupan*, Scand. *hlaupa*. Ant. Sax. *hlopon*. Anglos. *hleapan*. Angli *leap*. Fris. *hlapa*, et *hliapa*. Fris. hodierni *leappe*, saltu transire. Confer Gramm. der Rom. Sprachen von Fr. Diez, I. 315.

SELLA, Ianuarius. Composita vox ex *sel* et *la* mensis. Nota veteribus Frisiis mensem Februarium fuisse dictum *Selle*, plene *Selle-monath* Ags. *Syl-monath*; autore Beda, ob placentas quas Angli hoc mense diis suis offerebant. Certe verbum Ags. *sellan* vel *syllan*, dare, quod in omnibus fere Germanorum dialectis viget, antiquissimis temporibus designandis oblationibus inseruiit. Exemplo est Gothorum *saljan*, tradere, quam Ags. presso pede sequuntur effingentes tertiam formam *selian*, tradere. Joann. XVI. 2.

λατρείαν προφέρειν τῷ Θεῷ, quod Ulfilas vertit, *hunsla saljan gutha*. Angli huic verbo tantum vendendi notionem assignant. *To sell*, vendere, quod ellyptice dictum pro *sellan to ceap*, dare pro pretio.

SURAG, [Sansk.] sol, lingualium liquidarum *l* et *r* valde frequentata permutatione fit *su-lag*, et literarum transpositione *sugal*, ex quo tandem fluxit Goth. *sauil*, sol. Scand. *sól*.

JHONGO, avis. Vox elata more Francorum fit *sjhongo*. Vide an quid commune habeat cum Goth. *siggvan*, canere, praet. *saggv*, unde *saggv*s cantus. Ags. *singan*, praet. *sang* et *song*. Fris. *singa*, et *sionga*. Hanc affinitatem si admittimus *jhongo* idem valet quod cantor.

WA, eryza, thema Goth. *hwaiteis*, triticum. Ags. *hwäte*. Frisii, *hwét*. Angli *hwheat*.

VOCES A CONSONANTIBUS MUTIS GUTTURALIBUS INCIPIENTES.

GNIA, nasus. Tib. **GNĀ**, id. *G* ante *n* in hac voce vim habet aspirationis; cum non aspiratur caeteris audiret *na*, *nia*, thema vocabuli Sanskr. *nāsā*, nasus. Ags. *nase*. Fris. *nose*. Angli *nose*. &c.

GNI, dies. Haud aliter in hac voce *g* pro *h* ponitur, quare Newari hanc vocis formam commutant cum *nhi*, quod est thema verbi Latini *nitere*. Ut enim *dies* dicitur a splendendo [Sansk. *dīv*, splendere.] ita *nhi* et *gni* à *ni-tendo*. Scand. *neisti*, scintilla, pro quo Dani ad instar Newarorum *gnist*, scintilla. Frisii *gnisje*, splendentem, nitentem reddere. *Op-gnist*. *for-gnist*, ornatus, comtus.

CHO, triticum, idem quod *granum*. Nam *granum* per transpositionem literarum est pro *garnum*. Goth. *Kaurn*. Scand. *kiarni*. Holl. *kern*, nucleus.

CHA, terra. Graeci *γᾶα*, terra. Goth. *gavi*. Fris. *gea*, regio.

CHILA, hiems. Lat. *gelu*, *geli-dus*. Suidas, *γέλα*, *gelu*, apud Siculos. Goth. *kalds*. Ags. *ceald*. Dani et Hindel. *kaald*. Angli *cold*. Fris. *koald* [koad]. Holl. *kil*, frigidulus. Fris. *kel*, terrefactus. Ags. *cyle*, frigus. Theot. *chuli*, id.

CHIL-LA, Februarius mensis: proprie, mensis frigidus.

KOPA, frons. Lat. *caput*. Ags. *heafud*. Frisii *haved*, *hafd*, contr. *hád*. Angli *hcad*. Alia hujus vocis forma eaque vetustissima remanet in ore Frisiorum rucolarum; quippe enim *holle*, caput, quod contractum est ex *hafala*, idem est cum Sanskr. *kapála*, cranium; Graeci. κεφαλή, caput.

KAY, componitur cum *mocha* ita ut *kay-mocha*, sit puer, infans masculus, et *miah-mocha*, puella, infans feminini generis. Angli¹ eodem modo distinguunt inter masculinum et femininum genus quorundam animalium; ex gr. *a he-cat*, felis mas, *a she-cat*, felis femina. Frisii, *hi-hleap*, vanellus mas. *Si-hleap*, vanella, [hleap per ellypsin pro Ags. *hleape-wing*, Angl. *lapwing*.] Frisii pro *mocha* frequentant *born*, [natus] infans, et genera distinguunt per *feint* et *fám*: *feinte-born*, puer, infans masculus, *fánte-born*, puella, infans feminini generis. Cum Germani *k* Newarorum in *h* mutent, suspicio mihi oboritur *hai* esse Germanorum *hi*, ille, guna corrobore-

ratum, quod Saxonibus antiquis, Anglosaxonibus, Friisiis antiquis eorumque posteris semper in usu fuit.

RINJA, frater. Sanskr. *Jan*, nasci, ex *gan*, radix Graecorum *γενεῖν*, Latinorum *genus*. Ags. *cyn*, cognatio. Ex *cynnes-man* Anglis orta est contractior forma *kinsman*, gentis homo, i. e. cognatus. *Kinja* igitur primitus cognatum ex eadem matre, vel fratrem uterinum notare videtur.

RHICHA, canis. Tib. **KHIGO** vel **KHIBO**. Friisi, *tike*, *tyke*, *tuike*, canis. Olim haecce vox florebat in communi Germanorum usu. In glossario dialecti Borealis Angliae, autore Brocketto, legitur; **TIKE** or **TYKE**, *a person of bad character, a blunt or vulgar fellow. Also a name for a dog*

• *If you can like*

• *A Yorkshire tike.*"

Carey, wonder &c.

Quibus verbis ordinem naturalem invertit autor postponens notionem primitivam deductae. *Tike* tamen et inter vocabula communis Anglorum linguae recensetur. In lexico Island. Gudm. Andreae occurrit *tyg*, canis, canicula: sed in lenico Haldorsonii *tík*, canis femina. Sueo-Gothi *tík*, id. Theot. *zoha*, hoderni *zücke*, canicula. Holl. *teve*, *teef*, canicula.

RICHA, [Sansk.] insectum. Frisice *tyk*, insectum, quod se insinuat in cutem canum, ovium et id genus animalium. Angli *tick*. Sueogothi *tík*. Holl. *teke*, ricinus. Flandri *teke*, lumbricus terrestris. Theot. *zaga* [quod suspicor tantum ex Graffi verbis adjectis *diese glosse steht bei canis*,

catulus. Althochd. *sprachschatz*. V. 883] *hodie-*
ni Zäcke. Franci *tique*. Ital. *zecca*.

Tib. KERMA, stella, si enuntias Francorum more fit *cherma* i. e. *sjerma*; si Anglorum more, fit itidem *cherma* i. e. *tcherma*; si more Frisiorum fit *tsjerma*. Alii, qui difficulter *k* efferunt, pro *k* assumunt *t*, quo fit *terma*. Per tales dialectorum variationes mihi ortae videntur variae hujus vocis formae; In Decan. quippe frequentatur *dscharra*; per assimilationem literarum pro *dscharma*: transpositis *ds*, *sdcharra*, unde Germanorum *starre*, quod variae nationes variis vocalibus enuntiaverunt. *M* apud Scandinavos, Gothos, et Theotiscos remansit, debilitata in *n*. Goth. *stairno*. Scand. *stiarna*. Theot. *sterno*. Graeci *stér* in eum vocum ordinem retulerunt, quae incipiunt ab *a* quadam otiosa: ex. gr. $\alpha-\nu\eta\rho$, $\alpha-\gamma\alpha\theta\omicron\varsigma$, &c. unde $\alpha-\varsigma\eta\rho$ — Sanskr. *tara*, stella. Fac *t* in *tara* sibilatione esse corroboratum, et alia viâ ad *st* accedes. Bengal. *stara*. Pers. *stara*, *setarch*, *sitarie*, id. Persae sibilationem ante *t* in syllabam protrahunt ut Franci aspirationem ante *n* in *hanap*.

CHH, nox. Tib. CHUN, id. Scand. *hum*, crepusculum. *Chi* habeo thema vocabuli $\chi\acute{\alpha}\omicron\varsigma$, chaos, vastum illud inane rerum creandarum capax, tenebrae spissae, nox tenebricosa, inferi. Proavis nostris acceptum erat mundum ex nocte esse creatum, quam caeteri dixerunt chaos.

CHONG, caput. Vide an Ags. *hon*, Antiq. Sax. *hangon*, suspendere, h. e. in altum tollere, elevare, affine sit. Tib. GO, caput.

KOZLA, October mensis. Quorsum referam

kœz nescio; nisi affine sit sequenti vocabulo *khusi*, adeoque notet mensem imbiferum.

RHUSSI, rivus, flumen. Graeci *χέω*, fundo, *χύσις*, fusio. Scand. *gusa*, fusio praeceps, effluvium. Holl. *gusselen*, diffundere, *gutsen*, praecipitanter effluere. Theot. *guz*, fusio. *gussa*, inundatio.

VOCES A MUTIS DENTALIBUS INCIPIENTES.

DILLA, Junius mensis. Composita vox ex *dil* et *la*, mensis. *Dil* in ore Germanorum foret *tîl*, thema verbi Ags. *tilian*, parare, colere terram, procreare. Angli *to till*, et *toil*; Holl. *télen* et *tuil*, agricultura. Inde Holl. *teel-maand*.

TUCHOLA, mensis Maius. Hollandi hunc mensem vocant *bloci-maand*, mensis quo arbores florent, et Anglosaxones *tri-milchi*, mensis quo ter quotidie mulgent vaccas. Non igitur absonum foret si Newari hunc mensem a crescendo vel pululando appellavissent. *Tucho* certe Germanice audiret *thugo*, quod convenit cum verbo Ags. *thugon*, pubescere, adolescere. Sed quae de mensibus assero nihil praeter meras hallucinationes sunt; cum haec non ex nostri coeli natura judicanda sint, sed Nepalae, quam ignoro.

VOCES A MUTIS LABIALIBUS INCIPIENTES.

BOBA, pater. Graeci *πάππας*. Russi, *popa*.

Tib. **BU**, insectum. Ags. *beaw*, oestrum. *beo*, apis. Frisii *bawen* et *bou*, oestrum, asilus, tabanus: vesparum genus armentis infestum. Scand. *bí*. Theot. *bia*.

Tib. **BRA**, erysa. Ant. Fris. Sax. Ags.

brád, panis. Ags. *bread*. Hindel. *brá*, Frisii hodierni *brea*, id.

BACHOLA, Mensis Aprilis. *Bacho* Germani mutant in *pacho*. Si hallucinari vel potius nugari in his licet, conferam *pacho* cum verbo *pachen*, osculari. Fris. *patsje*, id. Non ita absurdum est mensem Veneri sacrum a figendis osculis nomen accepisse. Confer. *Teuthonista*, van der Schueren, in voce *pachen*. Vet. Suec. Celsio *Astar-manad*. Ags. *Easter-monath*. *Easter* autem fuit Venus lucifera.

BHAGAVAN, [Sansk.] deus: proprie, beatus, *भृगव*.

BHOW, felis. Sanskr. *putscha*, felis. Angli *puss*, id. Fris. et Holl. *pús*, id.

PASU, [Sansk.] pecus. Goth. *faihu*. Ant. Sax. *fehu*. Ags. *feoh*. Fris. *fia*. Theot. *vihu*.

Tib. **PAMA**, matrimonium. **PAMU**, puella. **PEMI**, femina. Lat. *femina*. Fris. *fámne*, virgo. *Fem*, nom. prop. feminae. Ags. *fümne*. Ant. Sax. *fémea*. Scand. *feima*, virgo pudibunda.

PARBA, [Sansk.] mons. Germanice *farpa* vel *farwa*; *farap*, *faraw*, quae accedunt ad Theot. *furah*, *furhi*. Ags. *furh*. Fris. *furch*, hodie *furge*. Angl. *furrow*, sulcus, monticulus terrae aratro ejectus.

Tib. **PRALA**, frons. Thema *pra* est in Sanskr. *pra-bhu*, excelsus; Goth. *franja*, dominus. *P* videtur mansisse immota in Fris. Holl. *prál*, fastus; *pralen*, superbire. Theot. hod. *prahl* et *prahlen*, id. Ostentationis enim sedes in fronte est.

Tib **PUGO**, vacca. Cum hac voce nihil ha-

beo quod conferam praeter unam *poest*, bubile, unde *poest-deerne*, quod synonymon est cum *melk-deerne*, ancilla lactaria, quae mulget vaccas. Hae voces olim in Flandria et Brabantia frequentatae fuerunt. Adi Kiliauum et Plantinum in lexicis Teutonico-Latinis. Anne *pugo* compositum est ex *pu* pro *pasu* [Sansk.] pecus, et *go*, [Sansk.] vacca? *Pu* tunc significaret animal, non pecus in genere, et *pugo* eodem modo procederet quo Frisiorum *kou-bist*, animal vacca, pro *kou*, vel Theot. hod. *Renn-thier*, rangiferum animal, tarandus, pro *renne*. Sanskr. *gô*, bos, idem esse cum Ags. *cu*, bos. Theot. *ko*, *kua*, id. Holl. *koec*, id. omnibus notum est.

PHOY [Sansk.] aër. Hes. *Φύσα* — τὸ πνεῦμα καὶ ὁ ἀήρ. Scand. *at fysa*, flare. Fris. *fysia*, id.

PHU, puer. Angli et Frisii *boy*. Theot. *bubo* et *buaba*, hodie *bube*.

Numerant Newari et Tibetani per ordines denarios, quos itidem observant Germani. Tibetani, *Chi*, unus. *gni*, duo. *sun*, tres. *zhi*, quatuor. &c. *chu*, decem. *chu-chi* decem et unus, h. e. undecim. *chu-chui*, duodecim, *né chu*, duo decem, h. e. viginti. Newari numerantes ad eandem normam procedunt. *Chi*, unus. *nashi*, duo. *swong*, tres. *pih*, quatuor, &c. *sanho*, decem. *saran-chi*, undecim. *saran-nassi*, duodecim.

J. H. HALBERTSMA.

Scripsi Daventriae ipsis
calendis mensis Decembris
MDCCCXLII.

SIGNA EXPLICANDA.

Sanskr.	=	lingua Sanskrita.
Tib.	=	— Tibetana.
Goth.	=	— Ulfilae in versione Gothica S. S. Bibliorum.
Ant. Sax.	=	— Antiqua Saxonum in poemate <i>Heliand.</i>
Ags.	=	— Anglosaxonica.
Fris.	=	— Frisica.
Hindel.	=	— Hindelopae, urbis Frisiae.
Holl.	=	— Nederlandica.
Theot.	=	— Theotisca antiqua [<i>Alt-hoch-</i> <i>deutsch</i>]
Scand.	=	— Scandinaviae, Islandiae &c.
Franc.	=	— Francica hodierna.
Vocabula nullo signo notata Newarica sunt.		

